

T.C.

**PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

TÜRKÇEDE KELİME TÜRETME YOLLARINA

GENEL BİR BAKIŞ

KERİME PAYLAN

DENİZLİ-2015

T.C.
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKÇEDE KELİME TÜRETME YOLLARINA
GENEL BİR BAKIŞ

KERİME PAYLAN

DOÇ. DR. KERİM DEMİRCİ

Bu çalışma Kerim Demirci tarafındannolu Yüksek Lisans tezi olarak desteklenmiştir.

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Bu çalışma, Türkçe Eğitimi.. Anabilim Dalı'nda jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Doç.Dr.Kerim DEMİRCİ

Üye : Doç.Dr.Bedri SARICA

Üye : Doç.Dr.Ferhat KARABULUT

İmza

Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun tarih ve 21.7.18 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

19.10.2015

Prof.Dr.Ramazan BAŞTÜRK
Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR

‘Türkçede Kelime Türetme Yollarına Genel Bir Bakış’ konulu tez çalışmamda değerli yardımlarından dolayı hocam Doç. Dr. Kerim Demirci’ye teşekkür ederim.

Çalışmam sırasında beni yalnız bırakmayıp desteğini esirgemeyen aileme teşekkür ederim.

ETİK BEYANNAMESİ

Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- Atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı,
- Bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversitede veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı beyan ederim.

İmza

Kerime Paylan

ÖZET

Türkçede Kelime Türetme Yollarına Genel Bir Bakış

Kerime Paylan

Bu çalışmada Türkçede görülen kelime türetme yolları incelenmiştir. Çalışmanın amacı, Türkçedeki kelime türetme yollarını bütünsel bir şekilde ele alarak bu konudaki eksikliği gidermektir.

Çalışma kapsamında önce kelimenin tanımı yapılmaya çalışılmış, ardından niçin kelime türetildiği açıklanmaya çalışılarak kelime türetme yolları ve Türkçedeki örnekleri incelenmiştir. Buna göre Türkçede görülen türetme yolları: türetme, birleştirme, uydurma, kalıplaşma, tarama, derleme, kısaltma, örnekseme, ödünçleme, halk etimolojisi, karma, kalque, çocuk dili başlıklarında incelenmeye çalışılmış, bu yollar ile türeyen kelime örneklerine yer verilmiştir. Kelime türetme yolları incelenirken diğer dillerdeki örneklere de değinilerek Türkçedeki ve diğer dillerdeki örneklerin karşılaştırılması amaçlanmıştır.

Araştırmanın sonucunda dilin sürekli bir gelişim ve değişim süreci yaşaması sebebiyle kelimelerin de sürekli değiştiği ve geliştiği görülmüş, yeni kavramların isimlendirilmesinde kelime türetmenin çok büyük bir önem taşıdığı fark edilmiştir. Fark edilen bir başka husus kelimeler gibi kelime türetme yollarının da değiştiği ve yeni türetme yollarının literatüre girdiğidir.

Anahtar kelimeler: türetme, birleştirme, uydurma, kalıplaşma, tarama, derleme, kısaltma, örnekseme, ödünçleme, halk etimolojisi, karma, kalque, çocuk dili

ABSTRACT

WORD DERIVATION METHODS IN TURKISH

In this study, word derivation methods in Turkish are examined comprehensively to fulfill the deficiency in this area.

In the first part 'word' is defined and then the reasons of word derivation is stated. Afterwards methods of word derivation and its examples in Turkish are classified under the following headings: derivation, compound, coinage, formulaic, scanning, collation, shortening, analogy, borrowing, folk etymology, blends, calque and baby talk. While doing this, examples of words derived by these methods are given both in Turkish and in other languages to compare and contrast.

The results of the study show that words are developing and changing progressively in accordance with the change and development of process of the language. Also it's seen that word derivation is inevitable for denomination of new concepts and just as words, words derivation methods are changing continuously that new derivation methods are introduced to literature day by day.

Key Words: Derivation, Compound, Coinage, Formulaic, Borrowing, Collation, Shortening, Analogy, Borrowing, Folk Etymology, Blends, Calque, Baby Talk

İÇİNDEKİLER

ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
GİRİŞ	1
Kelime Nedir?	9
Niçin Kelime Türetiriz?	10
TÜRETME (DERIVATION).....	12
BİRLEŞİK KELİMELER (COMPOUNDING WORDS)	31
UYDURMA (COINAGES)	43
KALIPLAŞMA (FORMULAİC).....	54
TARAMA (SCANNING)	68
DERLEME (COLLATION)	79
KISALTMA (AKRONİM/ SHORTENING).....	96
ÖRNEKSEME (ANALOGY).....	115
ÖDÜNÇLEME (BORROWING)	124
HALK ETİMOLOJİSİ (FOLK ETIMOLOGY)	151
KARMA (BLENDS).....	162
KALQUE	168
ÇOCUK DİLİ (BABY TALK)	172
SONUÇ	177
KAYNAKLAR	182

SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ

Alm.: Almanca

akt. : Aktarım

Ar. : Arapça

bk. : Bakınız

c : Cilt

Çağ.: Çağatayca

Düz. : Düzenleyen

Far.: Farsça

Fr.: Fransızca

Haz. : Hazırlayan

İng.: İngilizce

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TDK: Türk Dil Kurumu

Uyg.: Uygurca

vb.: ve benzeri

zf. : zarf

GİRİŞ

Dil, insanların duygu, düşünce ve hayallarının aktarılış biçimi; dünyada gördüğü ya da görmediği kavramların isimlendirilişi, diğer insanlarla ve canlılarla iletişim kurma yoludur. Dilin varlığı bir zorunluluktur. Çünkü insan, bir başka insanla iletişim kurmayı, ona hissettiklerini, düşündüklerini, öngörülerini ya da yaşadıklarını anlatmayı istemektedir. Bu nedendir ki dil tarihi de insanlık tarihi kadar eskidir. Ve dünya, yaşayan ya da ölmüş birçok dile ev sahipliği yapmıştır, yapmaktadır.

Dil kavramının nasıl ortaya çıktığı merak edilen bir husus olmuştur daima. Bu nedendir ki bu konuda pek çok fikir ortaya atılmıştır.

İlk zamanlar dilin oluşumu ile ilgili efsanevi hikayeler anlatılmıştır. Bu hikayelerde dilin oluşumu olağanüstülüklerle bağlanmış, çoğu kez debu hikayeler dilin ilk örneğinin efsaneyi üreten dil olduğu hipotezine dayandırılmıştır: Çin mitolojisinde bir su kaplumbağasının üzerindeki şekilleri imparatora öğretmesi ve böylelikle yazının ve dilin oluşması, Hint mitolojisinde tanrı Brahma'nın kendi görüşlerinden biri olan ve insan dilinin tanrısı sayılan 'Vak' aracılığıyla dili yaratması, Babillilerde yarı balık yarı insan bir varlığın sudan karaya gelerek insanlara yazıyı öğretmesi gibi. Bunlar dışında din kaynaklarında da dilin nasıl ortaya çıktığı konusu ele alınmıştır. Kur'an'da dilin doğuşu şu şekilde anlatılır: "Allah Adem'e bütün isimleri öğretti. Sonra onları meleklerle gösterip: Haydi sözünüzde sadık iseniz, bana şunları adlarıyla haber verin buyurdu. Melekler: Yâ Rab! Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz, senin bize öğrettiklerinden başka bir bilgimiz yoktur. Şüphesiz alim ve hâkim olan ancak sensin, dediler. (Bunun üzerine) Ey Adem! Onların isimlerini bunlara haber ver buyurdu. Adem onların isimlerini bunlara haber verince (Allah): Ben size, muhakkak göklerde ve yerde görülmeyenleri bilirim. Bundan da

öte gizli ve açık yapmakta olduklarınızı da bilirim dememiş miydim? Buyurdu.” (Kur’an-ı Kerim, Bakara, 2/31-33).Tevrat’ta: “Ve Rab Allah dedi: Adem’in yalnız olması iyi değildir; kendisine uygun bir yabancı yapacağım. Ve Rab Allah her kır hayvanını ve göklerin her kuşunu topraktan yaptı ve onlara ne ad koyacağını görmek için Adem’e getirdi ve Adem her birinin adını ne koydu ise, canlı mahlukun adı o oldu. Ve Adem bütün sığırlara ve göklerin kuşlarına ve her kır hayvanına ad koydu; fakat Adem için kendisine uygun yardımcı bulunamadı. Ve Rab Allah,Adem’in üzerine derin uyku getirdi ve uyudu. Ve onun kaburga kemiğinden birini aldı ve yeri etle kapladı. Ve Rab Allah, Adem’den aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaptı ve onu Adem’e getirdi. Ve Adem dedi: Şimdi bu benim kemiklerimden kemik ve etimden ettir, buna ‘nisâ’ denilecek; çünkü o insandan alındı.” (Tevrat, Eski Ahit, Bap, 2/18-23). “Ve Adem karısının adını Havva koydu; çünkü bütün yaşayanların anası oldu.” (Tevrat, Eski Ahit, Bap, 3/20-21). İncil’de: “Kelâm başlangıçta var idi ve kelâm Allah nezdinde idi ve kelâm Allah idi.” (İncil, Yuhannaya Göre, Bab, 1/1-2).

Dil için bir başka merak edilen ve tartışılan durum da dil ve kavram ilişkisi ve bu ilişkinin doğuştan mı, insanların yaratmasından mı kaynaklandığı ve dilin oluşumunda insanların etkisinin ne olduğudur. Bu konudaki tartışmalar çok eski zamanlarda başlamıştır. Buna göre kavramın isimlendirilişi doğuştan mı rastlantısal mıdır? Bu soru felsefi düzlemde çokça tartışılmıştır. Gerçekten de ‘Bir kavram niye o şekilde isimlendirilmiştir, o şekilde isimlendirme doğal süreçlere mi rastlantısal süreçlere mi dayandırılmaktadır, doğal süreçlerin varlığını kabul edersek niçin farklı dillerde aynı kavram farklı şekillerde isimlendirilmiştir?’ gibi pek çok soru daha ilk zamanlardan beri akıllara gelmiş, farklı görüşlerde incelenmiştir. Kavramların isimlendirilişi ister doğal ister rastlantısal olsun bilinen bir gerçek vardır ki dil, sürekli gelişmekte ve her yeni gün farklı kavramlar dile girmektedir. Dolayısıyla her yeni kavram farklı bir isimlendirmeyi

zorunlu hale getirmekte, bu da her dilin doğal ya da rastlantısal kelime türetmesini zorunlu kılmaktadır.

Dil incelemelerinin gramer boyutunda değerlendirilmesi Sokrates dönemine rastlar. Bu dönemden sonra dil incelemelerinde bir diğer araştırma konusu kelimelerin sınıflandırılması hususunda olmuştur. Kelimelerin sınıflandırılması konusunda da birbirinden farklı pek çok görüş bulunur. Platon: 'isim, fiil', 'Gramerin babası' kabul edilen Aristo 'isim, fiil, bağ' olarak sınıflamıştır. Dionysios ise kelimeleri: 'isim, fiil, partisip, harfî tarif, zamir, edat, zarf, bağ', John Deny: 'isim, eylem, ilgeç' olarak sınıflamıştır. Dionysius Thrax, bugün kabul edilen sınıflamayı yapmıştır. Bu sınıflama: 'isim, zamir, artikel, partisip, fiil, zarf, edat, bağlaç' şeklindedir.

Kelime türlerinin nasıl oluştuğu da önemli bir konudur. Kelime türleri, kelimenin cümle içindeki kullanım özelliğine göre sınıflandırılmaktadır. Örneğin 'iyi' kelimesi:

'Masallarda iyiler muhakkak kazanır.'	Cümlesinde isim,
'İyi insanlar neden hep yalnızdırlar?'	Cümlesinde sıfat,
'Çok iyi konuşuyor.'	Cümlesinde zarf,
'Ne kadar da iyisin'	Cümlesinde yüklemdir. ¹

Dolayısıyla kelime türlerini belirleyebilmek ancak cümlenin varlığıyla mümkün olabilmektedir.

Kelime türleri farklı biçimlerde türeyebilmektedir. Yani ismin türeme imkanları ile edat, bağlaç ya da diğer türlerin türeme imkanları aynı değildir. Ancak değindiğimiz üzere

¹ Burada iyi kelimesinin kelime türü olarak isim olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü yüklem olma durumu cümlenin hangi ögesi olduğunu belirtme amacıyla oluşturulmuş bir kavramdır.

tür dediğimiz oluşum da genel geçer bir değişmezlik ilkesiyle değil, değişebilirlik ilkesiyle çalışmaktadır. Dolayısıyla türler arası geçişler mümkün görünmektedir.

Kelime türetme, bir ihtiyacın ürünüdür. İnsanlar ihtiyaç duydukları kelimeyi türetme eğilimine gitmişlerdir. Bu ihtiyaçlık durumu toplumdan topluma değişmektedir. Çünkü her toplumun yaşayışı kendine özgüdür. Bu kendine özgülük, hem türetme şeklini hem de türetilecek kelimenin hangi alanda olacağını etkilemektedir.

Dilin ihtiyaçlık durumu ile değişebilir olması, dile gelişebilirlik özelliğini sağlamaktadır. Bu da dilin sürekli bir incelemeye tabii tutulmasını zorunlu kılmaktadır.

Kelimenin oluşumu iki şekilde gerçekleşmektedir. Bunlardan ilki ‘yoktan var olma’ ikincisi ise ‘var olandan dönüşme’dir. Bu süreçleri şu şekilde açıklamak mümkündür:

Kelimenin oluşumu doğal ya da rastlantısal olsun ilk baştaki kelime süreci yokluktan varlık düzlemine aktarılış biçiminde gerçekleşmektedir. Yani kelimenin olmadığı, yani yok olduğu bir dönem vardır ki bu yokluk dönemi insanın yokluk dönemine rastlar. İnsanın yaradılışı ya da farklı görüşlerle belki evrimleşmesi sonucunda bildiğimiz anlamıyla dil oluşur. Bu tespite göre dili insanla özleştirir ve dil tarihini de insanlık tarihine dayandırırız. Dini inanışla Allah ile melekleri ya da bildiğimiz bilmediğimiz varlıklar arasındaki iletişimi ya da evrimsel görüşle insan öncesi oluşumlar arasındaki iletişimi konumuzu açıklayan dil olarak algılayamayız.

Şüphesiz ki dil, iletişim yönüyle sözlü ve sözsüz olarak ayrılabilir. Ancak bizi bu çalışmada ilgilendiren dil, söze dökülebilendir. Buradaki söz, yazıyı da içine alır. Çünkü yazı, sözün görünür halidir.

Dil bir ihtiyaçtır. Dili oluşturan kelimelerin üretilmesi de. O halde ‘Niçin kelime üretiriz?’ sorusunun cevabı ihtiyaç ve bu ihtiyacın gerektirdiği zorunluluktur.

İnsanların en önemli yetilerinden biri konuşabiliyor olmaları ve bu konuşabilirlik özellikleriyle dil denilen yapıyı oluşturabiliyor oluşlarıdır. Dilin en önemli özelliklerinden biri de değişken olmaktır. Buna göre her dil zaman içinde değişime uğrar. Bu değişim de gerek sentaks düzleminde, gerek de morfolojik düzlemde görülebilmektedir -ki bu da yeni üretimlerin önünü açmaktadır. İşte bu noktada bu üretimin nasıl gerçekleştiği araştırılması gereken bir çalışmayı zorunlu kılmaktadır. Bugüne kadar dildeki türeme imkanları konu bazında değerlendirilmiştir. Ancak bu, yeterli düzeye ulaşamamıştır. Bu eksikliğin giderilmesine katkı sağlamak, Türkçede görülen türetme yollarına değinmek ve Türkçenin türeyebilme gücünü göstermek amacıyla bu tezde başlıca kelime türetme yollarına değindik.

Türkçe, sondan eklemeli yapısıyla isim ya da fiil köklerine eklenen yapım ekleriyle türer en başta. Bu türetme biçimi ile bir kökten sayısız yeni kelime türer. Türetme yolu, Türkçenin yapısından kaynaklanan ve bu yönüyle en milli türetme yoludur. Buradaki millilikten kasıt bu yolun Türklere has olması değil, yolun Türkçenin özelliğinin bir zorunluluğu olmasıdır.

Birleşme ile yeni kelimeler türetme ise pek çok dilde var olan bir türetme yoludur. İki ya da daha fazla kelimenin birleşerek yeni bir kavrama isim oluşudur.

Uydurma, çokça tartışma konusunu beraberinde getiren bir türetme yoludur. Kelime, isminin yarattığı psikolojik etkinin de bir sonucu olarak olumsuz tepkiler alsa da gelinen durum uydurma yolunun en temel türetme yollarından biri olduğu yönündedir. Buna göre bütün diller uydurulmuş kelimelerden oluşmaktadır. Bu yönüyle de dillerin ortaya çıkması bu türetme yoluna bağlanmış, yola evrensellik özelliği verilmiştir.

Kalıplaşma yolu ise dilin esneklik özelliğini gözler önüne sunan bir türetme yoludur. Buna göre çekim eki olarak bilinen ve eklendiği kelimenin anlamını değiştirmeme

özelliğiyle bilinen bir ek, bu özelliğinden sıyrılarak yapım ekiymiş gibi eklendiği kelimenin anlamında bir değişiklik meydana getirir.

Tarama ve derleme yolu ile kelime türetme bilinçli bir türetme biçimidir. Tarama, yazılı kaynaklarda yer alan; ancak zamanla unutulmuş kelimelerin; derleme ise halk dilinde söyleyişte söylenmeye devam etse de ölçünlü dilde unutilan kelimelerin tekrardan dile kazandırılması işlemidir. Bu iki çalışmada da milli dile ağırlık verme, dildeki yabancı kelime baskınlığını ortadan kaldırma amacı vardır. Tarama ve derleme çalışmaları bir dil hareketi olsada aynı zamanda siyasi bir nitelik taşıyıp, devlet politikasının bir sonucudur. Dilin etkinliğinin anlaşılıp, dilde düzenlemeye gidilmesinin bir örneğidir.

Kısaltma, dildeki az çaba yasasının bir gereği olarak üretilmiş bir türetme yoludur. Varlığından hep söz edilse de hızlı yaşam koşullarının arttığı ve bir yerlere yetişme telaşının hız kazandığı günümüzde çokça başvurulan bir türetme yolu olmuştur.

Örneksime, isminden de anlaşılacağı üzere bir kelimenin örnek tutularak bir başka kelimenin oluşturulma biçimidir. Bu yol da bazı dilbilginlerince tepki ile karşılanmış, kuralsız olduğu, bu nedenle kabul edilemeyeceği söylenmiştir. Ancak bu yolla türeyen kelimelerin çokluğu bu yolu görmezden gelmeyi imkansızlaştırmaktadır. Öyle ki bu yolla kelime türetme çocuklar tarafından bile yapılabilmektedir. Dolayısıyla bir çocuğun dil bilgisi ile bile türetilen bu yol, başlıca kelime türetme yollarından biri olmalıdır.

Yine tepki ile karşılanan bir yol da ödünçlemedir. Ödünçleme konusuna yöneltilen eleştiriler aslında iki alandadır. Bunlardan ilki ödünçleme ismine yöneliktir. Çünkü 'ödünç' kelimesi belli bir zamanı kapsar ve alınan kelimenin belli bir zamandan sonra geri verileceği anlamını taşır. Oysa durumun böyle olmayacağı açıktır. Alınan kelime kullanım alanı bulduğunda artık dile girmiş ve o dilin bir parçası haline gelmiştir. Dolayısıyla geri verme gibi bir durum söz konusu olamaz. Ödünçleme için diğer eleştiri ise bu yol ile dilin

yabancı unsurlara ve kelimelere açık hale gelmesi ve dilin millilik özelliğinin zarar görmesidir. Şüphesiz ki dil, milli bir oluşumdur. Bu nedenle her ulusun dili kendi ulus ismiyle anılır. Türklerin dili anlamına gelen Türkçe gibi. Ancak dilin cam fanus içinde saklanabilme gibi bir imkanı yoktur. Dil değişir. Çünkü insan değişir. Bu değişim aşamasında dil, başka dillerle girdiği iletişim sonucunda hem başka dillerden etkilenir hem de kendi etkisini başka dillere verir. Yani ödünçleme, küçük bir köy haline gelen dünyanın getirilerinden biridir. Dolayısıyla ödünçlemeye bütünüyle karşı çıkmak hiç de akıllıca ve gerçekçi olmaz. Ama burada tartışmaya açık olan konu ödünçlenen kelimenin boyutudur. Kendi dil imkanını kullanmadan ve sürekli alıcı konumunda ödünçleme yapmanın dile zarar verdiği ve dilin aktif olan türetme eğilimini tek yöne kaydırarak pasifleştirdiği de yadsınamaz bir gerçektir.

Halk etimolojisi de tartışma yaratan bir türetme yoludur. Anlamı bilinmeyen yabancı bir sözcüğün çağrışım yoluyla yerleştirilmesi sürecidir. Bu yol her dilde görülür ve halkın kelime yapma gücünün bir örneğidir. Halkın yaratıcı gücü bu yolda kendini fazlasıyla hissettirir. Bu yönüyle milli özellikler taşır. Bir dilin halk etimolojisi örnekleri incelenerek o toplumun yaşayışı, mizacı, hayata bakışı, gelenek ve görenekleri gibi pek çok özellikleri de ortaya çıkartılabilir.

Karma ismi ile anılan türetme yolu ise birleşme ile kısaltmanın harmanlanmış bir görünümü biçimindedir. Yol, birleşmeye benzer. Çünkü iki ya da daha fazla kelimenin birleşmesi söz konusudur. Kısaltmaya benzer çünkü birleştirilen kelimeler olduğu gibi değil, kısaltılmış halleriyle birleşime katılırlar. Özellikle marka isimlerinin oluşmasında bu yola sıkça başvurulur. Oluşan kelimeler ilgi çekicidir.

Kalque, ismi duyulmamış bir türetme yoludur. Türkçeye kopyalama olarak geçmiştir. Varlığı eskiye dayandırılrsa da yol olarak ele alınması yeni bir zamana rastlar. Bu

yolla kelimeler yabancı bir dilden kopya edilir. Yani yabancı bir dildeki kelimenin olduğu gibi alınarak belli işlemlerden sonra kullanılır hale gelmesi ya da bir dilde bir kelimenin anlamının, yabancı dildeki anlamının kısmen örtüştüğü bir kelimenin etkisiyle anlamca genişlemesidir.

Çocuk dili, çocukların dil edinim sürecini inceler. Buna göre çocuklar, dil mekanizmasıyla doğmaktadır. Çocukların, dil gelişim seyrinde kelime türettikleri gözlenmektedir. Hatta bu şekilde türetilen pek çok kelime ölçünlü dile de geçebilmekte ve genel kullanıma dahil olabilmektedir.

Türetme yolları incelendiğinde bu yolların bazılarının milli olmadığı ve diğer dillerle kurulan iletişim sonucundaki kelime ya da yol alışverişine dayandığı gözlenir. Bu da pek çok eleştiriyi beraberinde getirir. Bugün hiç kimse dilimizdeki çeşme, kemer, zil, perde, kel, kelle, sebze, destek, sitem, peynir, pencere, kemer, ayna, baca, bahar, karpuz, can, çorba, damat, siyah, çirkin, leke, pilav, çarşaf, ateş, patlıcan, çorap vb. kelimelerinin Türkçe olmadığını, bu kelimelerin dilden arındırılması gerektiğini iddia edemez. Çünkü dilde aslolan kelime ile kurulan duygusal bağdır ve dil, etkileşimin en çok görüldüğü yapılardan biridir. Ancak teknolojinin ve iletişimin gelişmesi ile küçük bir köy haline gelen dünyada dil etkileşimi hızlanmış, teknoloji ve ekonomik gücü elinde tutan dillerin diğer dillere etkisi istenmeyecek ve korkulacak düzeye gelmiştir. Bu korku da buna elveren türetme yollarına yönelik bir tepkiyi beraberinde getirmiştir.

Kelime Nedir?

Kelime, anlatımın temelini teşkil etse de kelimenin tanımını yapmak o kadar da kolay değildir. Genel eğilimlerden yola çıkarak kelimeyi, somut ya da soyut kavramları karşılayan, bazen de tek başına bir anlam taşımasa da cümle içinde görevsel olarak anlam oluşturan ses ve hece birlikleri olarak tanımlayabiliriz.

Görevsel anlam oluşturan ses ve hece birliklerinin de kelime kabul edilmesi bazı zamanlarda tartışma yaratsa da genel eğilim, bu tip öğeleri kelime kabul etmeye yöneliktir. Ancak elbette ki bu görevsel öğeler cümle içerisinde diğer kelimelerden ayrı yazılan yani bağımsız (özgür) olan öğelerdir ki bu da eklerin kelime sayılmadığını kanıtlar (bk. s.12). Buna göre kelime, cümle içerisinde kendinden önce ve sonra gelen öğelerden ayrı yazılan birliklerdir. Bu ayrım, yazıda fark edilebilir. Ancak söyleyiş boyutunda da kelimenin anlaşılması gerekmektedir. Demir ve Yılmaz (2010), bu durum için “konuşurlar, anadildeki kelimeleri ayırmada içgüdüsel bir bilgiye sahiptirler” (s. 196) demektedir. Buna göre kelimeleri algılama işi, o dili özümsemiş anadil konuşurlarınca yapılmaktadır.

Kelimeler, bir dilin en etkili, en güçlü birimleridir (Aksan, 2009, s. 61). Özellikle Türkçe gibi eklemeli dillerde kelime daha da önem taşımakta, tek bir kelime bile ek alarak cümle boyutuna erişebilmektedir: ‘Kitaplarımızdaymış’ gibi.

Dilin oluşumu ile ilgili pek çok görüş ortaya atılmış; ancak ilk dilin ne olduğuna yönelik kesin bir kanıt ulaşılamamıştır. Buna rağmen tüm dil bilginlerinin üzerinde anlaşılması nokta ilk dil oluşumunun kelime olduğudur. Buna göre insanlar ilk olarak kelimelendirme yoluna gitmişler, bir süre sonra da diğer dil birliklerini oluşturarak anlam içeren yapılar olan cümleleri oluşturmuşlardır. Aslında bu süreci çocukların dil oluşumunda da görmekteyiz. Çocuklar dili kullanmaya basit kelimeler ile başlamakta,

yeterli olgunlaşma ve deneyimi kazandıktan sonra da cümle düzeyine geçerek dil edinimini gerçekleştirmektedirler.

İlk kelimelerin ne ile ilgili oldukları konusunda net bir bilgiye sahip değiliz. Atabay, Özel ve Kutluk'un bildirdiği üzere genel görüş; insanların önce varlıkları, kendi vücutlarıyla ilgili nesnelere, somut varlıkları isimlendirdikleri yönünde olsa da ilk kelimelerin eylem olduğunu düşünen de pek çok dil bilgini bulunmaktadır (Atabay, N., Özel S. ve Kutluk İ., 2003, s. 19).

Görüldüğü gibi kelime, birçok açıdan hala açıklanamamış bir oluşumdur. Ancak bilinen ve kabul edilen, kelimenin dil için çok önemli olduğu ve dilin temelini oluşturduğudur.

Niçin Kelime Türetiriz?

Dil, kaynağı insan olan ve insanlar arasındaki iletişimi sağlayan en temel unsurdur. Yani dil, en başta bir iletişim aracıdır ve iletişim, vücut dilini de içine alan geniş bir olgudur. Önemli olan, derdini anlatabilmedir ve bu, çeşitli şekillerde yapılabilir. Ancak, derdini anlatabilmenin en iyi yolu şüphesiz ki söze dayalı olandır.

Bugün dil, canlı bir öge olarak kabul görmektedir. Dile bu canlılığı veren en temel unsur da kelimedir. Yani dil, canlılığını kelimelerin canlı yapısından alır. İşte bu canlılık kelime türetimini zorunlu kılmaktadır. Çünkü kelimeler, canlı yapıdan kaynaklı sürekli bir değişim ve dönüşüm içerisindedirler. Bu bazen, kelimenin kullanımdan düşmesi, unutulması, bir başka deyişle ölmesi biçiminde olurken; bazen de bir formdan başka bir forma dönüşme biçiminde olabilmektedir: tür değişimi ya da ekleşme oluşumunda olduğu gibi. Bunlar dışında bir de dilde karşılığı olmayan, dile yeni giren kavramların isimlendirilmesi vardır ki, bu da yeni kelime türetmeyi zorunlu kılar.

Atalay, bir dilin iki devri olduğunu bildirir. Buna göre birinci devir ilkel devirdir. Bu devirde ana köklerle dil meydana gelir. İkinci devir ise ana köklerden yeni kelimeler yapma devridir ki Atalay, dilimiz için ilkel devrin çoktan bittiğini bu sebeple var olan köklerden yeni kelimeler türetmeye önem vermemiz gerektiğini bildirmektedir (Atalay, 1946, s. 9). Atalay'ın yeni kök türetilmeyeceği görüşü tartışmaya açık bir konu olsa da kelime türetmeye önem vermemiz gerektiği tartışma gerekmez bir gerçektir.

Değişen hayat şartları; yeni tanışılan eşyalar, kavramlar ya da nesnelere ifadesini çeşitli türetme biçimleriyle alırlar. İstenilen kelimeler öz türetme biçimleriyle ifadelerini bulabilseler de ithal türetme yollarına başvurulduğu da gözlenen durumlardandır. Özellikle internetin yaygınlaşması ve dünya iletişiminin artması ile diller birbirini daha kolay etkileyebilir olmuş, bu da diller arasındaki kelime alışverişine zemin hazırladığı gibi kelime türetme yollarının alışverişinin de önünü açmıştır.

Biçimi ve şekli değişebilse de kelime türetme, her dil için zorunluluk ve bir gerekliliktir. Bir dilin yaşayabilmesi ve varlığını devam ettirebilmesi için yeni kavramlara karşılık üretmesi gerekmektedir. Ödünçleme yoluyla kavramlara karşılık bulma mümkün olmakla birlikte daha çok dilin öz kelimelerinden faydalanarak yeni kelimeler türetmenin yolları aranmalıdır.

TÜRETME (DERIVATION)

Dünya dilleri, o dili oluşturan kelimelerin ve eklerin kuruluş ve işlevleri gibi yapı özelliklerine göre üç grupta incelenmiştir. Buna göre yapı bakımından dünya dilleri:

- 1- Tek heceli diller
- 2- Çekimli diller
- 3- Eklemeli diller

Tek heceli dillerde kelimeler tek heceden oluşur ve cümleyi meydana getiren kelimeler ek almayıp şekil değişikliğine de uğramazlar. Kelimenin görevi cümledeki vurgu ve tonlamadan anlaşılır. Çin ve Tibet dilleri bu gruptaki dillerdendir. Çekimli dillerde ekler ve kökler bulunur. Ancak kelime türerken değişiklik kelimenin kökünde olur. İngilizce, Almanca, Arapça bu yapıdaki dillerdendir. Eklemeli diller ise çekimli diller gibi ek ve köklerden oluşur. Ancak farklı olarak ekler köklere gelir. Kökte herhangi bir değişiklik olmaz. Ekler cümlenin sonuna ya da başına gelebilmektedir. Moğolca, Mançuca, Tunguzca, Macarca, Fince gibi Türkçe de bu dillerdendir. Ancak Türkçede ön ek yoktur.

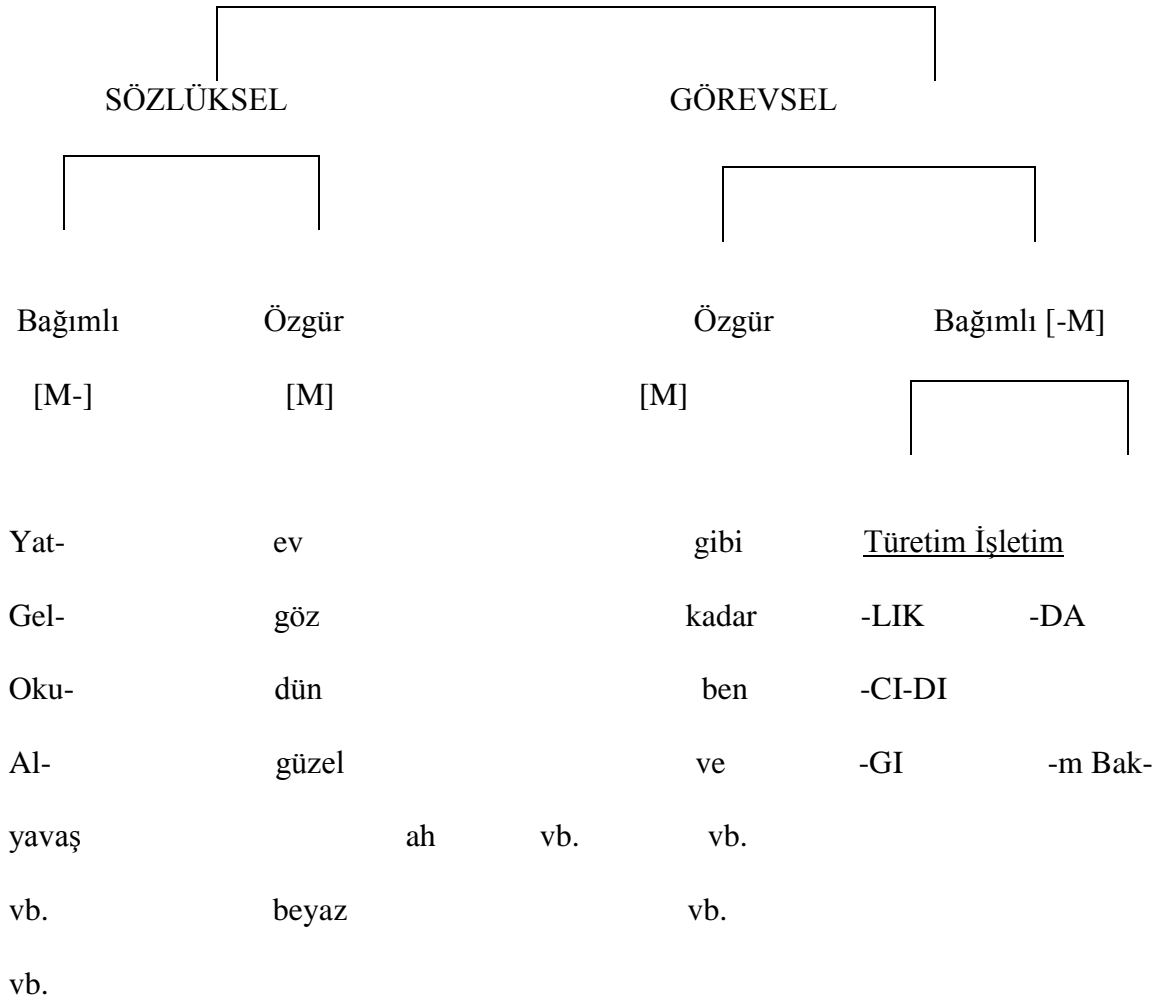
Her dilin türemeye ihtiyacı vardır ve her dil türetme yolunu da beraberinde taşır. Yani türetme, ilk başta doğal yollardan gerçekleşmektedir. Bu durumda Türkçenin temel türetme yolunun kelimelere eklenen yapım ekleriyle mümkün olduğunu söyleyebiliriz. Buna göre Türkçe, en çok türetme yoluyla türer.

Türkçe, sondan eklemeli yapısıyla oldukça ilgi çekmekte ve bu özelliğiyle yabancı araştırmalara da konu olmaktadır. Gerçekten de Türkçe, türetme imkanı bakımından oldukça güçlü bir dildir. Yapısına eklenen ekler aracılığıyla çok sayıda kelime ile anlatılabilecek bir ifade kolay bir şekilde aktarılabilir. Bu anlatım kolaylığını göstermek için uygun örneklerden biri de ‘Çekoslovakyalılaştıramadıklarımızdanmışsınız’

kelimesi/cümlesidir. Gerçekten de tek bir köke eklenen ekler ile anlatımda hem kolaylık hem de zenginlik sağlanmaktadır.

Hengirmen, Türkçenin yapım ekleri ile kazandığı anlatım zenginliği için 1986 yılında Babil Dil Yarışması'nda dünya birincisi olan Johan Vandewalle'in Ankara Üniversitesi TÖMER Dil Öğretim Merkezi'ndeki gösterisini örnek verir. Bu gösteride Vandewalle, bir eylem köküne eklenen yapım eklerinin o eyleme yüz bin kadar yeni anlam kazandırdığını gösteren bir bilgisayar programını sunmuştur (Hengirmen, 2002, s. 287).

BİÇİMBİRİMLER

(Adalı, 2004: 27).

Ekler ve kökler bahsi dil bilimin morfoloji alanının konusudur. Buna göre morfoloji; ekleri, kökleri ve ekler ile köklerin birlikte meydana getirdikleri yapıyı inceler.

Biçim birimler, sözlüksel ve görevsel olarak iki başlık altında incelenir. Her iki bölüm de kendi arasında bağımlı ve özgür olarak iki alt başlığa ayrılır.

Sözlüksel birimler, bağımlı ve özgür olarak ikiye ayrılır. Sözlüksel bağımlı biçim birimler: eylemler; sözlüksel özgür biçim birimler ise: isim, sıfat ve zarflardır. Görevsel biçim birimler de yine özgür ve bağımlı ayrımına uğrayıp, görevsel özgür biçim birimler: zamir ve edatlar, görevsel bağımlı biçim birimler ise: işletim ardılları (ekleri) ve türetim ardılları (ekleri)dir. İşletim ardılları çekim ekleri, türetim ardılları ise yapım ekleridir.

W. von Humboldt, dillerin belli bir gelişim süreci geçirdiklerini belirtir. Humboldt'a göre diller ilk başta işaret dönemini yaşar. Buna göre ifade edilecek şey işaret yoluyla anlatılmaya çalışılır. Sonraki aşamada ise dilde sıralama doğar ve anlatılacak her ne ise belli bir sıra ile anlatılmaya başlanır. Bu sırada kelimelerin anlamlarında farklı işleve göre farklı anlamların oluşması başlar. Bu anlam farklılıkları bir süre sonra ilgi kuran kelimelerin oluşmasını sağlar. Böylece ekleşme süreci doğar. Yani Humboldt, ekleşme sürecini dilin gelişimi ile eş tutar. Bu görüş, ekleşme yaşamayan dillerin belli bir gelişim döneminin gerisinde kaldığı sonucuna ulaştırır. Buna göre Çin ve Tibet dilleri gelişmemiş diller olacaktır. Bu anlamıyla bu görüşe karşı tez üretmek mümkündür. Ancak bu görüş, ekleşmeye uğrayan dillerin değişim sürecini göstermesi bakımından kabul edilebilir yanlar taşır. Yani teoriyi bir dilin gelişmiş ya da geri kalmışlığı ile değil de ekleşmeye uğrayan dillerin, bu ekleşmeye varıncaya dek geçirdikleri süreci aktarma açısıyla değerlendirebiliriz. Buna göre bir dilin ekleşme süreci kendi gelişme seyrinde sonraki aşamalarda olmaktadır. Yani dilin ilk çıkış noktasında ekleşme yoktur. Sonraları gereksinimden dolayı ekleşmeye gidilmiştir.

Türkçe sondan eklemeli yapısıyla, eylem ya da isim köklerine eklenen yapım ekleriyle türer. Türkçede ekler önemli bir yer teşkil etmektedir. Eklerin nasıl meydana geldiği, hangi özellikleri taşıdığı, hangi kelimelere geldiği ve nasıl anlam ilişkileri kurduğu çalışmalara konu edilmiştir. Eklerin nasıl meydana geldiği konusunda akla gelen ilk cevap, bu eklerin eski bir zamanda kelime oldukları tezidir. Çünkü insanın dili oluşturma serüveninin ilk basamağını kelimeler oluşturur ve dil, ilk başta temel gereksinimleri karşılamaya yöneliktir. Ekler ise az çaba yasasının bir ürünüdür. Dolayısıyla ekleşme süreci kelime sürecinden sonra gelmiş olmalıdır. Nitekim kişi ekleri, araç durum ekleri, bildirme ekleri, yardımcı fiiller bu şekilde eklenen eklerdir (Eker, 2005, s. 336; İlhan, 2009, s.1537).

Ekleşme sürecinin en güzel örneklerinden biri –yor ekinin geçirdiği serüvendir. Ekin yürü- fiilinden geldiği kabul edilir ve bu ekin fiilin geniş zamanda çekimlenmiş halinin daha sonra ses düşmesi sonucunda şimdiki zaman şekliyle ortaya çıktığı kabul edilir. Bu örnekte hem yürü- fiili hem de yürü fiilinin ekleşmesi sonucu oluşmuş –yor eki varlığını sürdürmektedir. Bazı zamanlarda eklerin dayandığı temel kelimenin öldüğünü yani kullanımdan düştüğünü bununla birlikte ekin varlığını sürdürdüğünü görmekteyiz. Bu durum ise eklerin dayandığı esasların saptanmasını kısmen zorlaştırmakta ve dil çalışmalarına merakı arttırmaktadır.

Eklerin meydana geliş biçimlerini beş grupta toplamamız mümkün görünmektedir.

- 1- Ekler arkaik olarak kelime kökenlidir ve süreç içinde kullanım kolaylığı esas alınarak ekleşme süreci gerçekleşmiştir.
- 2- İki ek birleşerek yeni bir ek oluşabilir.
- 3- Ödünçleme yoluyla başka bir dilden ek alınabilir

- 4- Eskiden beri var olan; ancak oluşum şekilleri anlaşılabilen ve ek olarak kullanılmaya devam edilen ekler bulunabilir.
- 5- Bazı kelimeler ile bazı eklerin kaynaşarak yeni ekler oluşturması²mümkündür (Hatipoğlu, 1974, s. 331-332; İlhan, 2009, s.1536-1538).

Bu maddelerden ilki daha önce de belirttiğimiz üzere eklerin oluşumunda temel yol sayılmaktadır. Kelime kökenli olduğu bilinen eklerden bazıları şunlardır:

İle kelimesi hem kelime olarak varlığını sürdürmekte hem de bazı durumlarda ek biçiminde kelimelere eklenmekte ve eklendiği kelimeye göre de ses değiştirebilmektedir: masayla, sevgiyle gibi.

‘imek(i-)’ fiilinin ‘er- olmak’ fiilinden geldiği bilinir ve er- > ir- > i- şeklinde bir değişimin görüldüğü bildirilir, tur- fiilinin geniş zaman çekiminden –Dır eki ortaya çıkmıştır. Şahıs zamirleri, fiil çekimlerinde ve isimlerin iyelik çekimlerinde eklenirler (Eker, 2005, s. 373; Demirci, 2008, s. 135; İlhan, 2009, s.1537).

İkinci grup ekler birleşme yolunu da içine alacak şekildedir. Çünkü bu gruptaki ekler iki ekin birleşmesi yoluyla oluşmuşlardır. Hatipoğlu, bu gruptaki eklere ‘kumsal’ ve ‘yoksul’ kelimelerindeki –sal ve –sul ekini örnek verir. ‘Kum gibi’ anlamındaki kum-su kelimesi –al ekini alarak isimleşmiştir. Aynı şekilde ‘yok gibi’ anlamındaki yok-su kelimesi –ıl ekini alarak yoksul kelimesini oluşturmuştur (Hatipoğlu, 1974, s. 331).

Üçüncü gruptaki ekler bir başka dildeki ekin alınarak kullanım alanı oluşturulmasını içerir. Ancak bu yolla oluşan eklerin sayısı az olduğu bilinmektedir. Çünkü ekler görev bildiren unsurlardır ve bu görev unsurlarının bir başka dildeki ihtiyaçlık

²Hatipoğlu ekleşme sürecini üç maddede gösterirken, İlhan bu süreci beş maddede göstermiştir.

durumu ve bu ihtiyacı karşılayabilirlik durumu başka dillere geçtiklerinde azalmaktadır. Çünkü ekleşme süreci milli unsurlar taşır. Başka bir dildeki bir ekin bir başka dile uyum sağlaması bu yönüyle zor görünmektedir. Bu zorluğa rağmen dilimize yabancı dilleden geçen ekler bulunmaktadır. Arapçadan -î, -at (Altun-î, gidiş-at gibi); Farsçadan -tar, (emek-tar) (Hatipoğlu, 1974, s. 332) ekleri bu şekilde değerlendirilebilir. Ödünçleme örneklerinden bir diğeri ise ‘ki’ dir.

Bazı eklerin kökenleri araştırılmayacak kadar uzun dönemlere dayanır. Bu nedenle bu eklerin oluşumu şu an için bir giz durumundadır.

Bir diğerk ekleşme biçimi ise kök ve eklerin kaynaşması yoluyladır. Bu kaynaşma sürecinde, oluşumunu tamamlayamamış bir ek ya da bir kökün kaynaşma sürecine katıldığı görülür ve bu şekilde yeni bir ek meydana gelir. Bu kaynaşma sürecinin kök+ek ya da ek+kök sırasıyla gerçekleştiği görülür. Yani sıralama değişebilmektedir. -AcAk, +CAk, +DAş, -Dik / -DUk, -DUr / -Dİr, +laç , +lAn, +lAyIn, -maç,-mAdAn, -mAz,+tesi, -UbAn,-vAnIn, -yor bu yolla oluşan eklerden birkaçıdır (ayrıntılı bilgi için bk. İlhan, 2009).

Kelimelerin canlı yapısını eklerde de görmekteyiz. Ekler de hem ekleşme sürecinde hem de ek halini aldıktan sonraki seyirlerinde değişime devam ederler. Bunun belirgin örneklerinden birine ‘kalıplaşma’ bahsinde değineceğiz. Bundan başka eklerin zaman içinde değişim gösterdiklerini de görmekteyiz. Yönelme hal eki olan +A’nın eski zamanlardaki biçimi +ga/+ka dır.Yine aynı mantıkla +garu/+gerü eki +arı/+eri (içgerü > içeri gibi)ye dönüşmüştür.

Eski döneminde kullanılan bazı ekler, kökleriyle birleşmiş ve bu ekler kullanımdan düşmüşlerdir. +z ve An eki eski zamanlarda çokluk anlamında kullanılmaktaydı. Oysa bu ek zamanla eklendiği kelimelerle kaynaşmıştır. Bundan dolayı çokluk anlamını sağlayacak +lAr eki ortaya çıkmıştır (İlhan, 2009, s. 1537).

Türkçede ekler, yapım ve çekim ekleri olarak ikiye ayrılır. Çekim ekleri görevsel bağımlı biçim birimlerdir. Eklendikleri kelimelere çokluk, durum, iyelik, kişi, zaman, dilek anlamları verirler ve eklendikleri kelimeyi anlam olarak tamamlarlar. Yani eklendikleri kelimelere yeni anlamlar katmazlar. Kelimelere yeni anlam katan ekler yapım ekleridir ve isim ya da fiil soylu kelimelere eklenerek onlardan yeni kelimeler türetirler. Türetme bahsinde esas olarak değineceğimiz ekler bu eklerdir.

Yapım ekleri, eklendiği kelimenin anlamını değiştirdiği gibi türünü de değiştirebilmektedir. Yaşattığı bu türsel değişim sebebiyle yapım ekleri dört grupta işlenir:

- 1- İsimden isim yapım ekleri
- 2- İsimden fiil yapım ekleri
- 3- Fiilden fiil yapım ekleri
- 4- Fiilden isim yapım ekleri

1) İsimden isim yapım ekleri: İsim kök ya da gövdelerine gelerek, geldikleri ismin isimliğini devam ettiren eklerdir. Bu ekler eklendikleri kelimenin türünü değiştirmemiş; ancak anlamını değiştirmiştir. Bu eklerden bazıları: +A, +Aç, +Ak, +Al, +AlAk, +Am, +An, +(ş)Ar, +ArI, +At, +arık, +Ay, +Az, +CA, +cA, +cAğIz, +cel, +CI, +Cık, +CII, +cIIAyIn, +Cın, +ç, +DA, +dak, +Dam, +Dan, +DAş, +DIrk, +düz, +GA, +gII, +k, +kAn, +ki, +I, +IA, +IAk, +lan, +IAyIn, +II, +II...+II, +IIk, +m, +kek, +mAç, +mAn, +mer, +mık, +msAr, +msI, +mtII, +mtırak, +n, +ncI, +rA, +rAk, +sAk, +sal, +sI, +sIk, +sII, +sIz, +ş, +şIn, +t, -tay, +DAm, +tI, +z ekleridir.

-A: göze, yasa, töre (tür-e), komuta, ilke, tüne, kana, gece (geç-e)³

³Geç kelimesi hem geç (mek) anlamında fiil hem de zamanın geç olması anlamında isim olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla kaynaklarda kelimenin, isimden isim yapan yapım

-Aç: kıraç⁴, topaç

-Ak: solak, benek, yanak

-Al: yerel, özel, ulusal, ilkel

-AlAk: civelek, kozalak, topalak, bügelek (bir çeşit sinek)

-Am: önem

-An: belen (iki dağ arasındaki geçit), kızan, bayan, köken, oğlan, özen, eren

-(ş) Ar: altışar, onar

-ArI: dışarı, içeri

-At: gölet, özet

-arık: pusarık

-Ay: aday, dikey, düzey, yüzey, güney, kuzey, kolay, onay

-Az: ayaz

-CA: Türkçe, Yakutça, karaca, delice (bir tür kuş), kokarca, günce, akçe, tümce

-cAk: büyücek, küçücek, ayakçak (merdiven), sağlıcak (sağ-lık-cak), gözcek

(pencere)

- cAğIz: çocukcağız, kızcağız

-cel: öncel, güncel

-CI: gözcü, avcı, sözcü

-CIk: Mehmetçik, yavrucuk, kapçık, adacık, kimsecik, kısacık, daracık, arpacık, alacık (kulübe), elmacık (kemiği), kızamıkçık, sözcük, köprücük (kemik), pamukçuk (yara), tatarcık (sinek türü), kıvırcık, tomurcuk, kızılıcık (meyve), sığırcık (kuş türü), Germencik (yer adı), Gölcük (yer adı)

ekleri başlığında alındığı gibi, eylemden isim yapan yapım ekleri başlığında da alındığı görülmektedir.

⁴ Buradaki kır renk bildiren ‘kır’ dır. Kır(mak) eylemi değildir.

-CII: otçul, etçil, ölümcül⁵, sesçil (sese dayanan), yılcıl (kuş türü), balıkçıl (kuş türü), kırçıl, öncül, insalcıl

-cIIAyIn: bencileyin

-Cın: yalçın, güvercin (gök-er-cin), bildircin, balıkçın (bir çeşit kuş), ayakçın (dokuma tezgahındaki ayaklık)

-ç: ağaç (1g-aç), anaç, ortaç, kıraç, topaç

-DA: sözde, gözde, günde⁶

-dak: bingıldak, kıkırdak

-DAM: erdem, yordam, yöntem, gündem

-DAn⁷: içten, candan, sıradan, sudan (sebeup), gönülden, toptan, neden, yüzden (bu yüzden), hiçten, birazdan

-DAş: adaş, kökteş, yoldaş, kardeş (karın-daş), özdeş, yurttaş, sırdaş, meslektaş, sesteş, işteş, Denктаş, arkadaş

-Dİrk⁸: boyunduruk, akındırık (reçine), burunduruk (yular)

-dİz: gündüz, yıldız, yaldız

-GA: özge, başka

-gil: ablamgil, amcamgil

⁵ Öl- eylemi -üm ekini alarak isimleşmiş, ölüm ismi de -cül ekini alarak isimliğini sürdürmüştür.

⁶ -DA eki çekim eki iken yapım eki gibi kullanılmış kalıplaşmaya uğramıştır (bk. kalıplaşma)

⁷ +Dan eki çekim ekidir. Ancak örneklerde görüldüğü üzere yapım eki işlevi kazanmış ve kalıplaşmış kelimeler oluşturmuştur.

⁸ Hatipoğlu'na göre bu ek eskiden kalma bağımsız bir kelime niteliğindedir. Dolayısıyla ekle kurulan kelimeler birleşik kelimelerdir (Hatipoğlu, 1974, s. 62).

-k⁹: benek, topak, solak, başak, ipek, yolak, ortak, odak, çorak

-kAn: başkan, yelken

-ki¹⁰: beriki, öteki, bugünkü

-l: kızıl, gönül, yeşil (yaş-ı-l), kumul, ödül (öğd-ü-l), ardıl, çoğul, tekil

-lA: kışla, yayla, tuzla

-lAk¹¹: yaylak, tuzlak, gömlek (gön-lek), sulak,

-lan¹²: sırtlan, kaplan, arslan

-leyin: akşamleyin, sabahleyin, bencileyin

-lI: evli, akıllı, ölümlü, görgülü, benekli, sisli, defolu, Manisalı, İzmirli, yaşlı,

elverişli, acıklı, içli, alımlı, köylü

-lI...-lI: irili ufaklı, gizli kapaklı, allı pullu

-lIk: kitaplık, kömürlük, insanlık, Türklük, kötülük, yalnızlık, olgunluk, bayramlık, dolmalık, doymalık, dörtlük

-m: hanım, begüm, birim

-kek¹³: erkek

⁹ Bu ek bazı kaynaklarda –k, bazı kaynaklarda da –Ak olarak verilmiştir. Burada –a ekini okutucu olarak mı almak gerekir yoksa –a, ekin bir parçası mıdır? Farklı kaynaklarda farklı değerlendirmelerin olması sorunun çözülemediğini göstermektedir.

¹⁰ -ki eki (ilgi eki) bazı kaynaklarda yapım eki, bazı kaynaklarda ise çekim eki olarak alınmıştır.

¹¹Hatipoğlu bu ekin –lag/leg ekinden geldiğini, ekin bazı zamanlarda –la/-le biçiminde de kullanıldığını belirtmektedir. Yani –la eki için verdiğimiz kimi örnek –k ekinin düşmesi ile oluşmuştur (Hatipoğlu, 1974, s. 94-95).

¹² Bu ek yırtıcı ve yabani hayvan isimleri türetmek için kullanılır. Kökeni konusunda fikir birliği olmasa da Çince'den ödünçleme yapıldığı görüşü baskındır (Eker, 2005, s. 351).

- mAç: dilmaç
- mAn: evcimen, azman, Türkmen, kocaman, kösemen (kılavuz), uzman
- mer: katmer
- mık: karamık
- msAr¹⁴: karamsar, iyimser, küçümser, kötümse
- msI: yeşilimsi, beyazımsı, acımsı
- mtII: sarımtıl
- mtrak: beyazımtrak, morumtrak
- n: kışın, yazın ansızın
- ncI: beşinci, üçüncü
- rA: sonra, içre, taşra
- rAk: ufarak (ufağa yaklaşan), bozrak (boza çalan), alçarak (az alçak)
- sAk: bağırsak, tümsek
- sal: kumsal, kutsal, bitkisel, kişisel, bölgesel
- sI: çocuksu, köksü, otsu, çanaksı, erkeksi
- sIk: yüksük (dikiş dikilirken parmakları korumaya yarayan araç)
- sIz: görgüsüz, bilgisiz, tuzsuz, verimsiz, ölümsüz, dertsiz, bağımsız, soysuz, midesiz, beyinsiz, eşsiz, ruhsuz, kuşkusuz, amansız, kimsesiz, tarafsız, zevksiz, öksüz
- ş: Memoş, Aliş, maviş, minnoş
- şIn: sarışın, karaşın, akşın
- t: eşit, soyut, suvat (suv-at: hayvana su verilen yer), yaşıt, karşıt
- tay: kurultay, Yargıtay

¹³ Bilindiği kadarıyla bu ek yalnızca bu kelimeyi türetmiştir.

¹⁴ Bu ek –ImsA ekine –r ekinin gelmesiyle oluşmuş birleşik bir ektir (Hatipoğlu, 1974, s. 123).

-Dem: erdem, gündem, yöntem, yordam

-tl: cıvıltı, vızılı, horultu, parıltı, karartı, ayrıntı, birikinti, söküntü, üzüntü, süprüntü, ürperti, kabartı, kuruntu

-z: çöpez (saman kırıntısı), güvez (gök-ez), ikiz, üçüz, topuz, beniz

2) İsimden fiil yapım ekleri: isim kök ve gövdelerine gelerek bu isimleri fiil yapan yapım ekleridir. Bunlar: -A-, -Al-, -An-, -Ar-, -Aş-, -DA-, -l-, -k-, -kIr-, -l-, -lA(n)-, -msA-, -r-, -rgA-, -sA-, -sIn-

A-: ada-, bele-, yıka-, kana-, harca- (harc-a), dile-, boşa-, türe-, beze-

-Al-: bunal-, azal-, çoğal-, düzel-

-An-: gücen-, utan-

Ar-: kızar-, bozar-, morar-, onar-, başar-

-Aş-: güreş-, yanaş-

-DA-: ışılda-, inilde-, cızılda-, şangırda-,

-I-: ağrı- (ağır-ı)

-k-: birik-, acık-, gecik-, gözüük-

-l-: alçal-, eğril-, körel-, diril-, boşal-, bunal-¹⁵

-k-: acık-, birik-, gecik-, gözüük-

-kIr-: tükür-, hıçkır-, haykır-, püskür-, fişkır-

-l-: körel-, düzel-, doğrul-, eksil-alçal-, diril-yönel-

-lA: akla-, demle-, dağla-, çapala-, ciltle-, azarla-, avuçla-, çabala-, ayıpla-bağla-, başla-, ateşle, büyüle-, alkışla-, postala-, suçla-, zorla-, zayıfla-, onayla- uğurla-, yalanla-, kucakla-

-msA: küçümse-, azımsa-, özümse, benimse-

¹⁵ Bunal kelimesinin bun-a-l şeklinde mi, bun-al şeklinde mi ayrılacağı sorun oluşturmaktadır. Yani ek -al- şeklinde mi, -l- şeklinde mi alınmalıdır?

-r-: göver- (gök-er: yeşermek), bozar- (boz renge dönüşmek), karar-, delir-, ağar-, yeşer-, yaşar-, sarar-, pusar-, belir-

-rgA: esirge-, yadırğa-

-sa: susa-, önemse-, umursa-, duraksa-, mühimse-, gerekse-

-sIn: yüksün- gereksin-

3) Eylemden isim yapma ekleri: Eylem kök ya da gövdelerine gelerek onları isim yapan eklerdir. Bu türdeki yapım ekleri:-A, AC, -AcAk, -AcAn, -GAn, -GI, -GIC, -GIn, -AGAn, -AGU, -Ak, -AlAk, -AlgA, -Am, -AmAç, -AmAk, -AmIk, -An, -(A)nAk, -Ar/-r, -ArI, -AsI, -Ay, -bAç, -CA, -cAk, -ceme, -daç, -DI, -dıç, -Dık, -dırak, -ebe, -GA, -GAç, -GI, -I, -IcI, -Iş, -k, -m, -mA, -mAcA, -mAç, -mAk, -mAn, -mAz, -mIk, -mIr, -mIş, -n, -nç, -ntI, -pak, -sAl, -Sı, -ş, -t, -(A)v, -van.

-A: sapa, doğa, dize, gece (geç-e), oya, yara, süre, öte, kese

-AC: büyüteç, tutumaç

-AcAk: -gelecek, verecek, alacak, giyecek, yakacak

-AcAn: babacan, evecen (ivecen), sevecen

-AGAn¹⁶: olağan, durağan, gezegen

-GI: algı, saygı, vergi, olgu, görgü, tepki, silgi, içki, döngü, dizgi, bilgi, bulgu, sevgi, duygu, bitki, ezgi, çizgi, askı, dergi, coşku, yetki, vurgu, baskı, dolgu, tutku, çalgı, ilgi, çelişki, örgü, katkı

-GIC: başlangıç, bilgiç, dalgıç,

-GIn: dalgın, bilgin, coşkun, pişkin, bozgun, durgun, soygun, üzgün, seçkin, dargın, salgın, uygun, gergin, göçkün, küskün, düşkün, dolgun, tutkun

¹⁶Bu ek -gAn ortaç eki ile -A istek kipinin birleşimi ile oluşmuş birleşik bir ektir (Hatipoğlu, 1974, s. 23).

4) Eylemden eylem yapım ekleri: Eylem kök ve gövdelerine gelip onların eylemliğini kaybettirmeden yeni fiiller türeten eklerdir. Bu eklerin önemli bir bölümünü çatı ekleri oluşturmaktadır. Çatı, eylemin özneye ve nesneye göre aldığı durumdur. Türkçede çatılarına göre eylemler, öznesine ve nesnesine göre iki temel gruba ayrılır. Buna göre öznesine göre çatılar: etken, edilgen, dönüşlü, işteş olarak incelenirken; nesnesine göre çatılar da: geçişli, geçişsiz, ettirgen, oldurgan olarak incelenir. Çatı durumu eylemin öznesi ve nesnesi incelenerek bulunur. Ancak eylem çatıya göre ek alır. Bu da çatı ekleri olarak inceleyebileceğimiz durumu ortaya çıkarır:

Etken, geçişli ve geçişsiz çatıda eylem herhangi bir çatı ekini almaz. Ancak edilgen, dönüşlü, işteş, ettirgen ve oldurgan çatılarda bazı eklerin alındığı görülür.

Edilgenlik Çatısı: İşi yapanın belli olmadığını bildiren eklerdir. Bu ekler:

-l-, -n- ekleridir. Kaç-ıl-, kap-ıl-, süz-ül-, ara-n, boya-n gibi.

Dönüşlülük Çatısı: Öznenin hem işi yaptığını hem de yaptığı işten etkilendiğini bildirir. Dönüşlülük çatısı ekleri: -n-, -l- ekleridir. Sev-il-, seç-il-, yar-ıl-, tara-n-, yıka-n-, bak-ın-, boya-n¹⁷ gibi.

İşteşlik Çatısı: eylemin birden çok özne tarafından yapıldığı anlamını verir.

Karşılıklı ya da birlikte yapma anlamı verir. Bu çatının eki: -ş- dir. gör-üş-, bi-iş-, tanı-ş-, bul-uş-, sun-uş gibi.

Ettirgenlik Çatısı: Öznenin bir işi başkasına yaptırdığı anlamını verir. Özne

yaptırdığı işten doğrudan doğruya etkilenmektedir. Bu çatının ekleri: -(I)r-, -Dır-, -(A)r-¹⁸, -t-, -DAr- ekleridir. Bul-dur-, gör-dür-, iç-(i)r-, taşı-t-, yak-ar-, çık-(a)r-, sev-dir- gibi.

¹⁷ İşin özneye dönme anlamı varsa eylemde dönüşlülük, yoksa edilgenlik vardır.

Kaldır- ve emzir- kelimeleri ettirgenlik özelliğini kaybetmiş ve eylem kökü gibi kullanılmıştır (Eker, 2005, s. 366).

Oldurganlık Çatısı: Bu gruptaki eylemler nesne alamazken aldıkları eklerle nesne alır duruma gelirler. Yani geçişsizken geçişli olurlar. Ettigende olduğu gibi işi başkasına yaptırma anlamı vardır. Oldurgan çatının ekleri: -(I)r-, -Dır-, -(A)r-¹⁹, -t-, -DAr- dır. Göl-dür-, yat-(ı)r-, kaç-(ı)r-, üşü-t-, ak-ı(t)-, kop-ar-, git(d)-(e)r-²⁰ gibi.

Eker, oldurgan çatının olmadığını ve bu gruptaki eylemlerin ettirgen çatıya dahil edilmesi gerektiğini bildirir (Eker, 2005, s. 366).

Çatı eklerinden başka eylemden eylem türeten başka ekler de vardır:

Olumsuzluk Eki²¹: Eylemin bildirdiği durumun tam tersini bildirir. -mA eki olumsuzluk ekidir. gül-me-, git-me-, dol-ma-, eyle-me-, konuş-ma- gibi.

¹⁸ -(A)r eki aynı zamanda geniş zaman ekidir. Ancak örnekler incelenirse buradaki kullanımın zamanı belirtmediği, fiilden yeni bir fiil türettiği görülmektedir (çık(mak) / çık-ar(mak), git(mek) / git-er(mek), kop(mak) / kop-ar(mak), yak(mak) / yak-ar(mak) gibi.).

¹⁹ -(A)r eki aynı zamanda geniş zaman ekidir. Ancak örnekler incelenirse buradaki kullanımın zamanı belirtmediği, fiilden yeni bir fiil türettiği görülmektedir (çık(mak) / çık-ar(mak), git(mek) / git-er(mek), kop(mak) / kop-ar(mak), yak(mak) / yak-ar(mak) gibi.).

²⁰ Gider ve çıkar kelimeleri geniş zamanın kalıplaşması ile isim olarak da kullanılmaktadır.

²¹ Olumsuzluk eki olan -ma'nın çekim eki olarak alındığı da görülebilen durumlardandır. Ancak gül(mek) fiiline gelen -ma olumsuzluk eki gül-me(mek) şeklinde mastar alabilme yani fiil olabilme özelliğini sürdürmektedir. Bu nedenle -ma olumsuzluk ekini fiilden fiil yapan yapım eki olarak almak yerinde olacaktır.

Sıklık Eki: eylemin art arda yapıldığı anlamını verir. -AlA-, -lA-, -İştir-, -klA-, -ArlA-, -mAlA-, -İşlA- gibi ekler getirilerek yapılır. Eş-ele-, ov-ala-, uf-ala-, ov-ala-, kov-ala, kov-uştur-, ver-iştir-, al-iştir-, sürü-kle-, uyu-kla-, at-la²², top-arla-, yuv-arla-, tır-mala-, sar-mala-, it-işle-, kak-işla- gibi.

Kuvvetlendirme Eki: Eylemin ifade ettiği hareketin kuvvetli şekilde yapıldığını bildirir. -A-, -I-, -k-, -y- ekleridir. Kaz-ı-, tık-a-, bur-k-, kır-k-, ko-y- gibi.

Kelimelerin ek ve köklerine doğru bir şekilde ayrılması güç bir iştir. Çünkü gerek kök olarak tanımladığımız olgunun sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiğini belirleme konusunda yaşanan sıkıntılar gerekse de köke eklenen eklerin tespit edilmesi ve ayırımın net bir şekilde yapılması çoğu zaman mümkün olmamakta bu da farklı yorumlara sebep olmaktadır. Bu şekilde farklı biçimlerde gösterilen pek çok kelime bulunmaktadır. Bakraç kelimesinin bakır+aç şeklinde türediği ve aradaki ‘ı’ ünlüsünün düştüğü bilinir. Ancak buradaki ek +Aç olabileceği gibi, kelime +ç ekini alıp +A okutucusu ile bu şekle dönüşmüş olabilir. Bu ayırımın tam olarak ortaya konulamaması farklı kaynaklarda farklı gösterimlerin doğmasına ve bu anlamda bir karışıklığın oluşmasına fırsat vermektedir. Bu türden karışıklık pek çok kelimedede görülmektedir. Bazı durumlarda eklerin işlevleri hesaba katılarak çözümlenmeler yapılırsa da bunun her oranda başarı getirmediği bir gerçektir. Bu sorun Türkçeye has bir sorun değildir. Birçok dilde benzer sorun görülmektedir. J. Lyons (1971) ve Harris (1973) (akt. Adalı, 2004) de çalışmalarında bu soruna dikkat çekmişlerdir. J. Lyons: unaccept-able, boy-s, jump-ed, jump-ing, tall-er, tall-est gibi bölünebilen kelimelerin yanında man/men, Mouse/mice, sheep/sheep, go/went/gone, take/took/taken, come/came/come, cut/cut/cut kelimelerindeki bölünebilme güçlüğüne dikkat çeker. Harris de Fransızcadaki sıkıntıyı dile getirir ve invalide, incapable, indigeste kelimelerindeki ‘in’;

²² At-: adım atmak.

malhereux, paresseux kelimelerindeki ‘eux’ ile çoğul biçimlerde tables, chaises, enfants kelimelerinin ayrılabilirdiğini; ancak chevaux, jeux kelimelerinde bunun güç olduğu dile getirmektedir. Hangi ekin hangi köke geleceği, nasıl anlam ilişkilerinin kurulacağı başlı başına araştırılması gereken bir konudur. Hiçbir ek rastgele bir kökle birleşmez.

Birleşimlerin altında yüzyıllık bir dil deneyiminin olduğu şüphesizdir (Karasoy, 2004, s. 2). Bu anlamıyla ek ve kök birleşimlerinin ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Ancak bu, belirli eklerin yalnız belirli köklere gelip, belirli anlamda kelimeler türetebileceği anlamına gelmemektedir. Bir ekin ekleneceği kök sabit olamayacağı gibi, ekin işlevi de sabit olmayacaktır. Yani fiile gelen eklerin isimlere, isimlere gelen eklerin fiillere gelebileceğini söylemek mümkün olduğu gibi, eklerin kazandırdıkları anlamların da değişebileceğini söylemek mümkündür. Nitekim kalıplaşma bahsinde de değineceğimiz üzere çekim ekleri, yapım eki işlevi kazanabilmektedir. O halde dil için kuralların değişmez olmadığını, kuralların sadece mevcut durumu aktardığını belirtmek gerekir. Ancak bu fikri benimsemeyen pek çok araştırmacı da vardır. Örneğin; Selma Gülsevin tezinde, ekler yeterince incelenmez ve fonksiyonları ayrıntılı olarak tespit edilmez ise türetilen kelimelerin o dili sabote edeceğini belirtmekte ve Dil Devrimi ile başlayan Türkçeleşme akımı ile kuralsız ve şekilsiz türetmelerin yazı diline konulduğunu belirterek eleştirmektedir(Gülsevin,1992, s. I-1).

Türkçe, türetme imkanı geniş bir dildir. Bir kelime, yirmiye yakın ek yani anlam birimi alabilmektedir (Eker, 2005, s. 343). Bu ise tek bir kökten çok sayıda kelimenin türeyebileceğini gösterir. Türetilmiş kelimelere bakıldığında fiil köklerinden yapılmış türetmelerin, isim köklerinden yapılanlara göre sayıca daha fazla olduğu görülür (Zülfikar, 2011, s.140).

Türkçenin esas türetme yolu köklere eklenen yapım ekleriyle'dir. Bu türetme yolu dilin yapısından kaynağını alır ve dolayısıyla doğal süreçleri barındırır. Oysa Tanzimat'tan sonra ve Cumhuriyet döneminde türetilen kelimelerin bazılarının kimler tarafından türetildiği bilinebilmektedir (Zülfikar, 1991, s. 37). Yani bu dönemden sonra bilinçli ve istendik olarak kelime türetme işine yönelinmiştir. Bu durum, artan bir milliyetçilik anlayışının etkisiyle olmalıdır.

Bilindiği üzere İslamiyet'in kabulü ile Arapça ve Farsça, Tanzimat Fermanı'ndan sonra ise başta Fransızca olmak üzere Batı dilleri hızla dilde etkisini hissettirmeye başlamıştır. Türkçenin öneminin anlaşılması ise milli duyguların artmasıyla eş zamanlıdır. Bu durumda dil, siyasi fikirlerin de yoğun hissedildiği alanlardan biridir.

Türkçe üretkenliğini en çok ekler aracılığıyla yaşar. Ses bakımından ekler tek heceli olabildikleri gibi, iki veya üç heceli de olabilmektedirler. Ancak sayıca tek heceli ekler daha fazladır. Genellikle kelime, önce yapım ekini sonra da çekim ekini alır. Eklerin eklenişindeki sıralamanın bozulması anlam değişikliklerine ya da anlamsız dil dışı biçimlerin ortaya çıkmasına neden olur. Göz-lük-çü / göz-cü-lük, yurt-taş-lık / yurt-luk-taş gibi (Adalı, 2004, s. 23; Hatipoğlu, 1974, s. 7; Zülfikar, 1991, s. 38).

Hızlı yaşam koşullarında kelime türetmeye olan ihtiyaç artmaktadır. İstenilen ise kelimelerin Türkçe kaynaklı olmasıdır. Türkçe, yapısı gereği üremeye meyilli bir dildir. Ancak görülen odur ki yapım eklerinin kullanımında bazı eklere çok başvurulduğu halde bazı ekler nispeten geri planda kalmıştır.

Dilin gücünü kendinden alarak gelişmesi için yapım eklerinin işlevlik kazandırılması, geri planda kalmış yapım eklerine daha fazla türeme imkanı verilmesi gerekmektedir. Az işlev olan eklerin daha fazla kelime ile buluşması sağlanarak bu

kelimelerin yaşama alanı oluşturulmalıdır. Bu noktada bilinçli ve kasıtlı bir çalışmaya gidilmelidir.

Kelime türleri, türemeye farklı reaksiyon vermiştir. Bu anlamda en şanslı grup isimler ve fiiller olmuştur. Sıfatların da türemeye meyilli oldukları söylenebilir. Edat ve bağlaçlar ise bu anlamda en şanssız kelime gruplarıdır. Az sayıda da olsa türemiş zarflar ve zamirler görülmektedir:oldukça, gördüğünde, bencillik, kimlik, nesnel, özne gibi (Zülfikar, 1991, s. 32-34).

Türkçe Sözlük'ün 5. Baskısında on altı bini aşan Türkçe kökenli kelimenin yaklaşık %85'i türemiş kelimedir. Bu sayı içinde derlenmiş sözcükler de bulunmaktadır ve Türkçede isim ve eylem türeten ekler içinde en sık kullanılanlar bunların türettiği sözcük sayısı Özel (1977) (akt. İmer, 2001) tarafından şöyle saptanmıştır:

Ekler	Türemiş Sözcük Sayısı
-mak	3900
-lı	1700
-lık	1600
-cı	850
-la	750
-sız	700
-ma	500
-ş	100
-ç	110
-gın	109
-an	85
-gan	80

-sal	80
-cık	77
-daş	45

BİRLEŞİK KELİMELER (COMPOUNDING WORDS)

İki ya da daha fazla kelimenin birleşerek yeni bir kavramı karşılayacak şekilde kullanılması olan 'birleşme' yolu Türkçede ikinci en çok başvurulan kelime türetme yoludur. TDK, birleşik kelimelerin birinin ya da birleşimi oluşturan kelimelerin tümünün anlamlarını yitirdiğini ve yeni bir anlam verecek şekilde birleşip kaynaştığını kabul eder.

Buna göre kelimeler birleşimde öz anlamlarını yitirmekte ve yepyeni bir anlama kavuşmaktadırlar. O halde birleşme, kelimelerin anlamının genişlemesi ve değişmesini ifade eder.

Türetmenin aksine bu yol milli karakter taşımaz. Yani dilin yapısından kaynaklanmaz. Pek çok dilde bu türde birleşme eğilimine gidilmiştir. Kelimeleri birleştirerek yeni kelimeler türetme, mevcut kelimelerin yeterli olmadığı durumlarda ihtiyacı karşılamak için akla gelebilecek ilk yollardan biri olmalıdır. Hem kolay hem de hızlıdır. Bu nedenledir ki insanlar kelimeleri birleştirme eğilimine sıkça başvurmuşlardır.

Derleme çalışmaları sırasında pek çok birleşik kelimeye rastlanmıştır: acem ocağı, alkarası, arap saçı, aslanağzı, aşevi, can suyu, devetabanı, ebegömece, el kiri (para), eşek cenneti (cezaevi), Frenk elması (domates), garğa burnu, ocakbaşı (mutfak), delibaş, göktaş, yenedünya, telkırma, gündoğdu, varyemez vb. (Sırtı, 2011, s.8-237). Buna karşılık eski yazılı belgelerde Türkçe kelimelerde birleşme eğilimi yoktur. Birleşmeler daha çok Farsça kelimelerde görülür. Ancak dilbilgisi kitaplarında birleşik kelimeler konu olarak incelenmiştir. Tahir Kenan, 'Kavâid-i lisân-ı Türkî' eserinde 'ism-i mürekkep' ismiyle ve Ahmet Cevad Emre, 'Türkçe Sarf ve Nahiv-Eski Lisan-ı Osmanî Sarf ve Nahiv' eserinde, Midhat Sadullah da 'Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri' isimli eserinde bu konuya yer vermiştir (Zülfikar, 2006, s.172-173). Buna göre, Türkçe kelimeler için söyleyişte birleşme yapılmış; ancak yazılı dilde birleşme kelimelere yer verilmemiştir.

Kelime birleştirme sürecinde var olan ve kullanımda olan kelimeler bir başka kelime ile birleşirler. Bu birleşimler incelendiğinde birleşimi oluşturan kelimelerin yerli olabileceği gibi yerli/ yabancı, yabancı/ yerli, yabancı/ yabancı da olduğu görülür.

Yabancı/yabancı Türkçe/ Yabancı Yabancı/ Türkçe

Fotosentez	Devre mülk	BaşhekimHayırsever
Kilometre	Duşa kabin	BuzhaneHüsniçuruntu
Anfiteatr	Halk otobüsü	HanımefendiPişmanlık yasası
Basketbol	Halı saha	Açık büfeHalka açılmak

(İmer, 2001, s. 145; Zülfikar, 1991, s. 165).

Birleşik kelime yapımında hangi esasların gözetileceği, birleşmelerin yapımında kuralların olup olmayacağı önemli bir konudur. Peki, kelimeler nasıl bir araya gelir? Bir araya gelişinde herhangi bir kural var mıdır? Bir araya gelen kelimeler arasında anlam ilişkisi olmalı mıdır? Yapılan ve kabul edilen birleşmelere bakıldığında bu tarz kuralların olmadığı görülür. Çok ilgisizmiş gibi görünen kelimeler de benzetme ilgisi güdülerek ya da mecaz bir anlama kavuşarak birleştirilebilir. O halde birleşik kelime yapma sürecinin kurallara dayandırılmayacağı; ancak yazım aşamasında kurallaştırmaya gidilebileceğini söylemek mümkündür.

Yazım, birleşik kelimeler için oldukça önemli bir sorundur. Pek çok kaynakta aynı kelimenin bitişik ya da ayrı biçimleri bulunur. Hatta farklı yıllarda basılmış TDK sözlüklerinde bile bu ayrım gözden kaçmaz. Bu ise ciddi bir yazım sorununu ve bu konudaki kafa karışıklığını beraberinde getirir.

TDK, birleşik kelimelerin yazımıyla ilgili kuralları, kelimelerin bitişik ya da ayrı yazılmasına göre iki ana başlık altında toplamıştır. Bu saptamaya göre birleşik kelimelerden bazıları bitişik, bazıları da ayrı olarak yazılmaktadır. Bu da göstermektedir ki TDK, birleşik kelimeleri anlamsal birleşme düzeyinde algılamakta ve yazımda bitişikliğiesas kabul etmemektedir. Yani kelimenin bitişik ya da ayrı yazılması o kelimenin birleşik kelime olmasını engellemez.

Bitişik ve ayrı yazımların hangi esasa dayanarak yazıldığını özetleyecek olursak:

Ses düşmesine uğrayan birleşik kelimeler bitişik yazılmaktadır:birbiri(< biri biri), nasıl(< ne asıl), pazartesi(< pazar ertesi),sütlaç (<sütlü aş) vb.

Özgün biçimleri tek heceli bazı Arapça kökenli kelimeler etmek,edilmek,eylemek, olmak, olunmak yardımcı fiilleriyle birleşirken ses düşmesine, ses değişmesine veya ses türemesine uğradıklarında bitişik yazılır: kaybolmak (kayıp olmak), affetmek (af etmek), darbetmek (darp etmek) gibi. Ulama gibi söyleyişte gerçekleşen değişimler yazımda değişime neden olmamaktadır: akın etmek, mecbur olmak, perişan olmak gibi.

Kelimelerin her ikisi ya da yalnızca ikincisi birleşmede benzetme yoluyla anlam değişimine uğrarsa bu durumda kelime bitişik yazılmalıdır. Bu madde 2005 yılındaki kılavuzda bu şekilde kurallaştırılmıştır. Öncesinde ise bitişik yazım için kelimenin her ikisinin ya da herhangi birinin değişimi kabul edilmiştir. Bu tür yazımlar genellikle bitki, hayvan, hastalık, alet ve eşya, biçim (tarz, tür, motif), renk, yiyecek, oyun, gök cisimleri isimlerinde kullanılmıştır: keçi boynuzu (bitki), kuşburnu (bitki), aslanağzı (bitki), civanperçemi (bitki), karafatma (hayvan), yalıçapkını (hayvan), yeşilbaş (hayvan), delibaş (hastalık), karataban (hastalık), kargaburnu (alet, eşya), adayavrusu (alet, eşya), balıksırtı (desen biçimi), beşikörtüsü (çatı biçimi), turnageçidi (fırtına biçimi), narçiçeği (renk), yavruağzı (renk), vişneçürüğü (renk), dilberdudağı (yiyecek), alinazik (yiyecek), kadinbudu (yiyecek), beştaş (oyun), dokuztaş (oyun), Küçükayı (gök cismi), Büyükayı (gök cismi), Samanyolu (gök cismi) vb.

Bunlardan başka dilimizde her iki ögesi de asıl anlamını koruduğu hâlde yaygın bir biçimde gelenekleşmiş olarak bitişik yazılan kelimeler de vardır:

Baş sözüyle oluşturulan sıfat tamlamaları: başbakan, başhekim, başhemşire, başkahraman, başkarakter, başkent, başkomutan, başöğretmen, başrol, başsavcı vb.

Bir topluluğun yöneticisi anlamındaki başı sözüyle oluşturulan belirtisiz isim tamlamaları:aşçıbaşı, binbaşı, elebaşı, onbaşı, ustabaşı, yüzbaşı vb.

Oğlu,kızı sözleri:çapanoğlu, eloğlu, hinoğluhin, elkızı vb.

Ağa,bey, efendi, hanım, nine vb. sözlerle kurulan birleşik kelimeler:ağabey, beyefendi, hanımanne, hanımefendi, hacıağa vb.

Biraz, birkaç, birkaçı, birtakım, birçok, birçoğu, hiçbir, hiçbir, herhangi belirsizlik sıfat ve zamirleri de gelenekleşmiş olarak bitişik yazılır.

-A,-e, -ı, -i,-u, -üzarf-fiil ekleriylebilmek,vermek,kalmak,durmak,gelmek, görmek ve yazmak fiilleriyle yapılan tasvirî fiiller bitişik yazılır: yapabilmek, gidedurmak, öleyazmak, gülüvermek, düşmeyegörmek, alabildiğine, uyuyakalmak, olagelmek vb.

Kalıplaşmış kelimeler bitişik yazılır:

Emir kipiyle kalıplaşmış olanlar: ateşkes, çekyat, yapboz, kapkaç, unutmabeni, çalçene vb.

Sıfat fiil ekleriyle kalıplaşmış olanlar: çöpçatan, cankurtaran, yurtsever, bilgisayar, çoksatar, akımtoplar, hacıyatmaz, varyemez, külyutmaz, çokbilmiş, güngörmüş vb.

Belirli geçmiş zaman ekiyle kalıplaşmış olanlar: gecekodu, çıtkırıldım, şıpsevdi, dedikodu, kaptıkaçtı vb.

Geniş zaman ekiyle kalıplaşmış olanlar: uyurgezer, okuryazar, biçerdöver vb.

Sona getirilen ve somut anlamda yer bildirmeyecek şekilde kullanılan alt, üst, üzeri kelimeleri bitişik yazılır: bilinçaltı, olağanüstü, akşamüzeri vb.

Birden çok ismin birleşmesinden oluşan isim, soyisim ya da lakaplar bitişik yazılır: Alper, Gülnihal, Abasıyanık, Karaosmanoğlu, Yedisekiz (Hasan Paşa), Tepedelenli (Ali Paşa), Yirmisekiz (Çelebi Mehmet) vb.

Yer isimleri bitişik yazılır: Çanakkale, Acıpayam, Kabataş vb.

Şehir, köy, mahalle, dağ, tepe, deniz, göl, ırmak, su, çay vb. kelimelerle kurulmuş sıfat tamlaması ve belirtisiz isim tamlaması kalıbındaki yer adları bitişik yazılır: Uludağ, Alaşehir, Suşehri, Karadeniz, Çengelköy, Karabağ, Kızılırmak, Akçay, Tınaztepe, Acıgöl, Karasu, Sarıyer vb.

Kişi isimleri ve unvanlarından oluşmuş mahalle, meydan, köy vb. yer ve kuruluş adlarında unvan kelimesi sonda ise, gelenekleşmiş olarak bitişik yazılır: Bayrampaşa, Kemalpaşa, Necatibey (Caddesi), Mustafabey (Caddesi) vb.

Ara yönleri belirten kelimeler bitişik yazılır: güneybatı, güneydoğu, kuzeybatı, kuzeydoğu vb.

Ev, Hane, name, zade, -zedekelimesiyle kurulan birleşik kelimeler bitişik yazılır²³: gözlemevi, huzurevi, orduevi, öğretmenevi, yayınevi, dersane, seyahatname, amcazade, depremzede, kazazede vb.

Farsça ve Arapça kurala göre oluşturulan isim ve sıfat tamlamaları ile kalıplaşmış biçimler bitişik yazılır: darıdünya (Far.), ehlibeyit (Far.), erkânıharp (Far.), gayrimenkul (Far.), gayrimeşru (Far.), hüsnükuruntu (Far.), suikast (Far.); darülaceze

²³Eczahane, hastahane, pastahane, postahane kelimeleri kullanımdaki yaygınlık dolayısıyla eczane, hastane, pastane, postane biçiminde yazılmaktadır.

(Ar.),aleykümselam (Ar.), maşallah (Ar.), inşallah (Ar.),şeyhülislam (Ar.), velhasılıkelam (Ar.) vb.

Müzik makam isimleri bitişik yazılır²⁴: acembuselik, hisarbuselik, muhayyerkürdi vb.

Kanunda bitişik geçen veya bitişik olarak tescil ettirilmiş olan kuruluş adları bitişik yazılır: İçişleri, Dışişleri, Genelkurmay, Yükseköğretim vb.

Renk isimleriyle kurulan bitki, hayvan ya da hastalık isimleri bitişik yazılır: bozayı, karadut, akbasma vb.

TDK, ayrı yazılmasını uygun gördüğü birleşik kelimeleri şu şekilde belirtmiştir:

Bitişik yazım kısmında da belirttiğimiz üzere yardımcı eylemlerle kurulan birleşik fiillerin ilk kelimesi ses değişmesi, türemesi ya da düşmesine uğramazsa ayrı yazılır: arz etmek, dans etmek, el etmek, göç etmek, kabul etmek, kul olmak, not etmek, sağ olmak, terk etmek, yok etmek vb.

Birleşmede kelimelerden hiçbiri ya da ikincisi anlam değişimine uğramamışsa bu kelime ayrı yazılmalıdır. 2000 yılı imla kılavuzunda ise ayrı yazım için kelimelerin hiçbirinin anlam değişimine uğramamaları esas kabul edilmiştir. Bu tarz kelimeleri genellikle hayvan, bitki türlerinden birinin ismiyle;nesne, eşya ve alet adlarından biriyle; yol ve ulaşım ile ilgili;durum, olgu ve olay bildiren sözlerden biriyle;bilim ve bilgisözleriyle;yuvar ve küre sözleriyle; yiyecek, içecek isimleriyle;gök cisimleri;organ veya organ yerine geçen sözlerden biriyle;benzetme yoluyla insanın bir niteliğini anlatmak üzere bitki, hayvan ve nesne isimleriyle;zamanla ilgili isimlerle kurulan birleşik

²⁴ Sıfatla oluşturulan usul isimlerinde sıfat ayrı yazılır: ağır aksak, yürük semai vb.

kelimelerde görmekteyiz: ateş balığı (hayvan), köpek balığı (hayvan), muhabbet kuşu (hayvan), ateş böceği (hayvan), hamam böceği (hayvan), at sineği (hayvan), Pekin ördeği (hayvan), Van kedisi (hayvan), bal arısı (hayvan), dağ keçisi (hayvan), çuha çiçeği (bitki), öd ağacı (bitki), meyan kökü (bitki), yer elması (bitki), kuş üzümü (bitki), soya fasulyesi (bitki), deve dikenini (bitki), sırik fasulyesi (bitki), yer mantarı (bitki), şeker pancarı (bitki), Afrika menekşesi (bitki), kuru fasulye (bitki)²⁵, alçı taşı (nesne, eşya, alet), çakmak taşı (nesne, eşya, alet), kol saati (nesne, eşya, alet), üst geçit (nesne, eşya, alet), toplu iğne (nesne, eşya, alet), dolma kalem (nesne, eşya, alet), dönme dolap (nesne, eşya, alet), tuz ruhu (nesne, eşya, alet), Arnavut kaldırımını (yol ve ulaşım), kara yolu (yol ve ulaşım), çevre yolu (yol ve ulaşım), açık oturum (durum, oldu, olay), açık öğretim (durum, oldu, olay), ana dili (durum, oldu, olay), yer çekimi (durum, oldu, olay), dil bilgisi (bilgi, bilim), dil bilimi (bilgi, bilim), şekil bilgisi (bilgi, bilim), yarı küre (yuvar, küre), göz yuvarı (yuvar, küre), su böreği (yiyecek, içecek), kaşar peyniri (yiyecek, içecek), meyve suyu (yiyecek, içecek), İzmir köftesi (yiyecek, içecek), kesme şeker (yiyecek, içecek), Kutup Yıldızı (gök cismi), Çoban Yıldızı (gök cismi), elmacık kemiği (organ), takma diş (organ), safra kesesi (organ), şahadet parmağı (organ), köpek dişi (organ), sarı çıyan (benzetme yoluyla), eksik etek (benzetme yoluyla), çetin ceviz (benzetme yoluyla), çöpsüz üzüm (benzetme yoluyla), bağ bozumu (zaman), gece yarısı (zaman), hafta sonu (zaman) vb. -r / -ar / -er, -maz / -mez ve -an / -en sıfat-fiil ekleriyle kurulan ve sıfat tamlaması yapısında olan birleşik kelimeler ayrı yazılır: bakar kör, çalar saat, çıkar yol, döner sermaye, güler yüz, yazar kasa, çıkmaz sokak, görünmez kaza, tükenmez kalem, uçan daire vb.

²⁵ Ses düşmesine uğramış çöreotu ve gelenekselleştiği için semizotu, dereotu bitişik yazılır.

Renk kelimesi ya da renk isimlerinden biri ile kurulan isim tamlamaları ve rengin tonunu belirten sıfatlarla kurulan kelimeler ayrı yazılır: gümüş rengi, portakal rengi, limon sarısı, çivit mavisi, açık yeşil, koyu kırmızı vb.

Yer isimlerinde kullanılan yön isimleri ayrı yazılır: Uzak Doğu, Batı Trakya, İç Anadolu, Aşağı Ayrancı, Doğu Anadolu, Güney Amerika, Güneybatı Anadolu vb.

Kişi isimlerinden kurulmuş yer isimleri sondaki unvan hariç kişi isimleri ayrı yazılır: Sultan Ahmet Cami, Sütçü İmam Üniversitesi, Koca Mustafapaşa vb.

Dış, iç, öte, sıra kelimeleri ayrı yazılır: ahlak dışı, yasa dışı, ceviz içi, hafta içi, yurt içi, fizik ötesi, kızıl ötesi, sınır ötesi,aklı sıra, ardı sıra, yanı sıra vb.

Alt, üst, ana, ön, art, arka, yan, karşı, iç, dış, orta, büyük, küçük, sağ, sol, peşin, bir, iki, tek, çok, çiftkelimeleri başta olursa ayrı yazılır: alt yazı, üst kat, ana dil, ön yargı, art niyet, arka plan, yan etki, karşı görüş, iç tüzük, dış borç, orta kulak, büyük dalga, küçük harf, sağ bek, sol bek, peşin hüküm, bir gözeli, iki anlamlı, tek hücreli, çok düzlemli, çift kanatlılar vb. (ayrıntılı bilgi için bk. <http://www.tdk.gov.tr> 04.07.2014s: 20.00).

Yazım için belirlenen kuralları inceleyecek olursak bitişik yazımların daha kenetlenmiş bir anlam örgüsü içinde olduğunu kabul edebiliriz. Bitişiklik için temel kuralları şu başlıklar altında verme konuyu tamamen aydınlatmaya yetmese de genel eğilimin yönünü belirlemede kolaylık sağlayacaktır:

- 1- Herhangi bir ses değişimine, düşmesine ya da türemesine uğrama,
- 2- Benzetme ve mecaz ile anlam kaybedip yeni bir anlam kazanma,
- 3- Geleneksel olarak bitişik yazılma eğiliminde olma,
- 4- Kalıplaşma.

Bu gruplar içerisine alınamayan kelimelerin de ayrı yazıldığını ifade edebiliriz. Örneğin; tasvirî fiiller artık onları oluşturan kelimelerden ayrı bir nitelik kazanmıştır. ‘Düşmeyegörmek’ kelimesinde artık görme fiili göz ile algılanan duyum anlamından uzaklaşmıştır. Dolayısıyla kelimeyi ‘görmeye gör’ biçiminde söylemek mümkün değildir. Ya da alt üst gibi kelimelerin başa geldiğinde bitişik, sona geldiğinde ise ayrı yazılmalarındaki temel kıstas yine anlamda kurulan kalıplaşma ve uyumdur. ‘Bilinçaltı’ kelimesinde ‘alt’ kelimesi soyutlaşmış ve gerçek anlamda altında olma anlamından uzaklaşmıştır. Buna rağmen ‘alt yazı’ denildiğinde alt ve yazı kelimeleri gerçek anlamlarını korumaktadır. Dolayısıyla ayrı yazılmalıdır. Genel olarak birleşik kelimelerin yazım mantığını bu şekilde özetleyebilirsek de bu mantık bizi her zaman sonuca götürememektedir. Çünkü TDK bile kurallar konusunda tam bir netliğe varmış değildir. Farklı yılların yazım kılavuzlarında yazım için farklı kuralların olduğu görülmektedir. İşin uzmanları için bile bu kuralları akılda tutmak ve uygulamaya koymak bazı zamanlarda sorun teşkil edebilmektedir. Hal böyle iken halkın kuralları aklında tutması ve kurallar ışığında yazım sürecini gerçekleştirmesi mümkün görünmemektedir. Bu da ciddi bir karışıklık ortamı yaratmaktadır. Aslında birleşik kelimelerde yazım sorunu Türkçeye özel bir sorun değildir. Birleşme eğilimine yönelen her dilde az ya da çok yazım sorunu ile karşılaşılacaktır. Tulum (1986)(akt. Koç, 2007), çalışmasında Fransızcada daha çok ayrı, Almandada daha çok bitişik, İngilizcede ayrı, bitişik ve tireli olmak üzere farklı birleşik yazımların olduğunu bildirir. Bu sorunun birleşik kelimelerin oluşturduğu anlam boyutunun farklılığından kaynaklandığını söylemek mümkün görünmektedir.

Eker ve Korkmaz, birleşmeyi kalıplaşmaya benzetmektedir (Eker, 2005, s.406;Kormaz, 1998, s. 4). Birleşik kelimeler gerçekten de bir kalıplaşmanın ürünüdür. İki ayrı kelime –ki bu kelimeler bazen birbiriyle çok ilgisiz kelimeler olabilmektedir- birleşerek yepyeni bir anlama bürünür. Ancak kelimelerin kaynaşma düzeyi her zaman

aynı düzeyde olmamaktadır. Kelimelerin ayrı ya da bitişik yazılmaları da bu kalıplaşma düzeyinin eseridir aslında.

Diğer dillerde görülen birleşik kelimeleri ve yazım şekillerini örnekleyecek olursak:

Dâd ü sited (Far.): alışveriş

Târ ü mâr (Far.): darma dağınık

Ser-kâtip (Far.): baş katip

Fei (uçmak) wǒn (makine) (Çin): uçak

Backache (İng.) : sırt ağrısı

Understand (İng.): anlamak

Supernatural: doğüstü

Watermelon: karpuz

Armchair: koltuk Background: arka plan, geçmiş Butterfly: kelebek Cowboy:

kovboy Earrings: küpe Forget: unutmak Forgive: affetmek Shortbread: kurabiye,

çörek Strawberry: çilek

Birleştirme yoluyla hem isim hem de fiil yapılabilir. Ancak Modern Türkiye Türkçesinde fiil birleştirmeleri gittikçe azalmaktadır (Eker, 2005, s. 474). Birçok kaynakta birleşik fiiller, üç ana başlıkta değerlendirilir: 1- yardımcı fiille (etmek, eylemek, olmak, kılmak vb.) kurulan birleşik fiiller, 2- kurallı birleşik fiiller ya da diğer ismiyle tasvirî fiiller (yeterlilik, tezlik, yaklaşma, sürerlilik, yaklaşma), 3- anlamca kaynaşmış birleşik fiiller (deyim halinde ve kalıplaşmış fiiller).

Dilimiz anlam kaymasına uğrayarak kaynaşıp kalıplaşmış birleşik fiiller açısından çok zengindir. Dildeki sayıları altı binin üstündedir. Ancak bu konuya çok fazla yönelinmemiş, konu birkaç cümle ile geçiştirilmiştir (Korkmaz, 1998, s. 5).

Birleşmiş fiillerin sınıflandırmasında farklı sınıflamaların yapıldığı da görülebilen durumlardandır. Örneğin; Karahan: 1-bir hareketi karşılayan birleşik fiiller, 2- bir hareketi tasvir eden birleşik fiiller olarak birleşik fiilleri sınıflar.Korkmaz, ol- fiili ile birleşen fiilleri ‘ karmaşık fiil’ olarak dördüncü bir sınıfta gösterir. Ayrıca ‘ anlamca kaynaşmış fiil’ isimlendirmesinin yanlış olduğunu; çünkü birleşmenin zaten anlamca kaynaşma esasına dayalı olduğunu bildirir. Bu fiillerin önce anlam kaymasına uğrayıp sonra kaynaşıp kalıplaşmış olduğunu ve bu yüzden ismin ‘ deyimleşmiş birleşik fiiller’ olması gerektiğini söyler. Delice ise ‘ birleşik fiil’ yerine ‘ öbek fiil’ ifadesini kullanır. Bu ismi vermesinin nedeni asıl fiil ile yardımcı fiilin arasına zarf fiil eki ya da zarf fiil eki yerine kip eki kendi işleviyle gelebilmesidir. Oysa ekleşme, isimlerden oluşan birleşmelerde gerçekleştiğinde kelime, kelime öbeği haline gelmektedir. Hanımeli kelimesinin hanımın eli biçimine geldiğinde kelimelerin öz anlamlarına dönmesi gibi (Delice, 2002, s. 192; Karahan 2004, s. 73-79; Korkmaz, 1998, s. 3-4).

Birleşik isimlerin ek aldıklarında birleşiklik özelliğinden sıyrılması ilgi çekici bir durumdur. Örneğin; ilk ve okul kelimeleri birleşik yazıldığında bir eğitim kurumu anlamında, ayrı yazıldığında ise sıfat tamlaması biçiminde ve sonun karşıtı anlamında kullanılmaktadır.

UYDURMA (COINAGES)

Uydurma, kelime türetmede yeni bir yolmuş gibi algılansa da gerçek, bütün dillerin bu yoldan türediğidir. Yani aslında her dil uydurmadır. Ve dildeki başat kelimelerin ortaya çıkışı uydurma yolu ile olmuştur.

Türkçede ise bu yol kuşku ve eleştiri ile karşılanmıştır. Bunun sebebi ise uydurmanın dilimizde yeterince anlaşılammış oluşudur. Öncelikle sorun, terimin isminden kaynaklanmaktadır. Çünkü uydurma denildiğinde ilk akla gelen ‘uydurulmuş, şişirilme, gerçek olmayan’ anlamlarıdır. Oysa kelimenin ‘yakıştırma, uyumlu hale getirme’ gibi

anlamları da vardır. İlk anlamın daha sık kullanılmasından olacak kelime öncelikle ilk anlamını çağrıştırmış, ikinci olarak belirtilen anlamda genellikle değerlendirilmemiştir. Aslında bu, terimlerin isimlendirilişinin önemini göstermektedir. Çünkü kelimelerin de psikolojisi vardır. Ve bu psikoloji anlamsal boyutu fazlasıyla etkilemekte, kavramlara bakışı da değiştirmektedir.

Terim, İngilizcede ‘coinages’ kelimesi ile ifade edilmiştir. Kelime: ‘yeni kelime, icat edilmiş şey’ anlamlarına gelmektedir. Dolayısıyla terimi bu anlamıyla, var olan morfolojik öğelerden yararlanmaksızın yepyeni bir kelime yaratmak (EKER, 2005, s. 410) olarak düşünmek en doğrusu olacaktır.

Dil Devrimi, İslam sonrası Arapça ve Farsça, Batılılaşma sonrasında ise başta Fransızca olmak üzere Batı dillerinin etkilerinden dili kurtarmak, dili öz yapısına ulaştırmak amacıyla Atatürk’ün önderliğinde gerçekleştirilmiş bir dil hareketidir. Yeni devlet, dilin önemini anlamış ve devlet eli ile dilde çalışmalar başlatılmıştır. Yeni alfabenin oluşturulması, dil kurultayları, dünyanın pek çok yerinden davet edilen Türkologlar ile Türkçe yeniden gerçek anlamda kazanılmaya çalışılmıştır. Tabii bu çalışmalar sırasında yanlışlar da yapılmıştır. Ancak çalışmaların hızlı oluşu ve bir ilk adım niteliği taşıması sebebiyle belli aksaklıkları hoş görmek mümkündür.

Uydurmaya yönelik eleştiriler Dil Devrimi ile başlar. Çünkü bilinçli bir şekilde uydurma yolu ile kelime yapma çalışmaları Dil Devrimi ile hız kazanmıştır. Aslında bu, Devrime yönelik bir nitelik de taşır. Yapılan eleştirilerin haklılık payı olmakla birlikte, aslında eleştirilerin öncelikle terimin tam anlaşılmasından kaynaklandığını söylemek mümkündür.

İslamiyet sonrasında Arapça, Farsça ve Türkçe karışımı olarak ortaya çıkan Osmanlıca ile dil, hızla öz yapısından uzaklaşmış, halkının bile anlayamadığı bir hal

almıştır. 1860'lı yıllara değin süren bu durum ne yazık ki yerini Batı dilleri etkisine bırakmıştır. Özellikle Fransızcanın etkisi bu dönemde fazlasıyla hissedilir hale gelmiştir. Ancak toprak kayıplarının artışı, Batı'dan yeterli desteğin görülmemesi bir yana, Batı'nın başlattığı Osmanlı'yı yok etme düşüncesi Batı'dan kopmayı ve öze dönme isteğini beraberinde getirmiştir. İşte bu öze dönüş çalışmaları ile uydurma yollu kelime yapımı hızlanmıştır. Çalışmaların gerçek ivmeye ulaşması ise Dil Devrimi sırasında olmuştur.

İsminden de anlaşılacağı üzere dilde gerçekleşen bu etkinlik, bir devrim niteliği taşımaktadır. Ve her devrimde olduğu gibi bu devrim de muhalif görüşleri beraberinde getirmiştir.

Muhalefetin başlıca nedeni alışılmış dilden uzaklaşmadır aslında. Çünkü dil ile insan sağlam bağlarla bağlıdır birbirine. Ve bu bağdan kopmak her zaman kolay olmamaktadır. Nitekim bu çalışmalar pek çok kişi tarafından eleştirilmiş, bu çalışmalara destek verenler tasfiyeci olarak nitelendirilmiş, uydurma: 'nesebi gayr-i sahih, yeni Esperanto, kuşdili, tasfiyecilik, özleştirmecilik, üretmecilik, türetmecilik, yapıcılık' gibi daha pek çok şekilde isimlendirilmiştir (Ediskun, 1960, s.134; Demir, 1968, s.538).

TDK'nin başlattığı özleşme ve yabancı kelimelerin yerine yerlilerinin bulunması işlemine karşı olanlar TDK'nin ürettiğini söyledikleri 'İstiklal Marşı: ulusal düttürü, hostes: gök konuksal avrat, otomobil: öz itişimli götürgeç, bisiklet: ayak iter götürgen, sigara: tütünsel dumangaç, imambayıldı: içi geçmiş dinsel kişi' örneklerini verir. Bu örnekleri halkın kabul etmesi ve kullanması kuşkusuz mümkün değildir. Yıllarca bu örnekler eleştirilmiş hatta haklı olarak alay konusu edilmiştir. Ancak Agâh Sırrı Levend TDK'ye atfedilen bu kelimelerin TDK ile ilgisi bulunmadığını söyler. Ona göre bu örnekler TDK'ye ve özleşmeye karşı yapılmakta, girişilen yolun doğru olmadığı izlenimini verme amacını gütmektedir (Levend, 1965, s. 3). Gerçekten de söz edilen kelimeler

gereğinden uzun olması yanında halk tarafından benimsenemeyecek nitelikler taşımaktadır.

Pek çok ülke başta siyasi nedenlerle dillerinde devrim yapma ihtiyacı duymuştur. Dilin milli yapıyı güçlendirici etkisi ile öze dönüş çalışmalarında dil, önemli bir nokta olmuştur. Almanya, Norveç, İsrail, Macaristan gibi pek çok devlet milli bir anlayışla dillerinde devrim gerçekleştirmiş ülkelerdendir. Bu ülkelerde de yeni kelimelerin dilin kurallarına uymaması tepki ile karşılanmış ve hareket eleştirilmiştir. Macaristan bu tartışmayı ortak bir kararla sonlandırmış ve dilin kuralına uysun uymasın dile yerleşmiş bütün kelimeler kabul edilmiştir(Öztürk, 2008, s. 4).

Dil bilginleri uydurmaya farklı bakış açılarıyla yaklaşmıştır. Destekleyenler olduğu gibi şiddetle karşı çıkanlar da vardır. Agâh Sırrı Levend, uydurmanın Dil Devrimi ile başlayan ve dildeki yabancı kelimelere Türkçe karşılıklar bulmayı amaçlayan bir toplum hareketi olduğuna inanmaktadır (Levend, 1954, s. 443). Buradaki toplum hareketi ifadesi çok önemlidir. Buna göre uydurma yoluyla türeme arkasına toplumu almakta, böylelikle varlığına bir geçerlik ve vazgeçilemezlik de eklemektedir.

Ancak uydurmaya yönelik önemli eleştirilerden biri kelimelerin hükümet ya da kanunun zorlaması ile dile girmesidir (Safa, 1951, s.135). Yani kelimeler halkın ortak ürünü değildir. Dilin ortak kültürden hareketle doğması istenilen bir durumdur. Ancak her kelime için bu doğum mümkün olmamaktadır. Dil Devrimi sırasında Türkçenin durumu düşünüldüğünde öze dönüşün ancak devlet eliyle ve bilinçlice yapılması gerekmektedir.

İnsanların varlıkları isimlendirme isteyişleri, birbirleri ile anlaşma ve kendilerini anlatma dertleri dili oluşturmuştur. Yani dil, önemli bir ihtiyacın ve zorunluluğun ürünüdür. Her ne kadar dilin oluşumu ile ilgili pek çok teorem ortaya atılsa da gerçek olan şudur ki hiçbir dil gökten zembille inmemiş, insalların ürettiği bir anlaşma aracı olmuştur.

Buna göre bugün varlığından bahsettiğimiz tüm kelimeler bir yaratmanın yani bir başka deyişle uydurmanın ürünüdür.

Uydurmaya yönelik çok çeşitli eleştiriler yapılmıştır. Ama eleştirilerin yoğunlaştığı kısım uydurmanın kuralsız oluşudur. Pek çok dilbilimci uydurma kelimelere karşıtlığını bu kuralsızlığa bağlamıştır.

‘Kurallar’ dil çalışmalarının en tartışmalı kısmıdır. Kelime türetme yolları içinde de sıkça değinilecek kısımdır. Kuralların neleri kapsadığı, boyutu, değişebilir ya da kalıp oluşu her devirde tartışma yaratan bir husus olmuştur. Ancak yeni dönemde kabul edilen genel görüş dili kurallara hapsedememe şeklindedir. Çünkü önce dil ortaya çıkmış, dilden ve dilin yapısının incelenmesinden sonra da kurallar belirlenmiştir. Dolayısıyla aslolan dildir. Kurallar ise var olan dilin incelenip temel esaslara dayandırılmasıdır. Hal böyle iken dilin kurallara uydurulma çabası, olmaması gereken bir durumdur. Oysaki özellikle eski dönemlerde daha kalıp bir kural algılayışının olduğunu ve kelimeleri kurallarıyla kullanmaya çok fazla değer verildiğini görüyoruz. Elbette ki her dilin kuralları vardır ve olmalıdır. Kurallara uyulmalıdır da. Ancak kuralların çok sert çerçevede belirlenmesi ve aksinin asla kabul edilmemesi dilin esnekliğine, gelişir ve değişir oluşuna terstir. Değişen yaşam koşulları dili kurallara hapsedemeyecek denli hızlıdır ve kurallar var olandan hareketle oluşturulmuş bir anlamlandırma çalışmasıdır.

Uydurma kelimeler, Türkçenin ses dizgesine aykırı bir yapı göstermekte, bu haliyle de kuralsız bir görünüm sergilemekte ve pek çok eleştiriye maruz kalmaktadır.

Dilbilginleri uydurmaya ve uydurmanın kural boyutuna değişik yaklaşımlar getirmiştir. Kurallardan arınılabileceği görüşünü savunan ve buna şiddetle karşı çıkan pek çok dilci yanında uydurmaya bazı şartlarla destek veren dilciler de bulunmaktadır.

Uydurmaya şartlı destek veren dilciler, şartlarını genel olarak: Türkçenin ses kurallarına uyulması, Türkçe yapılardan faydalanılması, işlekliliği az olan eklerin işlekliliğinin arttırılması, isimlere gelen eklerin isimlere, fiillere gelen eklerin de fiillere gelmesi vb. olarak sunmuşlardır.

Kurallara uymasa da halkın kabul ettiği uydurma kelimelerin Türkçe sayılması gerektiğine inanan ve bu kelimelere karşı olmadıklarını bildiren de pek çok dil bilimci vardır.

Uydurma olduğu bilinen çok sayıda kelime vardır. Bunların bir kısmı TDK aracılığıyla bir kısmı ise bireylerin etkinliğiyle dile sokulmuş ya da belli bir alanda ihtiyaç duyulan ve mevcut kelime hazinesi ile karşılanamayan anlamların bu yol ile isimlendirilmesi sonucu dilde yerini almıştır.

Ediskun, uydurma kelimelere örnek olabilecek iki sözlükten söz etmekte ve bu sözlüklerden edinilen kelimelere örnekler vermektedir. Bu sözlüklerin adı net olarak belli değildir. Birinci sözlüğün iç kapağında Hâzâ Lûgat yazmakta diğer kelimeler ise okunamamaktadır. Sonradan yazı silinmiş ve yeni harflerle Merkad-el-lûgat yazılmıştır. Ancak sözlüğün bu isimde olacağı şüphelidir, yazarı da bilinmemektedir. Sözlük Arapça-Türkçedir. İkinci sözlük de Arapça-Türkçe yazılmıştır. Bu eserin de yazarı ve adı belli değildir. 1038 yılında ya da bu yıldan daha önce yazıldığı sanılmaktadır. Sözlüklerde örnek verilen ve Ediskun'un makalesinde yer verdiği uydurma kelimelerden kimi örneklere bakacak olursak:

Kînever: kinli

Bîrûnî: taşralık

Seh-pâ: üç ayaklı

Şîrînî: tatlılık

Şuh: yüzsüz

Fitne: dalgalık

Nesiye: veresi

Eblak: alaca (at)

Rîzenâl: ufarak	Katre: damlam
Sûtam: ezik	Gürûhe: yumurcak
Leng: aksak	Rîzan: dökülgen
Hüşyâr: ayık	Gezene: gezegen
Serser: kaçak	Kira: tutugan
Kay: kusak	Azep: ergen.
Gürûh: bölük	Hâm: olmadık
Kal'a: sığınacak	Hem-nâm: adaş
Fâtir: ılıcak	Hem-ser: bağdaş.

(ayrıntılı bilg. İçin bk. Ediskun,1960, s. 134-135).

Ediskun'un bahsi geçen iki sözlükten verdiği uydurma kelime örneklerinden pek çoğu bugün yaygın bir şekilde kullandığımız kelimelerdir.

Osmanlıcada da uydurma kelimelerin sayısının bir hayli çok olduğunu görmekteyiz. Arapça ve Farsça yapılar kullanılarak o dilde olmayan yeni kelimeler uydurulmuştur. Nezaket, felaket, katbekat, enva-i çeşit, gelirat, gidişat, variyetli, ayriyeten, salahiyyet kelimeleri Arap ve Fars dillerinde bulunmaz. Ancak biz, bu kelimeleri uydurmuş, kelimelere de geniş bir kullanım alanı sağlamışız (Ediskun,1960, s. 134; Levend,1965, s. 2).

Bunlardan başka dilimizde yer alan uydurma kelimelerden bazıları:

Uygar	Robot	İşlev	Ata-
Bay	İşteş	Sınav	Teğmen
Bayan	Köydeş	Görev	Sapta-
Gaz	Özdeş	Tinsel	Özgür
Kodak	Sesteş	Teğet	Arsulusal

Band-aid	yara bandı
Factoid	Factoid
Kerosene	gazyağı
Kleenex	Kleenex
Laundromat	laundrette
Linoleum	muşamba
Muggle	muggle
Psychedelic	hayal gördüren
Quark	kuramsal zerre
Xerox	fotokopi
Zipper	fermuar

[\(http://www.brighthubeducation.com/esl-lesson-plans/60060-formation-types-coinages-nonce-loanwords-and-calques/](http://www.brighthubeducation.com/esl-lesson-plans/60060-formation-types-coinages-nonce-loanwords-and-calques/) 23.02.2013 s: 21.17).

Tatmin, tesir, teessüs, isticvap, istihsal, felaket, nezaket, mahiyye, memhur, peşinen gibi daha pek çok kelime Arapça uydurma kelimelerdir (Aksoy,1981, s. 457).

Fransızların ‘Küçük Resimli Larousse’ sözlüğüne 1905 baskısından son baskısına kadar kırk yıl içinde altı bin yeni kelime girmiştir ki bunlardan hepsi uydurmadır. Bu kelimelerin bazıları gramer kurallarına ve şiveye uygun, bazıları aykırıdır (Safa, 1951, s. 135).

Agâh Sırrı Levend’in J. Eckmann’dan bildirdiği üzere Macarcada örnek anlamına gelen ‘minta’ kelimesi basımevinin hatasıyla dile geçmiş ve kısa sürede halk tarafından benimsenerek sözlüklere eklenmiştir. Macarcaya bu şekilde yanlışlıkla pek çok kelime girmiştir (Levend, 1965, s. 2).

Uydurma kelimeler en çok bilim, sanat ya da herhangi bir mesleğe ait kavramların isimlendirilişinde kullanılmaktadır. Bulunan her buluş isimlendirme sorununu da beraberinde getirmektedir. Uydurma bu anlamda başvurulacak en temel yoldur. Bu nedenle pek çok dilde buluşlar, uydurma yolu ile isimlerine kavuşur. Alkan (1981) (akt. Erdoğan, 1983), çalışmasında ABD’de uzay merkezi olan NASA’nın bin beş yüz yeni kelime türetmiş yani uydurmuş olduğunu belirtir. Ortaöğretim terimleri oluşturulurken de bu yola sıkça başvurulmaktadır. Yükseköğretim terimlerinde ise bu yetmediği takdirde Latince ve Yunanca köklere de başvurulabilmektedir (Levend, 1952, s. 498). Peyami Safa’nın bildirdiği üzere Ünlü leksikograf ‘Michael De Taro’ iki dünya savaşının limoger, tracté, blindé, parachuter, porteavions, radar, déminer, yperite, jeep gibi pek çok yeni askerlik terimlerini gündeme getirdiğini söylemektedir (Safa, 1951, s. 135-136).

Her yeni kavram yeni bir isimlendirmeyi zorunlu kılmakta, bu isimlendirme de çoğunlukla uydurma yolu ile olup, kavramın yaratıldığı ülkenin dilinde olmaktadır. Bu isimlendirilişte kavramın bulunduğu ülke önem taşımaktadır. Çünkü kavram hangi dilin konuşulduğu coğrafyada bulduysa isimlendirme de o dilde olacaktır. Bulunan kavram büyük olasılıkla diğer dillere ödünçleme yoluyla geçecek ve kullanıma girecektir. Bu anlamda bilim, sanat ya da diğer alanlarda baskın olan diller diğer dilleri etkisi altına alacaktır. Bu şekilde dilimize geçmiş; ama aslı uydurma olan kimi kelimeler şu şekildedir:

totalitaire (totaliter)

électron (elektron)

fascisme (faşizm)

métabolisme (metabolizma)

nazi (Nazi)

vitamine (vitamin)

nylon (naylon)

pénicilline (penisilin)

néon (neon)

électrochoc (elektro şok)

plastic (plastik)

radio (radyo)

Télévision (televizyon)

Heroin (eroin)

pick-up (pikap)

Google (Google)

astronautique (astronotik)

Frisbee (Frizbi)

stratosphère (stratosfer)

Trolleybus (trolleybüs)

Aspirin (aspirin)

(Safa, 1951, s.136;<http://www.brighthubeducation.com/esl-lesson-plans/60060-formation-types-coinages-nonce-loanwords-and-calques/> 23.02.2013 s: 21.17).

Bilim yazılarının hangi dilde yazıldığı ve o bilimsel gerçekliği aktarmak için hangi kelimelerin kullanıldığı bilimsel gelişmişliğin de hangi ulusta olduğunun bir göstergesidir. Ancak şöyle de bir gerçeklik vardır ki, insan düşüncesinin temelini dil oluşturur. Her insan kendi dili ile düşünür. Bu sebeple bilimsel terimlerin de olabildiğince yerleşmesi hem bilimsel gelişmenin önünü açacak hem de dildeki yabancılaşmayı giderecektir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında yeni terimlerin Arapça ve Farsça köklere dayanılarak yapılması gündeme gelmiş ve bu görüşün de pek çok destekçisi olmuştur. Bu sorunun bir terim sorunu olması yanında aynı zamanda bir bilim sorunu olduğunu ifade eden Belgil, bu durumun Batı'da da böyle olduğunu yeni terimlere hala daha Yunanca kelime bulunmaya çalışılmakta olduğunu belirterek eleştirmektedir (Belgil, 1977, s.266-267).

Bilimsel terimlerin Türkçe olmaması bireyleri de rahatsız etmiştir. Bu nedenle devletten başka bireylerin de bilimsel terimleri Türkçeleştirme çalışmalarında olduklarını görmekteyiz. Bu anlamda yaratıcıları bilinen uydurma kelimelerden bazıları şu şekildedir:

İshak bin Murat: Muh: ilik, Dimağ: beyin, Azm: kemik, Elhumey: sıtma (Levend, 1972, s. 69).

Şânizade Atâullah Efendi: kuyruk sokumu kemiği, kalça kemiği, bingıldak, tüylü, tüysüz, saçaklı, sivri uçlu (Levend, 1952, s. 498).

Mustafa Kemal Atatürk: aç, üçgen

Brezezinski: ABD’li bilim ve devlet adamı Brezezinski kitabına ‘Technetronic’ başlığını vermiş ve bu kelimeyi uydurmuş olmuştur (Erdoğan, 1983, s. 285).

Bunlar dışında yaratıcıları bilinen ve başka alanlarla ilgili kelimelerden birkaçı şu şekildedir:

Falih Rıfkı Atay: savunma, durum, akaryakıt

Tahsin Banguoğlu: uygulama

Ömer Asım Aksoy: tekel

Timurtaş: kendileştirme (Aksoy,1981, s. 460-461).

Cemal Süreya: üvercinka

KALIPLAŞMA (FORMULAİC)

Sondan eklemeli bir dil olan Türkçe ifade gücünü eklerden almaktadır. Bu nedenle ekler, Türk dil araştırmalarının da temelini oluşturmaktadır. Çekim ve yapım eki olarak iki grupta incelediğimiz ekler pek çok araştırmacıya çeşitli açılardan ve yönlerden araştırma konusu sunmuştur.

Yapım eklerini, eklendiği kelimenin anlamını ve bazen de türünü değiştiren ekler olarak; çekim eklerini ise eklendikleri kelimeleri çeşitli yönlerden belirleyen görevsel ekler

olarak tanımlayabiliriz. Buna göre yapım eklerini çekim eklerinden ayıran temel nokta, yapım eklerinin kelimedeki kalıcı değişiklikler yaratmasıdır. Ancak dilin esneklik özelliği ve kurallara uygun işlemeyişi yapım ve çekim ekleri olarak belirlenen eklerin görev değişikliğine gitmesinin yolunu açmaktadır. Yani yapım eki olarak bilinen bir ek çekim eki, çekim eki olarak bilinen bir ek de yapım eki görevinde kullanılabilir. Kalıplaşma bu iki boyutlu değişimin çekim eklerinde görülen kısmının ismidir. Buna göre kalıplaşmanın tanımını: ‘çekim eklerinin yapım eki özelliği kazanarak farklı görevde ve anlamda kelimeler türetmesi’ olarak yapabiliriz. Bir başka deyişle kalıplaşma, çekim eklerinin eklendiği kelime ile bütünleşmesi, kalıcı bir birliktelik oluşturarak kalıplaşmasıdır.

Kalıplaşma, morfolojinin alanına giren çekim eklerinin anlamsal düzeyde geçirdiği değişimin incelenmesidir ve cümle içindeki değişik kullanışlar ile ilgilidir (Korkmaz, 2000, s. 2). Bu haliyle iki alanı da ilgilendiren bir nitelik taşımaktadır.

Kalıplaşma, ekte gerçekleşen bir aşınmadır (Savran, 2009, s. 52). Bu konuyu gündeme getiren ve ayrıntılı olarak işleyen isim Zeynep Korkmaz olmuştur. Korkmaz, ‘Türkçede Eklerin Kullanış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması’ isimli eserinde konuyu ayrıntılı olarak açıklamış ve sonrasında yapılacak çalışmaların temelini atmıştır.

Kalıplaşma, dilin canlı yapısının doğurduğu bir sonuçtur. Dilin canlı yapısı ve değişime açık oluşu dilbilgisel öğelerin görev, anlam ve işlevlerinin değişiminin ve bu öğelerdeki çeşitli kaynaşmaların da önünü açmıştır.

Kalıplaşma, dildeki katı kuralcılığı yıkıcı bir nitelik taşır. Buna göre dilde sabitlik değil değişim esastır ve kullanıma bağlı olarak görevsel ve anlamsal değişimler mümkündür. Kalıplaşma da bu değişimin en somut göstergelerinden biridir.

Dildeki değişkenlik sebebiyle bazı gramer öğeleri kendi yapısındaki kurallara bağlı kalmayacak bir yumuşaklık taşımakta ya da değişim süreci nedeniyle eski devirlere ve başka alanlara ait özellikleri canlılığını yitirmiş arkaik şekil olarak devam ettirebilmektedir (Korkmaz, 2000,Önsöz). Buna göre kalıplaşma olayını ekin işlevinin değişmesi olarak alabileceğimiz gibi ekin var olan işlevinin çok uzun süreli olarak kullanılmayışından kaynaklanan unutuluşun tekrar hatırlanıp, kullanıma sokulması olarak da düşünebiliriz. Her iki durumda da ekin alışlagelmedik kullanılışı söz konusudur.

Kalıplaşma, bilinçli bir çabanın ürünü değildir. Kelimenin çekim ekiyle kurduğu bağın sağlam olması, bu birlikteliğin kullanımının yaygınlaşması ve kelimenin başlı başına yeni bir ifadeye dönüşmesidir. Dolayısıyla kalıplaşmada kendiliğinden olma söz konusudur ve oluşan birliktelikler özeldir. Bu nedenle belli eklerin belli kalıp kelimeleri yaratacağı düşünülmemeli ve eklerin, bir yandan kendi görevlerini sürdürmeye devam ettiği bilinmelidir. Bu özellik sebebiyle kalıplaşmaya yönelik kurallar belirlenemez. Kalıplaşmada ancak kelimeler incelenebilmekte ve bu kelimeler ışığında yorumlarda bulunulabilmektedir.

Kalıplaşma, sadece kelime ve ekin birleşiminden meydana gelmez. Bazen de iki ek birleşerek kalıp eklerin oluşumunu, dolayısıyla ek kalıplaşmasını meydana getirir.

Kalıplaşma örneklerine ve bu örneklerden hareketle bunlar ile ilgili yapılacak yorumlara değinecek olursak:

Kalıplaşma ile oluşmuş kelimelerin büyük çoğunluğu, bu kelimeleri türetecek özel eklerin olmaması dolayısıyla edat, bağlaç ve zarf türündedir: İçin, bunca, yayan, öte, erte, göre, sabahleyin, akşamleyin, yazın, kışın, öylece, önce, irt (erken), basa (sonra), top (tamamen) vb.

Hal ekleri ile sıfat fiil ekleri kalıplaşarak pek çok zarf fiil ekini türetmiştir: –AndA, -gAngA, -gAnçA, -mAskA, -mAstIn -AcAğIndA, -AnA, -AnAcA, AnAdAn, -AncA, -dlkçAk, -dIkIAYIn, -dUktA, -dUğUndA, -dİğIndA, -AsIyA, -dİğInAn, -AnAcAk, -AndAn, -dİğIylAn, -dİğIndAn, -mAzdAn, -rdA, -ArdA, -UrdA vb.

Aynı görevlerdeki iki ek, bazen pekiştirmeli olarak aynı görevde, bazen de yeni bir görevde kalıplaşır: –a+–cak, –a+–sı, –in+–ca, –ı+–cı vb. Bazen de kök ile ek, ekin zayıflaması, görevini yitirmesi gibi nedenlerle kalıplaşır ve aynı ek yinelenir. Bir, kim, hep köklerinin –i iyelik eki ile kalıplaşarak kelimelerin tekrardan iyelik eki almasıyla oluşan birisi, kimisi, hepsi (hepisi) gibi. Çoğu defa birleşik ekte bulunan çekim eki bu birleşme ile yapım ekinin bir parçası konumuna gelebilmektedir. Bu tipteki örneklerin oldukça fazla olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin; aslı –GAn olup Türkiye Türkçesine –An olarak geçen sıfat fiil eki ile +DA bulunma hal eki birleşerek –(G)AndA zarf fiil ekini oluşturmuştur.

–la, –n, –ş, –la, –t ekleri de –lan, –laş, –lat şeklinde kalıplaşmıştır. Yerlemek, kullanmak, yozlamak, kirlemek şeklinin yerine yerleşmek, kullanmak, yozlaşmak, kirlenmek biçimleri yaygındır.

Bazı kalıplaşmış kelimelerde işlekliliğini kaybetme eğilimi gösteren eklerin aynen ya da ufak ses değişimleri ile arkaik olarak korunduğu görülür. Bu ekler lehçelerde de farklı şekillerde kullanıma devam etmişlerdir:

+ğaru/+ gerü, karu/+kerü (yön gösterme eki) ile kalıplaşanlar: İleri (çekim eki olarak ileriye, ileride, ilerisi gibi biçimleri vardır), öñre ‘önce’ soñra, ‘sonra’, dışarıda, içeri vb.

+ra, +ru (yön gösterme eki) ekleri ile kalıplaşanlar: içre, sonra, esre (asra), bura, nere, şura vb.

+ga, +ka (Bulunma hal eki) ile kalıplaşanlar: ‘kün küninge’ kelimesinde olduğu gibi ekler eski zamanlarda zaman zarflarını oluşturmuştur.

+n (vasıta eki) ile kalıplaşanlar: andağın (böylece), anın (onun için), bagrın yat- (yüzükoyun yatmak) vb.

+i (iyelik) eki ile +n (vasıta) ekinin birleşimi ile kalıplaşanlar: kışın, güzün, baharın vb.

İsimleşmiş sıfat olarak isimlendirdiğimiz yani sıfatların iyelik eki alarak kendilerinden sonra gelen isimlerin düştüğü durumlarda ekin eklendiği kelime ile kaynaştığı görülebilmektedir:

Ilıca (Eskişehir’e bağlı bir yer adı), Yeñice (Bursa’da yer adı), Kabaca (Türkiye’de Meskûn Yerle Kılavuzu, Zonguldak, Çoruh’a bağlı yer), kızılca (pancar), kızılça (suçiçeği, allık), kızılçık (meyve adı), yılcık (hastalık adı), maymuncuk (kilitli kapıları açan bir alet), gelincik (lale), tatarcık (bir sivrisinek cinsi), kılçık (çayır dikenini), balıkçın (balık yiyen bir kuş), sıçançıl (doğan kuşu), karaman (çok kara, koyun cinsi, yer adı), Türkmen, Kölemen (Türk zümresi), Dikmen (Ankara’da yer adı), kaçak, ürkek, korkak gibi.

Sıfat fiil ekleri de kalıplaşmaya uğradıktan sonra eski anlamlarını ve görevlerini kaybederek yeni anlam ve görevler edinirler:

Umduk, konduk (yerleşme), tanıdık, bildik, yemiş (meyve), dolmuş, Durmuş, geçmiş, yopurgan (Çağ. Yaprak), kazgan (çakıl, taş parçası), çığırtkan, çalışkan, sokulgan, girişken, alıngan, yapışkan, unutkan, kıran (salgın hastalık), obur (<Uyg. Op-‘yut, çekip yut’), uçar, sever, çalası (mayalama anlamında), Kün togdı, Aytoldı, şıpsevdi, imambayıldı vb.

Bunlar dışında sıklıkla kullandığımız kimi kalıplaşmış kelime örnekleri şu şekildedir:

-DI fiil çekim ekiyle kalıplaşanlar: çıktı (yazıcıdan çıkartılan belge), alındı(para veya bir şeyin teslim edildiğini gösteren belge, makbuz), bastı(kıyma ile pişirilmiş sebze), bindi (destek), sındı (makas), uydu(gök bilimi,bir gezegenin çekiminde bulunarak onun çevresinde dolanan daha küçük gezegen), Döndü(insan ismi), Durdu (insan ismi), dövdü (tokmak, keser ve balta gibi aletlerin tokmak gibi kullanılan küt yüzleri), türedi (birden bire sivrilen ve kınanan kimse) vb.

-mİş fiil çekim eki ile kalıplaşanlar: dolmuş (taşıt), ermiş(1. isteğine erişmiş. 2. olgunlaşmış. 3. evliya, eren. Gaziantep ili, Doğanpınar bucağına bağlı bir yerleşim birimi), geçmiş(1. bugüne göre geride kalmış olan zaman, mazi, 2. arkada kalan hayat,3. birinin ölmüş ana, baba ve yakınları4. Balıkesir ili, İvrindi ilçesi, merkez bucağına bağlı bir yerleşim birimi 5. Samsun ili, Terme ilçesi, merkez bucağına bağlı bir yerleşim birimi), Durmuş(uzun ömürlü olması, çok yaşaması istenen çocuklara verilen isim), Satılmış (1. uzun ömürlü olması için doğumundan önce ermişlere adanan çocuk2. Manisa ili, Selendi ilçesi, merkez bucağına bağlı bir yerleşim birimi 3. Şanlıurfa ili, Viranşehir ilçesi, merkez bucağına bağlı bir yerleşim birimi).

-Ar fiil çekim ekiyle kalıplaşanlar: çıkar (1. dolaylı bir biçimde elde edilen kazanç, menfaat, yarar, çare, yol. menfaat 2.kız), yazar (mesleği yazmak olan kişi), yarar(1. bir işten elde edilen iyi sonuç, fayda, avantaj. 2. Çıkar), yeter(1. ihtiyacı karşılayacak kadar olan, kâfi. 2. sonuncu olması istenen çocuklara verilen bir isim), okur (okumayı seven, okuyan kimse), düşünür(genel sorunlar üzerine yeni ve kendine özgü düşünceleri olan kimse), çalar (1. ayırtı. 2. süpürge. 3. sırtı dikenli, yenmeyen bir cins balık), döner (1. bir eksene geçirilmiş etlerin döndürülerek pişirilmesiyle yapılan kebab, döner kebab, topaç,

2.toplu tabanca, 3. gusülhane, 4.dokuma tezgâhlarında dokunan kumaşın sarılmasına yarayan yuvarlak ağaçlar. 5. pulluk, hayvanları kazığa bağlayan ipin dolanmamasını sağlayan birbirine geçmiş iki demir halka), yatır (1. doğüstü gücü bulunduğu ve insanlara yardım ettiğine inanılan kimsenin mezarı,2. ermiş, ermiş sini,3. yıkılmış, kesilmiş, kuru kütük, kutsal sayılıp, kesilmeyen küçük orman,büyük bekçi bıçağı, 4. ev eşyası, altın, vb. 5. dede,6. Diyarbakır ili, Eğil ilçesi, merkez bucağına bağlı bir yerleşim birimi).

+DA isim çekim eki ile kalıplaşanlar: gözde (göze girmiş olan kimse, gözde olan), geçende (geçen yakın zamanda, geçenlerde), ileride (gelecekte), sözde (söze göre, sanki gerçekte olmayan), yerinde (yeri ve zamanı uygun olan).

+DAn hal eki ile kalıplaşanlar: birazdan(zf. Az sonra),candan(içten, yürekten, gönülden, samimi), hiçten(1. çok değersiz, önemsiz. 2. zf. gereği, yararı yokken veya karşılıksız olarak, yok yere), içten(samimi), neden(bir olayı ve durumu gerektiren, doğuran başka olay veya durum, sebep), sudan (1- baştan savma, inandırıcı olmaktan uzak olan, 2-su gibi güzel, berrak olan, 3-bir grup sentetik, lipofilik, sentetik azo bileşiğı, mikroskobik olarak yağların ortaya konmasında kullanılır. Sudan III ve sudan IV gibi çeşitleri vardır), toptan (1. büyük ölçüde, çok miktarda yapılan alışveriş, perakendekarşıtı. 2. toplu bir biçimde olan, global), yüzden (sebebiyle) vb.

+DA isim çekim eki ile +IIk yapım ekinin birleşimi ile kalıplaşanlar:Gündelik (günde alınan ücret, her günkü), ondalık(onda bir alınan hisse, matematikte temel olarak on sayısını alan, aşar), yüzdilik (yüzde bir alınan hisse)

+DA isim çekim eki ile +cI yapım ekinin birleşmesi ile kalıplaşanlar: eldeci(1-bir malı elinde tutan kişi,2-hizmetçi, hademe) vb. (Akar, 2003: 111;Çağatay, 1948: 525-552, Hatipoğlu, 1974: 10, 60, 137, 153, 157; Korkmaz, 2000:Karahan, 1996: 205-

236;Öztürk,1994: 111-112, Üstüner: 2001: 163;Üstüner: 2001: 163 içinde Eraslan, 1980;Üstüner: 2001: 163 içinde Üstüner, 1993;<http://tdkterim.gov.tr/bts/01.12.2012> s: 22.31).

Fiilimsi ekleri, yapım ekleri olarak kabul görse de cümle içindeki kullanışa göre isim, sıfat ya da zarf görevinde kullanıldıkları için diğer yapım eklerinden ayrılırlar. Çünkü isim, sıfat ya da zarf olma durumu cümle içindeki kullanımdan kaynaklanmaktadır. Bu ekler, eklendikleri fiillerin fiillik özelliğini kaybettirmediği için çekim ekine benzer. Öyle ki eklerin ekleneceği pozisyon zaman eklerinin ekleneceği pozisyonla aynıdır: gel-di-k, gel-mek-te, gel-en-i vb. (Demir ve Yılmaz, 2010, s. 204-188). Ancak isimfiil ekleri bazen kalıcı birliktelikler oluşturur ve kalıplaşmış isim olarak isimlendirilir. Kalıplaşmanın çekim eklerinde görülen bir durum olması bakımından bu durum ilgi çekicidir.

-mak ve –ma ekleri ile kalıplaşanlar: kıyma, dondurma, sürme tokmak, çakmak, kaymak, sarma, dolma, çakmak, kavurma, gözleme, kazma, sırma, yemek, pastırma vb.

ÖZLEŞMECİLİK AMACIYLA TARAMA VE DERLEME ÇALIŞMALARINA GENEL BİR BAKIŞ

Canlı yapısıyla dil, dil konuşurlarının tüm yaşamsal değişimlerinden etkilenir. Bu nedendir ki bir ulusun geçirdiği değişimlerin en doğal inceleme alanı dildir. Bu yönüyle Türkçenin geçmişten günümüze geçirdiği değişim süreci aynı zamanda Türk toplumunun geçirdiği değişim sürecidir de.

Proto Türkçenin temellerinin nereye vardığı, dilimizin o temellerden hangi değişimlere uğrayarak Asya Dil Kolu'na bağlandığı, bugün bilinemeyecek derinliklerde saklı bir gizdir. Biz bugün, ilk örneklerini bulduğumuz dile öz Türkçe diyor ve bu dilin

değişim sürecini esas değişim kabul ediyoruz. Burada bahsetmek istediğimiz esas nokta ‘öz’ diye nitelediğimiz dilin ne kadar ‘öz’ olduğunu bilmediğimiz ve belki de asla bilemeyecek oluşumuzdur. Bu bilinç ve algıyla ‘öz Türkçe’ kabul ettiğimiz dilin bugüne kadar geçirdiği değişimleri kısaca özetlemeye çalışacağız.

Bildiğimiz üzere Orta Asya’nın ikliminin sert oluşu, otlak ve meraların yetmeyişi, kan davaları ve özgürlükten vazgeçilememesi gibi sıralanabilecek daha pek çok neden ile Orta Asya’dan göçler başlamıştır. Göçler başka dillerle ilişkiyi arttırmış, öz Türkçeden kopuşlar hızlanmıştır. Ancak öz Türkçeden en hızlı kopuş İslam inancının benimsenmesi ile olmuştur. Özellikle kurulan büyük Türk İslam imparatorlukları döneminde, Kuran’ın Arapça oluşu nedeniyle dile pek çok Arapça kelime, edebiyat alanında çığır açtığı için de Farsça kelime girmiştir. Osmanlı Devleti zamanında Arapça-Farsça-Türkçe karışımı bir dil olan Osmanlıca ile öz Türkçeden uzaklaşmanın en önemli boyutlarına erişilmiştir. Ancak devlet bir süre sonra gelişen Batı karşısında güç kaybetmeye başlamış, dengeler değişmiştir. Yaşanan değişimler ve güç kayıpları sonucunda Osmanlı, çözümü Batı ile ilişkileri geliştirmede bulmuş ve uygulamada Batı kaynaklı yenilikler yapılmaya başlanmıştır. 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı bu yeniliklerin ilk aşamasını oluşturmuştur. Bundan sonra da Batı etkisi artarak devam etmiş, Tanzimat’ı, Islahat Fermanı ve en sonunda da yönetim değişikliğini içeren Meşrutiyet’in ilan edilmesi izlemiştir. Yaşanan tüm bu değişiklikler toplum yaşayışını değiştirmiş, bu değişim de kaçınılmaz olarak dilde kendisini hissettirmiştir. Tanzimat’tan sonra özellikle Fransızca olmak üzere Batı dillerinin etkisi altına girilmiştir.

Batı, ilk zamanlarda yüceltilmiş, toplumsal yaşayışta Batı örnek alınmaya başlanmıştır. Bu dönemde milli değerler küçümsenmiş, ‘Batı gibi olma’ya çalışılmıştır. Ancak bir süre sonra Batı’dan darbeler alınmaya başlanmış, toprak kayıpları artmıştır.

Batı'nın Osmanlı'yı parçalama düşüncesinde olduğu anlaşılınca milli değerlere dönüş başlamış, gerek toplum yaşamında gerekse de dilde öze dönme eğilimi gerçekleşmiştir. Milli Edebiyat Dönemi olarak isimlendirdiğimiz edebi akım, toplumsal yaşayışta ve dilde öze dönme gerekliliğinin propogandasını yapmış ve halkı bu anlamda yönlendirmeye çalışmıştır. Yani dili özüne döndürme çalışmaları Cumhuriyet'ten çok önce başlamıştır. Bu dönemde derleme ve tarama çalışmalarına gereksinim duyulmuş, Cumhuriyet sonrasındaki çalışmalara yaklaşacak boyutta olmasa da derleme ve tarama yapılmıştır.

Nitelikli derleme ve tarama çalışmaları Cumhuriyet sonrasında Mustafa Kemal'in isteği ve teşvikiyle gerçekleşmiştir.

Yurdun düşman istilasından kurtarılması ve Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra hızlı bir yenileşme sürecine girilmiş, pek çok alanda yenilikler getirilmiştir.

Millet için dilin önemini bilen Atatürk, dilde de yenileşme sürecini başlatmıştır. 1 Kasım 1928 yılında Türkçenin ses sistemine uygun olmaması sebebiyle Arap harflerinin yerine Latin harfleri kabul edilmiştir. 1932 yılında ise o günkü ismiyle Türk Dili Tetkik Cemiyeti, bugünkü adıyla Türk Dil Kurumu açılarak dil çalışmalarının kurumsal olarak ele alınması sağlanmıştır. Türk Dil Kurumu'nun açılması dil için büyük bir yenilik olmuş, sağlam dil çalışmalarının önü açılmıştır. Kurumun devlet bünyesinde olması ile de çalışmalar hem sistematiklik kazanmış hem de yasal bir nitelik ile çalışma alanı bulmuştur.

Kurumun kuruluş amacı kurum tarafından: 'Türk dilinin öz güzelliğini ve zenginliğini meydana çıkarmak, onu yeryüzü dilleri arasında değerine yaraşır yüksekliğe erdirmek' olarak belirtilmiş ve kurumun çalışmaları iki ana düşünce etrafında yürütülmüştür. Bunlar:

- 1- Türk dili üzerinde araştırmalar yapmak, yaptırmak,

2- Türk dilinin güncel sorunlarıyla ilgilenerek çözüm yolları bulmak

(<http://www.tdk.gov.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFAAF6AA849816B2EF2858DA18F4388CDD12/12/2011s: 20.00>).

Türk Dil Kurumu, dilin gelişmesi ve hak ettiği değere ulaşması için hızlı bir çalışma sürecine girmiştir. Bu amaçla yurt dışından pek çok Türkolog yurda davet edilmiş, kurultaylar düzenlenmiştir.

Uzun bir tarihtir başka dillerin yoğun etkisi altında olan, bu nedenle de öz yapıdan uzaklaşan Türkçe, yabancı etkileşiminden nispeten daha az etkilenen halk arasında kullanılmaya devam etmekteydi. Yine eski dönemlerde, yani Türkçenin arı halinin hüküm sürdüğü dönemlerde yazılmış eserler de öz Türkçe için eşsiz kaynaklardı. Mustafa Kemal, bu eşsiz kaynakları biliyor, bu kaynaklardan sistemli bir şekilde faydalanmanın gerekliliğine inanıyordu. Tarama ve derleme çalışmaları Türkçenin gelişmesi amacıyla Atatürk'ün isteğiyle başlatılmıştır.

Tarama: Dilin eski dönemlerine ait yazılı eserlerin incelenerek unutulmuş Türkçe kelimelerin dile kazandırılması işlemidir. Derleme ise: Halk ağızlarında kullanılan ancak yazı dilinde yer almayan Türkçe kelimelerin yazı diline aktarılması çalışmasıdır.

Doğan Aksan (2007) (akt. Erciyas, 2010), derleme ve tarama çalışmaları ile Türkoloji tarihinde ilk kez yabancı kelimeler için Türkçe ek ve köklerden kelime, birleşik kelime ve tamlamalar yapıldığını ve değişik lehçelerdeki unsurların yadırganmayacak haliyle dile alındığını bildirmiştir.

Türk Dil Kurumu Özleştirme Kılavuzu'nda aynı sözcükle kurulan bileşik fiiller sayılmadan 5275 kelime Türkçeleştirilmiştir. Türkçeleştirilen bu kelimelerin kökenlerine

bakıldığında, bu kelimelerin % 68,5'inin Osmanlıca (Arapça, Farsça), % 31,5'inin ise Batı kökenli (Fransızca, İtalyanca, İngilizce, Almanca, Yunanca vb.) olduğu görülür:

Kelime Kökenleri	Kelime Sayısı	%'lik
Osmanlıca Kelimeler	3603	%68.5
Batı Kökenli Kelimeler	1672	%31.5

(Erciyas, 2010, s. 1193).

26 Eylül- 5 Ekim 1932 tarihleri arasında Dolmabahçe Sarayı'nda yapılan Birinci Türk Dili Kurultayı'nda 'Lügat-Istılah, Gramer-Sentaks, Derleme, Lenguistik-Filoloji (tarama çalışmalarının yapıldığı kol), Etimoloji, Yayın'isminde altı kol kurulmuş; ancak sonraki zamanlarda kollarda ayrıştırmalar ya da birleştirmeler meydana gelmiştir (http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=77 21.12.2012 s: 22.58).

Tarama ve derleme çalışmaları etkinliklerini, çalışmalara başkanlık eden isimler üzerinden genel hatlarıyla vermeye çalışacağız:

Yukarıda belirttiğimiz gibi TDK kurulduğunda derleme ve tarama çalışmaları farklı kollarda yapılmış ve tarama çalışmalarının yapıldığı kol, Lenguistik-Filoloji ismi ile anılmıştır.

Ragıp Hulusi Özdem: Derleme çalışmalarının ilk başkanı Ragıp Hulusi Özdem'dir.

Naim Hazım Onat: Ragıp Hulusi Özdem'den sonra on altı yıl Derleme Kolu'na başkanlık etmiştir. Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi' nin dört cildi bu dönemde çıkmıştır. Onat görevden çekilmiştir.

Naim Hazım Onat'ın görevden ayrılmasından sonra Tarama Kolu ile Derleme Kolu birleştirilmiş ve ismi ' Derleme ve Tarama Kolu' olmuştur. Bu birleşim öncesinde Tarama Kolu yani eski ismiyle Lenguistik-Filoloji Kolu'nda şu isimleri görmekteyiz.

Hamit Zübeyir Koşar: 1932-1934 yıllarında Lengüistik Kolu başkanlığını sürdürmüştür.

1934'teki İkinci Dil Kurultay'ında kolun ismi 'Lengüistik Kolu' ve 'Filoloji Kolu' olarak ikiye ayrılmıştır.

Ahmet Cevat Emre: Lengüistik Kolu'nun başkanlığına geçmiştir.

Ali Canip Yöntem: 1941 yılına kadar Filoloji Kolu'nun başkanlığını yapmıştır. Tarihi bir sözlüğün tarama hazırlıklarını yönetmiş, XIII. Yüzyıldan o güne kadar yazılan yapıtlardan yüz yirmisini taratmıştır.

Ömer Asım Aksoy: 1941'de Ali Canip Yöntem başkanlıktan ayrılınca Filoloji Kolu'nun başkanlığına geçmiştir. Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü bu dönemde çıkartılmıştır. 1945 yılında kolun adı 'Tarama Kolu' olarak değişmiş ve başkanlığı Aksoy sürdürmüştür.

Naim Hazım Onat'ın 16 yıllık Derleme Kolu başkanlığı görevinden ayrılması üzerine Tarama Kolu ile Derleme Kolu birleştirilmiş ve ismi 'Derleme ve Tarama Kolu', Kolun başkanı da Tarama Kolu'nun başkanı Ömer Asım Aksoy olmuştur. Aksoy bu görevi 1951'den 1976 yılına kadar sürdürmüştür. Bu dönemde 11 ciltlik Derleme Sözlüğü, 8 ciltlik Tarama Sözlüğü ve Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü hazırlanmıştır.

Mustafa Canpolat: 1976 yılında Derleme ve Tarama Kolu başkanlığına gelmiş, 1980 yılına kadar bu görevi sürdürmüştür. Bu dönemde daha önceden hazırlanmaya başlanan Tarama ve Derleme Sözlükleri üzerindeki çalışmalar tamamlanarak bu sözlüklerin son ciltleri de

yayımlanmıştır. Tarama Sözlüğü'nün bir elkitabı ve Derleme Sözlüğü EK-I cildi hazırlanmıştır

Semih Tezcan: 1980-1981 arası görevde kalmıştır. Onun zamanında Tarama Sözlüğü Elkitabı çalışmaları sürdürülmüş, Derleme Sözlüğü EK-I cildinin de baskı işleri yürütülmüştür. Ayrıca 'Yazı Dilinden Halk Ağzına' ve kavramlara göre hazırlanması planlanan 'Derleme Sözlüğü Dizini' çalışmalarına başlanmıştır.

Emel Vardarlı: 1981 yılında Sözlük Kolu Başkanı Emel Vardarlı, Kol Başkanlığına vekalet etmiştir. 1982 yılında ise Sözlük Kolundan istifa ederek Derleme Tarama Kolu Başkanlığı görevini sürdürmüştür.

Ahmet Bican Ercilasun: 1984-1987 yılları arasında başkanlık görevinde bulunmuştur.

Tuncer Gülensoy: 1987-1989 yılları arasında başkanlık görevinde bulunmuştur.

Efrasiyap Gemalmaz: 1989-1991 yılları arasında başkanlık görevinde bulunmuştur.

Ahmet Bican Ercilasun: 1992-1995 yılları arasında başkanlık görevinde bulunmuştur

Tuncer Gülensoy: 1995-1998 yılları arasında başkanlık görevinde bulunmuştur.

Leyla Karahan: 1998-2001 yılları arasında başkanlık görevinde bulunmuştur.

TARAMA (SCANNING)

Türkler, tarihin çok eski devirlerinden beri var olan ve güçlü devletler kurup, dünya medeniyetinin gelişmesine katkıda bulunmuş bir ulustur. Bu kadar uzun bir tarihe dayanan bir ulusun kendi tarihi gibi güçlü bir dilinin olması da kaçınılmazdır.

Şüphesiz Türkçe güçlü bir dildir. Ancak bir önceki bölümde belirtilen nedenlerle dilde yabancı etki artmış, dile yabancı kelimeler ve gramer yapıları hızla girmeye

başlamıştır. Bu yabancı istila bir süre sonra öz dilden uzaklaşmaya neden olmuş, ortaya karışık ve milli olmayan bir dil çıkmıştır.

Türkçenin yabancı öğeler altında ezilmesine yönelik tepkiler aslında siyasi nedenler ile başlar. Milliyetçilik fikirlerinin geliştiği bir ortamda dilin millileştirilmesine daha da fazla önem verilmiştir. Ancak dilin yabancı istiladan sistemli ve bilinçli kurtarılma çalışmaları Cumhuriyet sonrasında Atatürk'ün isteği ve teşvikiyle gerçekleşmiştir. Türk Dil Kurumu, tarama çalışmalarını başlatarak öze dönüşün önemli bir halkasını oluşturmuştur.

Türkler yazı ile çok eski zamanlarda tanışmışlar, yazıyı kullanmışlar, kendilerine ait alfabeler oluşturarak kendilerinden sonra gelen nesillere tarihi nitelikli belgeler bırakmışlardır.

Eski yazılı belgelerde yer alan kelimelerden bazıları zamanla kullanımdan düşmüş, yerlerini yabancı kaynaklı kelimelere bırakmıştır. Ancak 'Söz uçar yazı kalır' sözünün de belirttiği üzere bu kelimeler eski kaynaklarda gizli bir hazine olarak varlıklarını sürdürmekte idi. İşte tarama çalışmaları eski yazılı belgelerde yer alan ve unutulmuş Türkçe kelimelerin bulunarak tekrardan kullanım alanına sokulması çalışmasıdır. Bu amaçla eski yazılı belgeler dil bilginlerince gözden geçirilmiş ve unutulmuş olan bu kelimeler tekrardan halk ile buluşturulmuştur.

İmer, taramayı canlandırma olarak isimlendirmiştir (İmer, 2001, s. 146). Gerçekten de yapılan, canlılığını kaybetmiş olan kelimelerin yeniden canlandırılması işidir. Bu amaçla Batı Türkçesine ait divan, yazma ve basma eserler, Doğu Türkçesine ait anıt eserler, Uygurca metinlerden toplanan sözler taranmış ve kullanıma sunulmuştur (Zülfikar, 1991, s. 178).

Taramanın gerekliliği daha en başından anlaşılmış bu nedenle TDK Genel Merkez Kurulu'nun aldığı üç maddelik kararın ilkinde tarama çalışmalarına değinilerek yetmiş beş kişilik bir Tarama Kolu oluşturulmuştur (Zülfikar, 1991, s. 178). Kol ilk başlarda Lenguistik-Filoloji ismi ile anılmıştır.

Tarama alışmaları kapsamında pek çok dergi ve sözlük hazırlanmıştır. Hazırlanan eserleri şu şekilde sıralayabiliriz:

Tarama Dergisi:Tarama Dergisi, tarama alanında yapılan çalışmaların ilkidir. 1934 yılında yerli ve yabancı 150 eserin taranması ile oluşturulan eserin dörtte üçü tarama, dörtte biri de derlemedir. Eser, iki cilt halinde basılmıştır:

1.Cilt 'Tarama Dergisi': 1934 yılında İstanbul'da, sekiz yüz kırk sekiz sayfa olarak basılmıştır. Madde başı sekiz bin Osmanlıca kelimeye karşılık olarak yirmi beş bin Türkçe kelimenin, kaynakları ile verilmesi Türkçenin gücünü kanıtlama bakımından önemlidir.

2. Cilt 'Tarama Dergisi II Türkçeden Osmanlıcaya İndeks':1934 yılında İstanbul'da basılmıştır. Bir öncekinin devamı niteliğinde olan dergi 849. sayfadan başlayıp 1310. sayfaya kadar devam etmektedir.

Anadolu ağızlarındaki malzeme yanında uzak ve yakın Türk lehçelerinin kelimelerini de bir araya katan bu eser, yararlarına karşın pratik olmaması gerekçesiyle Anadolu ağızlarından derlenen halk kelimeleri ile eski Anadolu metinlerinden taranan kelimelerin ayrı ciltlerde toplanmasına karar verilmiş ve Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü'nün yapımı bu şekilde başlamıştır. (Zülfikar, 1991, s. 179).

Kapsamlı bir tarama sözlüğü için hazırlıklar 1935 yılında başlatılmış, 1942 yılına kadar, XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Türkiye Türkçesiyle yazılmış olan 170 eser

taranarak Türkçe kelimeler ve bunların tanıkları çıkarılmıştır. İlk olarak 23 eserin kelimeleriyle deneme niteliğinde bir tarama sözlüğü yayımlanmıştır (Yılmaz, 1983, s.417).

Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü: Bu kapsamda oluşturulan ilk eser Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü başlığını taşımaktadır. Bu eser 1943-1957 yılları arasında dört cilt halinde basılmıştır. Ciltler birbirini tamamlar nitelikte hazırlanmıştır ve ciltlerde alfabenin tüm harfleriyle başlayan kelimeleri yer alır. Çalışmanın bu şekilde parça parça basılmasında amaç, toplanan bilgilerin dağılmadan ilgili çevrelere ulaştırılması ve olası yeni çalışmalara ışık tutarak konunun yetkili ellerce işlenmesini hızlandırmaktır. Bu ciltlerin künyelerini sıralayacak olursak:

1. Kitap, Cumhuriyet Basımevi, İstanbul 1943. XLV+862 sayfa.

2. Kitap, iki cilt olarak yayımlanmıştır:

2.1. Cilt, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1945. XXIV+558 sayfa. A-İ harfleri.

2.2. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953. 532 sayfa (559-1090), K-Z harfleri.

3. Kitap, Karınca Matbaası, Ankara 1954. XVIII+840 sayfa.

4. Kitap, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1957. XVI+924 sayfa.

Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü'nde her madde bir metne ve tanığa dayanmaktadır. Tanıksız madde yoktur. Tanıklar en eskilerinden başlanarak yenilerine doğru sıralanmıştır. Taranan kelimeler o gün için yaygın kullanıma sahip olmayan kelimelerdir. Eserin başında her cildin kelime kadrosunun dar; fakat kelime kuruluşu tam bir sözlük olacağı ifade edilmiştir. Bazı kelimeler, farklı ciltlerde farklı anlamlarıyla bulunmaktadır. Farklı yazımların görüldüğü kelimelerde bir yazım belirlenerek diğerleri parantez içinde belirtilmiştir. Mensurtanıklar § işareti ile gösterilmiştir.

Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü, her ne kadar tarama alanında önemli bir eser sayılsa da bazı eksikliklere de sahiptir. Bu eksiklerin giderilmesi için bazı hususlara dikkat etmek yerinde olacaktır.

- 1- Kaynakların hareketli olanlarının ve harekesiz olanlarının gösterilmesi gerekir. Böylelikle okunuşlardaki sorunlar azalmış ya da kalkmış olacak ve okunuşun doğruluğuna duyulan güven artacaktır.
- 2- Okunuşu şüpheli olan kelime parantez içinde soru işareti ile belirtilmeli ve mümkün olan okunuşlar gösterilmelidir.
- 3- Şimdiye kadar ihmal edilen ya da yeni keşfedilen kaynaklar taranarak sözlüğe eklenmeli ya da yeni bir cilt olarak hazırlanmalıdır.
- 4- Her maddenin arkasına o maddede gösterilen leksemin (sözlükbirim) kısa ya da uzun bir değerlendirmesi, eski ve günümüzdeki öteki Türk dillerindeki şekil ve anlamlarını ve ilmi literatürü verilmelidir (Tietze, 1993, s. 267-268).

Tarama Sözlüğü: Bu isimle yayımlanan eser, sekiz ciltten oluşan ve 1963- 1977 yıllarını kapsayan bir çalışmadır. İlk altı cilt sözlük, VII. Cilt Ekler ve VIII. Cilt de Dizin'dir. Bu eserlerin künyeleri şu şekildedir:

I. cilt, A-B Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1963. XCII+ 746 sayfa.

II. cilt, C-D Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1965. LXXII+935 (447-1382) sayfa.

III. cilt, E-İ Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1967. LXXII+ 759 (1383-2142) sayfa.

IV. cilt, K-N Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1969. LXXII+659 (2143-2902) sayfa.

V. cilt, O-T Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1971. LXXII+975 (2903-3878) sayfa.

VI. cilt, U-Z Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1972. LXXII-I-935 (3879-4814) sayfa.

VII. cilt, 'Ekler', Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1974. LXXII+296 sayfa. Tarama Sözlüğü'nün ilk altı cildinde bulunan kelimelerin, bugün kullanılmayan veya başka görevde kullanılan eklerini içerir.

VIII.cilt'Dizin', Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1977. VIII+420 sayfa.

Bu sekiz cildin elde edilmesindeki zorluklar nedeniyle 1978 yılında tanıksız bir elkitabı hazırlık çalışmalarına başlanmış ve 1983 yılında basılmıştır(Vardarlı, 1983, s. 348).Ancak bu eserde örnek cümlelerin, kaynakların ve tarihlerin olmaması eserin bilimsel açıdan yararlanılmasına engel olmaktadır (Tietze, 1993, s. 268). Kitabın künyesi şu şekildedir:

Yeni Tarama Sözlüğü.Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1983. XI+483 sayfa.

Tarama Sözlüğü, Derleme Sözlüğü gibi bilim, sanat ve meslek kollarına göre düzenlenmemiştir. Bu nedenle kaynaktaki kelimelerin terim olarak kullanılması zorlaşmıştır. Ancak sözlüğün yedinci kitabının 'Dizin' cildinde ya da Cem Dilçin'in 'Yeni Tarama Sözlüğü' nde herhangi bir kavrama karşılık bulmak mümkündür (Zülfikar, 1991, s. 179).

Tarama çalışmaları kapsamında bulunan kelimeler, hazırlanan çalışmalar ile kullanıma sunulmuştur. Ancak sunulan kelimeler hemen kabul edilmemiş, çeşitli elemelerden geçirilmiştir. Kelimelerin kullanımında en önemli unsurun halkın onayı olduğu kabul edildiğinde kimi kelimelerin bu onaydan geçtiği, kimilerinin ise onayın dışında kaldığı görülür. Kimi zaman yabancı karşılığa önerilen kelime, yabancı karşılığın

halk tarafından daha çok benimsenmesi sebebiyle kabul edilmemiş, kullanım alanı bulamamıştır.

Kimi kelimeler eski yazılı belgedeki halleriyle değil, kullanımda zamanla gerçekleşen ses değişimleri bağlamında ses değişimlerine uğratarak aktarılmıştır.

Bunlardan birkaçı şu şekildedir:

- ‘Tezahür etmek’ anlamındaki ‘belürmek’ kelimesi ‘belirmek’ olarak,
- ‘Cevval’ anlamındaki ‘çevük’ kelimesi ‘çevik’ olarak,
- ‘Gavvas’ anlamındaki ‘dalguç’ kelimesi ‘dalgiç’ olarak,
- ‘Kadar’ anlamındaki ‘denlü’ kelimesi ‘denli’ olarak,
- ‘Nağme, makam’ anlamındaki ‘ezgü’ kelimesi ‘ezgi’ olarak,
- ‘Muhalefet’ anlamındaki ‘karşuluk’ kelimesi ‘karşılık’ olarak,
- ‘Şahit, delil’ anlamındaki ‘tanuk’ kelimesi ‘tanık’ olarak,
- ‘Aks-i seda’ anlamındaki ‘yanku’ kelimesi ‘yankı’ olarak,
- ‘Hüküm’ anlamındaki ‘yargu’ kelimesi ‘yargı’ olarak,
- ‘Kayıp’ anlamındaki ‘yitük’ kelimesi ‘yitik’ olarak,
- ‘Cevap’ anlamındaki ‘yanut’ kelimesi ‘yanıt’ olarak kullanıma sokulmuştur.

(İmer, 2001, s. 146).

Yukarıdaki tezahür etmek, cevval, kadar, nağme, makam, muhalefet, şahit, delil, hüküm, kayıp, cevap örneklerinde de görüldüğü gibi bazen bazı kelimeler hem yabancı hem de Türkçe haliyle varlığını sürdürmeye devam eder. Bu durum önerilen Türkçe halinin tutması kadar yabancı halinin de benimsenip onaylanmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu şekilde hem yabancı hem de Türkçe karşılıklarıyla yaşayan örneklerin sayısı oldukça fazladır.

Bazı zamanlarda da tarama yoluyla kazanılan kelimelerin, eski hallerinden farklı anlamlara büründükleri, anlamlarında genişleme, daralma ya da değişme olduğu gözlenmiştir. Aksan (1962) ve Dilçin (1974) (akt. İmer, 2001), çalışmalarında savcı, ödül, evren, gezegen ve kamu kelimelerinde böyle bir değişimin yaşandığını bildirmektedirler. Savcı kelimesi eskiden ‘sözcü, söz götürüp getiren, elçi’ anlamında kullanılırken İslam’ın kabulü ile ‘peygamber’, Cumhuriyet sonrasında ise bugünkü anlamını kazanmıştır. Ödül ise eskiden ‘güreşçiye zaferi karşısında verilen para, koç, inek, at vb. armağan’ anlamına gelmekteyken, sonradan bugünkü anlamını kazanmıştır. Başka bir örnek de yavuz kelimesidir. Kelime, eskiden kötü, fena anlamlarında iken sonradan anlam değişmesine uğrayarak iyi, güzel, güçlü, gürbüz anlamlarına gelmiştir.

Tarama yoluyla dilimize tekrardan kazandırılan ve yaygın kullanım alanında olan bazı ilgi çekici örnekleri sıralayacak olursak:

Àañ: Şaşılacak şey, hayret, şaşırmak.

Àaña kalmak: Şaşakalmak, donakalmak.

Açı: Acı, dert, keder, tasa.

Aha: İşte.

Us: Akıl.

Arı, (Aru, Arık): 1. Temiz, pak, saf. 2. Müberra, berî. 3. Güzel, parlak.

Artuk olmak: Fazla olmak, ziyadeleşmek.

Aş: Yemek, çorba, yiyecek şey.

Ata: 1. Baba. 2. Bektaşî şeyhi. Baba. 2. Bektaşî şeyhi.

Aya: 1. Avuç. 2. Terazî kefesî.

Aydın: Işık, aydınlık, nur.

Bağ: Demet, bağlam.

Başarmak: Yönetmek, sahip olmak, elde etmek.

Bay: 1. Zengin, müstağni. 2. Ulu, kibar, asil. 3. Temiz.

Bezemek: Süslemek, donatmak, tezyin etmek.

Birirmek: Bir araya gelmek, birlik olmak, birleşmek.

Birle: İle.

Boy (III): Beden, vücut.

Kamu: Bütün.

Çağ (II): 1. Zaman, vakit, mevsim, devir. 2. Yaş. 3. Asır, yüzyıl. 4. Çağlayan.

Çakıldak: Öğütülen buğdayın taşlar arasında bittiğini bildiren, değirmen taşı.

Çarparak: 'Çak çak' ses çıkaran alet, parça.

Çeri: Asker.

Çiğ: Talimsiz, idmansız.

Değmek: Ulaşmak, gelmek, takdir edilmek, isabet etmek, erişmek.

Değşürmek: Değiştirmek, değişmek.

Deyiş: Söz.

Dirlik: Yaşayış, hayat, sağlık, geçim.

Dişi (Dişi kişi): Kadın.

Dün: Gece.

Düş (I): Rüya.

Ebe: Büyükanne, nine.

Ece: Reis, ulu, ileri gelen.

Giysi: Elbise.

El kavşurmak: El kavuşturmak, eli el üstüne koyarak saygı duymak, el pençe divan durmak.

Er (I): 1. Koca, zevç. 2. Erkek, kişi. 3. Yiğit, bahadır, kahraman.

Er (II), (ir): Erken, erken zaman.

Eren: Allah dostu, kamil insan.

Eş, (İş): 1. Karı ve kocadan her biri. 2. Arkadaş, dost, yâr. 3. Nazir, benzer, şerik.

Yöre: Etraf, civar, yön, cihet.

Ev:1. Zevce. 2. Burç, menzil.

Eye (İye): Malik, sahip, efendi.

Gerçekleyin: Gerçekten, hakikaten.

Gez (I), (Kez): Defa, kere.

Gök (Gökce): 1. Mavi. 2. Yeşil.

Göç: 1. Kervan, kabile. 2. Merhale, konak. 3. Sefer.

Güç (Güc): 1. Zulüm, gadir, haksızlık, zor, çevir, eziyet, sitem. 2. Cidal, şiddet.

Gerçek: Hakikat.

Savaş: Harp.

Hele:Madem, mademki.

Hep: Herkes.

Issuz: İnsanı olmayan, boş, تنها, sahıpsız.

Görkem: İhtişam.

İl: Halk, ahali.

İşig: Eşik.

Yasa: Kanun, kaide.

Yitmek: Kaybolmak.

Nicelik: Keyfiyet.

Koldaş:Yardımcı, arkadaş.

Nitelik: Mahiyet.

Ürün: Mahsul.

Önlemek: Mani olmak.

Mutlu: Mesut.

Çevre: Muhit.

Onamak: Muvaffak olmak.

Kutlu: Mübarek.

Ne: 1. Hangi? 2. Nasıl, ne şekilde? 3. Ne olur, ne var? 4. Ya. 5. Ne kadar, ne çok. 6. Kim?

Oran: Nisbet.

Para: Parça.

Barış: Sulh.

Nesne: Şey.

Onarmak: Tamir etmek, ıslah etmek.

Basınç: Tazyik.

Kut(lu)lamak: Tebrik etmek.

Titiz: Uzaklaştırılmış.

Tonanmak: Giyinip kuşanmak, süslenmek.

Tümen: On bin, pek çok; fırka.

Uçmak: Cennet.

Utmak: Yenmek, oyunda kazanmak.

Üşenmek: Vazgeçmek, çekinmek, korkmak.

Yirmek: Çekiştirmek, kötülemek, hor görmek.

Yola başlamak: Kılavuzluk etmek.

Yoca: İhtiyar, yaşlı.

Yocalmak: İhtiyarlamak. (ayrıntılı bilgi için bk. İmer, 2001, s.146;Şarlı, 2002, s. 226-236

<http://www.tdkterim.gov.tr/tarama/05/12/2011 20.45>).

DERLEME (COLLATION)

Derleme, halk ağızlarında kullanıldığı halde yazı diline geçmemiş olan ve yerlerinin çoğunlukla yabancı kelimelerle doldurulmaya çalışılan kelimelerin halk ağızlarından bulunarak, işlevsel hale getirilmesi çalışmasıdır.

Dil çalışmalarında derleme, büyük bir öneme sahiptir. Çünkü dili yaratan ve koruyan halktır. Çeşitli ideolojik kavgalar, baskı ve dayatmalar kayıtlı dili ele geçirebilmektedir. Ancak halk, yani dilin gerçek sahibi, o dil hazinesini yaşatmakta, dilin ya da kelimelerin yaşam sahasını koruyabilmektedir.

Derleme amacıyla yapılmasa da folklorla yönelik eserler bu alandaki ilk eserlerdir. Bu anlamda ilk Türkçe sözlük olarak bilinen Divanü Lugati't-Türk, derleme alanında verilmiş ilk kapsamlı çalışma kabul edilir (Şanlı, 1999, s. 670). Ancak dil çalışmalarının ve verilen eser sayısının artması ile birlikte derleme çalışmalarından folklor çalışmaları için de faydalanılmaya başlanmıştır. Çünkü derleme çalışmaları bir dil çalışmaları gibi görünse de aslında folklorla yönelik bir çalışmadır da. O nedenle bir ülkenin kültürüne yönelik her çalışma doğrudan ya da dolaylı yollardan dil çalışmalarını etkilediği gibi, dil çalışmaları da folklor çalışmalarını etkiler. Bu yönüyle derleme kaynakları, gerek folklorik gerekse de Türkiye Ağızları, çağdaş Türk lehçeleri, etimoloji, etnoloji, tarih ve yerleşme tarihi gibi daha pek çok alanda uğraşanların ilk başvurduğu kaynaktır. (Aksan, 1973, s. 224; Koraş, 2002, s. 173).

Bilinçli derleme faaliyetleri Türkçülük fikrinin ortaya çıkmasıyla başlar. Bu dönemde her alanın olduğu gibi dilin de millileştirilmesi amaçlanmıştır. Derleme alanında yapılan ilk eser İbrahim Şinasi Efendi'nin Durub-u Emsali Osmanisikabul edilir (Akalin, 2002, s. 3). Bu dönemde bir diğer önemli çalışma ise Besim Atalay gözetiminde Ahmet Saffet, Veled Çelebi ve Hasan Fehmi beylerin üzerinde çalıştığı, Ragıp Hulusi'nin 1929–30 yıllarında devam ettirdiği, Hamit Zübeyr ile İshak Refet'in malzemelerini değerlendirdiği, 1932 yılında basılan 'Anadilden Derlemeler' isimli sözlüktür (Akalin 2002, s. 27). Bu sözlük, 450 sayfa olup 9000 kelimeyi içermekte ve derleme çalışmaları için iyi bir kaynak oluşturmaktadır. Asıl sistemli çalışmalar ise Cumhuriyet'ten sonra Atatürk'ün

katkı ve isteğiyle başlamıştır. Hiçbir dönemde yapılan çalışmalar bu dönemki kadar sistematikleşmemiştir. Çünkü bu dönemdeki çalışmalar devlet desteğiyle yürütülmüştür.

Türk Dil Kurumu bünyesinde 1932 yılının 26 Eylül- 5 Ekim tarihleri arasında gerçekleştirilen Birinci Kurultay'a birçok bilim adamı, sanatçı, devlet adamının yanında üç Yörük de davet edilmiştir (Tosun, 2007, s. 573). Böylelikle çalışmalara, birinci elden halk dahil edilmiştir. Ancak halktan asıl faydalanma halk arasında konuşulan; ancak yazı diline eklenememiş kelimelerin bulunması aşamasında olmuştur. Bulunan kelimeler hemen kayıt altına alınarak Türk Dil Kurumu bünyesinden çıkan eserler ile incelemeye sunulmuştur.

1939-1949 yılları arasında 'Türkiye Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi' dört cilt olarak hazırlanmıştır. Eser, 153.000 fişten faydalanılarak 1700 sayfa olarak basılmıştır. Yaklaşık 30.000 kelimeyi içermektedir. Kelimeler, alfabe sırası ile verilmiş ve derlenen kelimelerin yeri de madde içinde belirtilmiştir. 1952'de 5. cilt, 'Yazı Dilinden Halk Ağzına' ismiyle basılmıştır. Çalışmada yazı dilindeki kelimelerin halk ağzındaki karşılıkları gösterilmiştir. 1957'de 6. cilt indeks olarak yayımlanmıştır. Folklor ile ilgili derlemeler de bu ciltte yapılmıştır.

'Derleme Sözlüğü' ise 1952- 1959 yılları arasını kapsayan çalışmadır. Çalışmanın ilk cildi 1963 yılında basılmıştır. Bu çalışma önceki çalışmalardan nitelik ve nicelik açısından daha önemli bir çalışma olmuştur. Madde başı kelimeler çoğaltılmış, derlemelerin yeni fark edilen kullanımları da çalışmaya eklenmiştir. Kaynakta eski derlemelerdeki yanlışlar düzeltilmeye çalışılmış olup dört fonetik işaret kullanılmıştır. Böylece yerli halkın söyleyişi Derleme Dergisi'ne göre daha doğru olarak belirtilmiştir. İkinci sözlük ise ses, biçim, anlamlarıyla yazı dilinde artık görülmeyen eski öğeleri göstermekle birlikte Köktürkçeden Türkiye Türkçesine kadarki değişimi göstermektedir. Eser, eski Anadolu Türkçesini de iyi bir şekilde örneklemektedir.

Derleme çalışmaları, Türk dili için kuşkusuz çok önemli bir çalışmadır. Ancak çalışmanın zorluğu da açıktır. Bu nedenle derleme çalışmaları alanında hazırlanan eserlerde yanlışlıklar da vardır. Kurum bu yanlışlıkların daha ilk başından beri farkındadır. Ancak çalışmanın seyrini aksatmamak için çalışmanın ana iskeletini oluşturduktan sonra bu yanlışları düzeltme anlayışı güdülmüştür. Bu amaçla yapılan ilk çalışmanın ardından ilgililerin fark edecekleri yanlışların bildirilmesi istenmiştir (Aksoy, 1964, s. 294).

Derleme çalışmaları bir dilin gelişmesi için son derece önemlidir. Derlemeler, tarama çalışmalarının sunduklarından çok daha fazla içeriği sunarlar. Çünkü bilindiği üzere yazıya dökme bilinçli, istendik ve kasıtlı bir çabadır. Oysa konuşma daha yaygın, sürekli ve elzemdir. Dolayısıyla yazıya dökülmemiş pek çok kelime, gizli bir hazine olarak halk dilinde varlığını sürdürür. Bununla birlikte Erdem'in (2011)de belirttiği gibi "yazı dilinin kalıcılığına ve değişmeye direnç gösterebilme gücüne rağmen, ağızların kaybolmaya karşı direnme gücü daha zayıftır" (s.17). Bu gerçeğin bilinmesi, çalışma yönünü halka kaydırması ve halkın kullanımında varlığını sürdüren kelimelerin bulunması çalışmaları başlatılmıştır.

Derleme çalışmaları bir seferberlik halinde yürütülmüş, halk milli bir görev anlayışıyla çalışmalara yönlendirilmek istenmiştir. İlk önce illerde valilerin, ilçelerde de kaymakamların denetiminde derleme komisyonları kurulmuş, derlemelerin nasıl yapılacağına dair bir kılavuz hazırlanarak çalışmalara başlanmıştır (Öztürk, 2009, s. 405). Böylelikle çalışmalar yerel düzeye inmiş, daha geniş kapsamı içine alacak şekilde, idare ve resmi unsurdan yararlanılarak yürütülmeye çalışılmıştır.

Çalışma, emek isteyen yoğun bir süreçtir. Çünkü Anadolu'nun pek çok yerine ulaşım, buradaki halktan faydalanıp, var olan kelime haznesinin ortak dile eklenmesi söz konusudur. En ücra köşelere değin ulaşım kapsamlı bir çalışma gerekmekte, bunun için hem maddi desteğe hem de bu işi yapmayı kabul etmiş işin uzmanı kişilere ihtiyaç vardır.

Derleme işinin ardından da derlenen kelimelerin yurt çapına yayılması ve halkın kelimeyi kabul edip kullanmaya başlamasının yolunun açılması gerekmektedir.

Derleme çalışmalarının yerel düzeye indirilmesi şüphesiz ki çalışmanın seyri için son derece önemli bir gelişmedir. Ancak dönemin şartları düşünüldüğünde bu işin hem masraflı hem de teknik bakımdan güç olduğu da açıktır. Özellikle ulaşım, çalışmalar için son derece sorun yaratan bir husus olmuştur. Dönemin ve ülkenin şartları göz önünde bulundurulduğunda çalışmaların her yeri içine alacak şekilde genişletilmesi oldukça zordur. Her yere ulaşamaması kelimenin kullanım coğrafyasının belirlenmesini ve kelimelerin anlam özelliklerinin net bir şekilde ortaya konulmasını zorlaştırmıştır. Bazı kelimelerin anlamlarının, bölgeden bölgeye kullanımdan doğan farklılıklar sebebiyle eksik ve yanlış geçirildiği görülmüştür (Koraş, 2002, s. 172-173).

“Genellikle ağız araştırmaları ve halk bilimiyle ilgili derlemeler ya bir aracının yardımıyla veya önerisiyle yine aracının öncelik verdiği yerde gerçekleşmekte, ya da fazla masraflı olmasın diyerek gidiş-gelişi kolay, ana ve ara yollara yakın, ekonomik olarak biraz daha gelişmiş köyler yeğ tutulmaktadır. Hatta eski yıllarda belki de çeşitli imkansızlıklar yüzünden köylere bile gidilmeden, kent merkezinde oturup, pazar ve panayırlara gelen köylülerden, işi icabı hükümet konağına gelen insanlardan derlemelerin yapıldığı gibi, kışlalarda veya hapisanelerde birçok kaynak kişiden metinler alındığı yayınlanan derlemelerden belli olmaktadır” (Gözaydın, 2004, s. 118).

Derleme çalışmaları, gönüllülük esasıyla gerçekleştirilmiş bir çalışmadır ve gönüllülerin özveride bulunmalarını gerektirmektedir. Ancak çalışmanın öneminin herkes tarafından gereğince anlaşılması ve bu özveride bulunulacak kişilere ulaşılması her zaman o kadar da kolay olmamıştır. Dolayısıyla bir seferberlik halinde yürütülmek istenen derleme faaliyetleri çeşitli sorunlarla karşılaşmış ve bu sorunlar nedeniyle de istenilmese

de her malzemeye ulaşılammamış, bazı açılardan yetersiz kalınmıştır. Ama yaşanan tüm aksiliklere rağmen çaba meyvesini vermiş ve pek çok kelime kaybolmadan halkın genel kullanımına dahil edilmiştir.

Kaynak kişilerin seçiminde hangi kıstasların güdüldüğü ya da böyle bir kıstasın bulunup bulunmadığı bilinmemektedir. Yöre için kaynak kişinin seçiminin ne kadar doğru olduğu ve seçilen kişinin gerçekten kaynak kişi olup olmadığı da meçhuldür (Gözaydın, 2004, s. 118).

Türkiye, coğrafya bakımından farklı özellikleri barındırmakta bu da değişik yaşam koşullarını oluşturmaktadır. Bundan başka sebeplerle de yöreden yöreye bölgeden bölgeye farklı anlayışlar ve yaşamlar gözlenir. Bu farklılaşma dili de etkisi altına almıştır. Aynı bölge için yapılan derleme ve ağız araştırmalarında bile değişik özellikler taşıyan çok küçük merkezler çıkabilmektedir. Dil adaları denilen bu merkezler dilimizde fazlaca yer alır. Derleme Sözlüklerinde bu farklılıklara değinilmiştir. Ancak konu, geniş çaplı araştırmalarda incelenmemiştir (Gözaydın, 2004, s. 117). Aksan, bu farklılıkların sözlük çalışmalarında değil; dil haritaları, kelime coğrafyası çalışmaları için kullanılmasının daha doğru olacağını belirtmiştir (Aksan, 1973, s. 225).

Derleme Sözlüğü'nde yer alan ya da almayan derleme kelimelerin hangi bölgeye ya da yöreye ait olduğu da belirtilmiştir. Böyle bir belirlemenin gerekli olduğunu belirtmekle birlikte kelimeleri tek bir coğrafi alana bağlamanın da yanlış olacağı kanısındayız. Coğrafi bölgelerin belirlenmesindeki keyfilik bildiğimiz bir gerçektir. Bir köyün bağlı olduğu ilçenin değiştirilmesi, bir ilçenin il haline gelmesi ya da bir ilin ilçe haline gelmesi yaşadığımız değişimlerdir. Bu nedenle bu kelime şu ile aittir demek çok doğru olmayacaktır. (Gözaydın, 2004, s. 117-118). Ayrıca bir kelimenin sadece bir yörede kullanılması da her zaman mümkün olmamaktadır. Örneğin Ege'de kullanılan bir

kelimenin buraya gelen ve bir süre burada yaşayan bir Erzurumlu tarafından benimsenip Erzurum'a taşınması çok da imkansız değildir.

Derleme, gramer konusunda da önemli bilgiler verir. Çünkü gramer, var olan yapıların incelenip o yapılardan hareketle kurallaştırmaya gidilmesidir. Dolayısıyla yeni bulunan pek çok kelime, deyim, atasözü ve kullanım şekilleri ile belki de gramer kitaplarındaki tabu gibi gördüğümüz pek çok husus değişecek veya genişleyecektir. (Koraş, 2002, s. 174).

Anadolu, yüzyıllar boyu pek çok millet tarafından yerleşim yeri olarak benimsenmiş, stratejik önemi dolayısıyla ticaret ve kültür merkezi kabul edilmiştir. Bu nedenle Anadolu, pek çok dile ev sahipliği yapmıştır. Bu yönüyle Arapça, Farsça, Moğolca, Hintçe, Sanskritçe, Çince, Kafkas Dilleri, Çerkezce, Abazaca, Çeçen-İnguşça, Acaraca, Lazca, Rusça, Bulgarca, Rumca, Romence, İtalyanca, Arnavutça, Ermenice, Süryanice, Sırpça-Hırvatça, İngilizce, Fransızca, Almanca gibi pek çok dilden kelime Türkçeye yerleşmiştir. Derleme sırasında bu kelimelere bakış açısı değişse de kelime Türkçeleşmiş ve geniş bir kullanım alanı bulmuşsa Anadolu ağızlarının malı sayılır (Gülensoy, 1998, s. 14).

Anadolu ağızlarının zenginliğinin boyutlarını biliyoruz. Ancak yine bildiğimiz bir şey de bu ağızlarda bulunan kelimelerin gün be gün yitip gittiği. Araştırma sahasına konulamadan kaybolan bu kelimelerin dilimiz için ne denli bir tehdit olduğunu söylemeye lüzum görmüyoruz. Peki, ne tür sebeplerle kelime kaybı yaşıyoruz ve bu kelime kayıpları için nasıl bir yol izlemek uygun olur?

Kelime kayıpların başlıca sebebi bu kelimeleri kullanan yaşlıların kelime hazinelerini yetkili kaynaklarla paylaşmadan ölmeleri, dolayısıyla sahip oldukları kelimeleri, deyimleri de beraberlerinde götürmeleridir (Gülensoy, 1998, s. 14; Koraş, 2002,

s. 174). Bu durumda akıllara bir soru takılmaktadır: ‘Bu yaşlılar iletişim halinde oldukları insanlara bu kelimeleri aktaramamaktadırlar mı?’ Çünkü bildiğimiz üzere dil, aktarım yoluyla yaşayan bir oluşumdur. Bu noktada genç kuşağın yeterli dil bilinci içinde olmadığı gözlenir. Çünkü mahalli kelimeler çoğu kez ‘ayıp’ ve ‘kusur’ sayılmaktadır (Gülensoy, 1998, s. 14-15). Okullaşma oranının artışıyla birlikte genç nesil mahalli dilden uzaklaşmakta, bu durumda dili devam ettiren yalnızca o dil ile büyüyen yaşlı yöre sakinleri olmaktadır. O yaşlı kesimin ölmesi ise geçmişten gelen bu dilin yok olması demektir. Bu olumsuz sonucun önlenmesi için verilebilecek çözüm önerilerinden biri derleme çalışmalarının hızlandırılması olacaktır kuşkusuz. Özellikle tez çalışmalarında yöresel söyleyişlerin ele alınması, çalışmaların hem niteliğini hem de niceliğini arttıracaktır. Bir diğer öneri ise halkın ve gençlerin bu dile yabancılığına son vermek, bu dilin kaba olduğu yanılgısından gençleri kurtarmaktır. Bu anlayışın kazanımındaki en etkili kişi ise kuşkusuz öğretmenler olacaktır. Özellikle bu dilin hakim olduğu yörelerde görev yapan öğretmenler bir yandan halkın yöresel dilini fark etmeli ve bunları kayıt altına almalı, bir yandan da öğrencilere bu dilin bir zenginlik olduğu bilincini kazandırmalıdır. Bugün neredeyse her yöreye ulaşıldığı, her yöreye alt yapı, eğitim, sağlık hizmetlerinin götürüldüğü bilinmektedir. Dolayısıyla Atatürk döneminde başlatılan bu çalışmanın kat be kat üstünde çalışmalar yapmak mümkündür. Burada tek sorun dil bilincinin kazandırılması sorunudur. Yetişmiş insanlara özellikle de öğretmenlere bu bilinç aktarılmalı ve bu yetişmiş kesimin görev yerlerinde görev sürelerince duyduğu kelime ve dil öğelerini kayıt altına alıp, bu kayıtlarında üst kurumlara ulaştırması sağlanarak derleme çalışmalarına ivme kazandırılmalıdır. Üst kurumların da bu tip çalışmaları desteklemesi, çalışmalarını bilimsel düzeyde incelemeleri gerekmektedir. Böylece derleme, Cumhuriyet sonrası kısa bir dönemi kapsayan bir dönem hareketi olmaktan kurtularak, sürece yayılmış olur.

Kelime kayıplarının bir diğer sebebi ise kitle iletişim araçlarının etkinliğini ve işlerliğini arttırmasıdır. Teknolojinin gelişmesi ile bir süredir televizyon, şimdilerde de internetin evlere ulaşması, dil etkileşimini arttırmakta, yöresel konuşmalar yerlerini ‘güncellerine’ bırakmaktadır. Teknolojinin kitle iletişimi boyutu yanında bir de teknolojik ürünlerin pazarlanması sonucunda birçok mahalli alet isminin de kaybolduğu görülmektedir. Yayık, tuluk (gıdık), kağrı, karasaban, gece taşı vb. (Gülensoy, 1998, s. 15).

Teknolojinin gerekliliğini savunmaya gerek yok. Ancak dilde yarattığı hasar da ortada. Teknolojik güç kimin elindeyse o dilden diğer dillere hızlı bir kelime aktarımı yaşanmaktadır. Ödünçleme kelime sayısının artması öte yandan aynı ya da benzer kavramı karşılayan yöresel kelimelerin ölmesine sebep olmaktadır.

Derleme ve tarama çalışmalarının folklorla ilgisine daha önce değinmiştik. Gerçekten de dile tekrardan kazandırılan kelimeler o toplumun yaşayışı ve hayata bakışını örneklendirmesi bakımından oldukça önemli bilgiler verir. Whorf-Sapir, insanların dünyayı algılamalarının dillerinin onlara sunduğu kadar olduğunu ifade eder. Ona göre toplumsal yaşayış neye dönükse dildeki kelimeler de o alana dönüktür. Kutuplarda yaşayan insanların dillerinde kar ile ilgili pek çok kelime vardır. Denizcilikle uğraşan bir yerde ise denizle ilgili kelimeler. Bizim kültürümüzde ise insan ilişkileri ve doğa önemli öğeler olduğundan bu alanlara dönük kelime sayısı fazladır. Derleme faaliyetlerinde de bu durum gözlenmiş, bu sebeple sözlüklerde bu türde kelimeler geniş yer kaplamıştır. Örneğin sözlüklerde:

‘g’ harfini içine alan ciltte ‘gelin’ kelimesi ile yapılmış 80’den fazla birleşik öge ve tamlamaya rastlanır. Bunlardan gelin armudu, -parmağı, -dili, -eli, -elması, -gülü, -kirpiği, -köyneği, -mumu, -tırnağı, -yanağı, -yemişi, -güvey elması gibi, tamlama biçimindeki bitki

isimleriyle; gelin alıcı, -böceği, -gadın (kadın), -öldüren arı gibi hayvan isimleri bu sayının dörtte birini bulmakta, bunun dışındaki yalın ve birleşik ögelerin bir bölümü düşünle, gelenek ve göreneklerle, bir bölümü de doğadaki başka varlıklarla ilgili bulunmaktadır. Yalnızca bu gerçek bile, Türkçede benzetmeye bağlı anlatımın yaygınlığına, aktarmalara olan eğilime ve dolayısıyla Türk'ün toplumsal olaylarla insan ilişkilerine verdiği öneme tanıktır(Aksan, 1973, s. 225).

Derleme çalışmaları Türk halkının kelime türetme gücünü de gözler önüne serer.

'yaşı ilerlemiş kimse' demek olan 'göçgün'den: 'göçmek, göçmen, göçük'; 'Şimşek' anlamına gelen 'yalabık'tan: 'yalabımak, yalabumak, yalbıramak, yalbirdamak, yaldıramak, yaldırdamak, yalım atmak, yalpırdamak, yalpırmak, yalpır yalpır etmek, yalabıklamak'; 'öğle zamanı' anlamındaki 'ört'ten: 'orman, çayır vb. geniş yerleri saran yangın' anlamında 'örten' kelimelerinin kullanılması türetme gücünü gösteren derleme örnekleridir(Aksan, 1973, s. 225; Tosun, 2007, s. 573-579).

Derleme, milli bir türetme yolu değildir. Uzun yıllar yabancı dillerin etkisinde kalan ve öz dile ulaşma amacı güden pek çok dil bu yola başvurmuştur.

Derleme, varlığı eskiye dayanan dillerin başvurabileceği bir yoldur. Çünkü halkın kullandığı dilin genel söyleyişten kopması uzun bir süreci kapsamaktadır.

Türkçe için yapılan derleme çalışmaları sadece Anadolu ile sınırlı olmamalıdır. Şüphesiz ki Osmanlı'nın hüküm sürdüğü topraklarda da bu çalışmaların yapılmasına gerek vardır. Ancak Türkiye sınırları dışında kalan Balkanlar, Kuzey Irak gibi bölgelerde bu çalışmaların sayısı azdır (Öztürk, 2009, s.405).

Derleme çalışmalarının ciddi uğraş gerektiren zor bir çalışma olduğu ortadadır. Çalışmaların Türkçe için önemi de su götürmez bir gerçektir. Yine bilinen bir gerçek de

derleme çalışmalarının bir sonunun olmadığıdır. Bu sonsuzluk bir yandan daha önceden yapılan çalışmaların incelenip eksik ve yanlışların bulunması yoluyla olurken, bir yandan da halkın kelime türetmeye devam edecek olmasındandır (Buran, 1996, s. 38).

Derleme yolu ile pek çok kelime dile kazandırılmış olup bu kelimelerden bir kısmı geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Kimi kelime ise o bölge ile sınırlı kalmış ülke geneline ulaşamamıştır. Derleme Sözlüğü'nde geçen, ilgi çekici bulduğumuz bazı örnekler şu şekildedir:

Abanmak: Emekleyerek yürümeye başlama, yüzüstü düşmek, sarkmak, rica etmek, birinin sırtından geçinmek, yola koyulmak (Derleme Sözlüğü: 1).

Abalı: Becerikli, yiğit; köylü (Derleme Sözlüğü: 1).

Ahbab: Arkadaş (Derleme Sözlüğü: 1).

Abes: Abla, büyük kız kardeş (Derleme Sözlüğü c: 1).

Abdal: Çingene, dilenci, sünnetçi, serseri, tembel, beceriksiz, deli, itibarsız, köle, cimri, kimseye kötülüğü dokunmayan (Derleme Sözlüğü c: 1).

Abi: Ağabey (Derleme Sözlüğü c: 1).

Abla: Anne, üvey anne, hanımefendi, görünce, umacı, aba, ahlaksız kadın (Derleme Sözlüğü c: 1).

Ace: Amca, acaba, kardeş, hala çocuğu, arkadaş (Derleme Sözlüğü c: 1).

Acıcık: Biraz, pek az (Derleme Sözlüğü: 1).

Aç: Yoksul, aç gözlü, ağaç (Derleme Sözlüğü c: 1).

Bili: Cıvcıv, bilim (Derleme Sözlüğü c: 2); bilir misin (Derleme Sözlüğü c: 12).

Boğaz: Değirmen taşının ortasındaki delik, ahşap duvar, genel olarak bitkilerin köke yakın yeri, yiyecek, gebe hayvan(Derleme Sözlüğü c: 2); aile bireyleri (Derleme Sözlüğü c: 12).

Boyacı: Sihirbaz (Derleme Sözlüğü c: 2).

Büber: Biber (Derleme Sözlüğü c: 2).

Cem: Tencere, cam; çayır, çimen(Derleme Sözlüğü c: 3).

Civa: Bakımlı, toplu kimse (Derleme Sözlüğü c: 3).

Civar: Sulama işinde kullanılan suyun devamlı ve düzenli akmasını sağlayan su yollarını idare eden memur(Derleme Sözlüğü c: 3).

Ciselemek: İnce ve yavaş yağmak(Derleme Sözlüğü c: 3).

Çatpat: Ara sıra, çocuk oyuncuğu, maytap(Derleme Sözlüğü c: 3).

Çekidek: Çekirdek(Derleme Sözlüğü c: 3).

Çekecek: Yemenicilerde kalıpları çıkartmakta kullanılan aygıt, kar temizlemeye yarayan aygıt, dövenin altında sap çekmek için kullanılan aygıt, sabanın okunun boyunduruğa bağlandığı ip (Derleme Sözlüğü c: 3).

Çetele: Ortak mal ve mülk ayrılırken çekilen kur'a, küçük çapa, hediye gönderirken adres yazılarak bağlanan tahta, soğuktan el ve ayak çatlaması(Derleme Sözlüğü c: 3).

Dalgıç: Ocak, şubat aylarında meydana çıkıp yazın kesilen sular(Derleme Sözlüğü c: 4), maşrapa(Derleme Sözlüğü c: 12).

Dandirik:Fırıldak, topaç(Derleme Sözlüğü c: 4).

Dandini: Şaşkın adam(Derleme Sözlüğü c: 4).

Dandan: Kaba ve düşünmeden konuşan (kimse), çok gürültülü, iddialı bir şekilde konuşma(Derleme Sözlüğü c: 4).

Dehliz:Küçük testi(Derleme Sözlüğü c: 12).

Eren: Amaç, erek, ergen, dirlik, dost, ölü çıkan eve komşuları tarafından götürülen yemek, hayırlı çocuk, kızcılık(Derleme Sözlüğü c: 5).

Esirekli: İşkilli, sinirli, kuruntulu(Derleme Sözlüğü c: 5).

Fişne:Vişne(Derleme Sözlüğü c: 5).

Forsa:Hız, coşkunluk (Derleme Sözlüğü c: 5).

Formal:Başörtüsünün arkadan bağlantısı(Derleme Sözlüğü c: 5).

Garagol:Karakol, bir veya iki senelik bağ çubuğu(Derleme Sözlüğü c: 6).

Geçik:İhtiyar, vaktinde kırılmayan tütün yaprağı(Derleme Sözlüğü c: 6).

Hısırik:İslik(Derleme Sözlüğü c: 7).

Hopuduk:Tavuk yumurtası(Derleme Sözlüğü c: 7).

Huy:Bostan çardağı, çocuk, top oyununda topu arkadaşlarına verme, pas(Derleme Sözlüğü c: 7).

İlgin: Dere ve çay kıyılarında biten, sepet örmeye yarayan bir çeşit söğüt ağacı; yavaş ve hafif esen rüzgar; kavurucu sıcak; gözü korkmuş, gözü yılmış (kimse); dargın,

gücenmiş (kimse); belli belirsiz, çok hafif; sera; hayal; yazın güneş ışığının yerde yansmasıyla görülen titrek pırıltı; ince; az sıcak, ılık (su vb. şeyler)(Derleme Sözlüğü c: 7); parça, bölüm; düşsel, gerçekdışı; gerçekdışı yaratık (Derleme Sözlüğü c: 12).

Ispirto (İspirte):Kibrit(Derleme Sözlüğü c: 7).

İçki:Ağaç kesmeye yarayan iki saplı, testereli bıçak(Derleme Sözlüğü c: 7).

İlişik:Boş inanca göre cin çarpmış kimse, engel(Derleme Sözlüğü c: 7).

İskele:Yüklük(Derleme Sözlüğü c: 7).

Kalça:Manda yavrusu (Derleme Sözlüğü c: 12).

Karkı:Barut kabı(Derleme Sözlüğü c: 8).

Loş: Şölen, uzun pide, çok yaş, sıırıslıklam, tembel, işe yaramaz, davranışları ağır olan (kimse), gevşek(Derleme Sözlüğü c: 9); düğün yemeği(Derleme Sözlüğü c: 12).

Leke:Korkak, ödlek;kayığı yönetmeye yarayan dümenin kolu(Derleme Sözlüğü c: 9).

Marş:Börülce(Derleme Sözlüğü c: 9).

Mazarat:Özür(Derleme Sözlüğü c: 9).

Mermer:Tezgâhta, iplikleri gücülere çeken araç(Derleme Sözlüğü c: 9).

Nokran:Yüzü gülmeyen, asık suratlı(Derleme Sözlüğü c: 9).

Neynersin:Niçin yaparsın(Derleme Sözlüğü c: 9).

Oğul:Arıların baharda çıkardığı yavrular, tahılın art arda, yavaş yavaş çıkardığı başak(Derleme Sözlüğü c: 9).

Oh:Yön, sıra; tahta döşeme; ok (Derleme Sözlüğü c: 9);sabanın toprak dışında kalan uzun ağaç bölümü(Derleme Sözlüğü c: 12).

Olgu:Gerçek (Derleme Sözlüğü c: 9).

Öğ:Ön; reis, baş, ileri gelen; ağa, efendi; kadınların kocalarına seslenirken kullandıkları kelime(Derleme Sözlüğü c: 9).

Öfkence:Öksürük(Derleme Sözlüğü c: 9).

Pırcır:Kötü, karışık (iş için) (Derleme Sözlüğü c: 9).

Pırpıl:İnce bulgur(Derleme Sözlüğü c: 9).

Pıtır:Çiçekbozuğu, çopur; yaş odun; öfkeli, sinirli (Derleme Sözlüğü c: 9).

Puflanmak:Küflenmek (Derleme Sözlüğü c: 9).

Papış:Büyük anne (çocuk dilinde)(Derleme Sözlüğü c: 9).

Pütürlü:Pürüzlü, girintili çıkıntılı(Derleme Sözlüğü c: 9).

Raf:Saç tarağı(Derleme Sözlüğü c: 9).

Rados:Çinicilikte kullanılan bir motif(Derleme Sözlüğü c: 9).

Saña:Sana(Derleme Sözlüğü c: 12).

Sakat: Çıban ya da yara kabuğu, saçkıran hastalığı, köpek pisliği(Derleme Sözlüğü c: 10);köpek dışkısı(Derleme Sözlüğü c: 12).

Sekarat:Ölüm durumu(Derleme Sözlüğü c: 12).

Süğülmek:Yıldız kaymak(Derleme Sözlüğü c: 10),yünü eğirerek uzatmak, iplik durumuna getirmek (Derleme Sözlüğü c: 12).

Şipildim:Damla damla akan çeşme, sulak yer(Derleme Sözlüğü c: 10).

Şive:Saç örgüsü(Derleme Sözlüğü c: 10).

Şobaz:Çabuk(Derleme Sözlüğü c: 10).

Şüphe: Düğünden bir önceki gün (Derleme Sözlüğü c: 10).

Tabuklamak: Uyuklamak (Derleme Sözlüğü c: 10).

Tıkış: Tok, çıkık alınlı (kimse)(Derleme Sözlüğü c: 10), kuru incir(Derleme Sözlüğü c: 12).

Tombik:Şişmanca, tombul(Derleme Sözlüğü c: 10).

Tüf:Tortu(Derleme Sözlüğü c: 10).

Uçtum:İnce, ipek tül(Derleme Sözlüğü c: 11).

Uçkaç:Uçak(Derleme Sözlüğü c: 11).

Uğraş:Anlaşmazlık(Derleme Sözlüğü c: 11).

Uğurlamak:Çalmak, aşırmaq(Derleme Sözlüğü c: 11).

Uysal:Geçimsiz, kavga çıkarıcı, takılan; aptal, bön, başkasının sözüyle davranan(Derleme Sözlüğü c: 11);evcil, aptal, bön,yüzsüzlük, terslik(Derleme Sözlüğü c: 12).

Ü:Baykuş(Derleme Sözlüğü c: 11).

Ürün: Otlakta, dağda, yerinden koparılmadan kuruyup kalmış ot; yazın biçilerek damlara doldurulup kışın hayvanlara yedirilen meşe yaprağı; çürümüş ot, yaprak vb; süt ve süt ürünlerine verilen genel ad; sağmal hayvan; sık orman; kelepir; çokluk(Derleme Sözlüğü c: 11);tarlada kurumuş ot; az; yöntem; süt, yoğurt, ayran vb. nesnelere(Derleme Sözlüğü c: 12).

Üçköşe:Üçgen(Derleme Sözlüğü c: 11).

Üçgünleme:Yeni gelin, üç gün sonra el öpmeye gitme (Derleme Sözlüğü c: 11).

Velet:Yararsız erkek çocuk(Derleme Sözlüğü c: 12).

Verim:İyi dilek(Derleme Sözlüğü c: 11).

Viresi:Vermek isteği (Derleme Sözlüğü c: 11).

Yanpırı:Eğrilmiş, eğri, yan, çarpık(Derleme Sözlüğü c: 11).

Yaslı:Sac, basık(Derleme Sözlüğü c: 11).

Zümre:Kuşak, nesil(Derleme Sözlüğü c: 11).

Zuvzuv:Geveze(Derleme Sözlüğü c: 11).

Zorlu:Güzel, çok güzel, iyi; yakışıklı; güçlü, dayanıklı; sert, keskin; yürekli, cesur; zorba; inandırıcı konuşan, gergin; dikkatli(Derleme Sözlüğü c: 11);iyi, güzel, beğenilen; kabadayı; dayanıklı, güçlü(Derleme Sözlüğü c: 12).

Zınıf:Sınıf (Derleme Sözlüğü c: 11).

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&arama=kelime&guid=TDK.GTS.547234aa0f7ca6.39861018

KISALTMA (AKRONİM/ SHORTENİNG)

Zamanı yakalama isteği, yalnızca günümüz insanına ve modern topluma özgü bir istekmiş gibi görülse de aslında insan, her durumda ve her zamanda zamana sahip olmak, daha azı ile çok şeyi anlatabilmek derdinde olmuştur. Öyle ki farklı dillerde aynı anlama

gelen yargıların kaç sözcükle anlatılabileceğine yönelik karşılaştırmalar yapılmış ve aynı yargının daha az sözcükle anlatılabilmesi diller için olumlu bir özellik olarak yansıtılmıştır. Bu, bazı zamanlarda dillerin gelişmişlik göstergesi olarak bile alınmıştır.

Kısaltma, her alanda etkili olan ‘az çaba yasası’ nın getirisidir. Gerçekten de insan, daha azı ile ulaşabileceği bir anlatımı tercih etmekte, böylelikle anlatımda kısaltmaya yönelmektedir.

Kısaltma, bilinçli ve istendik bir çabanın ürünüdür. Genel olarak kısaltmayı, uzun bulunan bir kelimenin çeşitli esaslara uyarak kısa biçimde söylenmesi olarak tanımlayabiliriz.

Kısaltma için ortak sonuç kısaltmanın insan yaşayışına ve ifade gücüne bir kolaylık sağlama amaçlarıyla ortaya atıldığıdır. Yani kısaltmanın esas amacı hayatı kolaylaştırmaktır. Dolayısıyla kısaltma eğiliminin modern hayatla arttığını söylemek yerinde olacaktır. Bu nedenle kısaltma kelimelere de daha çok teknolojinin ve üretimin hızlı olduğu coğrafyalarda konuşulan dillerde rastlanılır.

Kısaltma, kelime türetme amacıyla ortaya çıkmamıştır. Çünkü yeni bir kavramın karşılanması değil, kavramın karşılanış şeklinin değişmesi söz konusudur. Ancak kısaltılmış kelimelerin sıkça kullanılması, yaygınlaşması ile kısaltmalar, kelime olarak kabul edilmiş ve türetme yolu olarak incelenmiştir.

Kısaltmanın başlı başına kelime türetme amacıyla ortaya çıkmaması konunun dilbilgisel olarak incelenmesini geciktirmiştir.

Kısaltmalara ait örneklerin sergilendiği ve bu anlamda çalışmalara kaynak teşkil eden en önemli öğeler sözlüklerdir. Çünkü sözlük çalışmaları çok eskilere rastlar ve sözlüklerde ister istemez kısaltma yapmaya gereksinim duyulmuştur.

Bizdeki sözlük çalışmalarında da kısaltmaya gidilmiştir. Muallim Naci, Lügat-i Nâci'de Arapça için 'ع', Farsça için 'ف' kullanarak kısaltma yapmıştır. Sözlüğünde kısaltmaları sistemli olarak ilk kullanan ise Şemseddin Sami olmuştur. Sami, Kâmûs-ı Türki'de edat, edebiyat, Rumca, riyâziye, bakınız gibi daha pek çok kelimeyi kısaltarak kullanmıştır (Kalfa, 2005, s.202). Bunun gibi pek çok çalışmada kısaltma yapılmış, ancak kısaltmaların nedenleri ve esasları belirtilmemiştir. Dolayısıyla kısaltma, dilbilgisel olarak incelenmemiş, sadece tekrardan kaynaklanan emek ve yer tasarrufunun önüne geçmek için kullanılmıştır. Gerçekten de sözlükler için kısaltma bir gerekliliktir. Özellikle kelimenin hangi dilde olduğunu ya da türünü belirtmek için kısaltmaların kullanılması büyük bir kolaylık sağlamaktadır.

Kısaltmaların başlı başına incelenmesi ise İsmail Hakkı Tevfik'in hazırladığı 'Kısaltmalar Lugati' ile olmuştur. Bu çalışma, konu ile ilgili bizdeki ilk çalışmadır. Çalışmanın sadece bir cildi yayımlanmıştır ve çalışmada 'a' harfi ile başlayan kelimeler örneklenmiştir. Kitapta Almanca, Fransızca, İngilizce kısaltmaların açıklamaları yapıp Türkçe karşılıkları verilmiştir. Türkçe kısaltmalara ise yer verilmemiştir (Kalfa, 2005, s. 202-207). Kitap, kısaltma alanında olması bakımından önem taşısa da sadece bir harfi içermesi ve Türkçe kısaltmalara yer vermemesi bakımından eksiklikler taşımaktadır. Ancak konuyu başlı başına ele alan ilk kaynak olması bakımından önem taşımaktadır.

Sözlükler dışında kısaltmaya asıl eğilmesi gereken kaynaklar imla kılavuzları olmalıdır. Çünkü sözlükler kısaltmaları liste halinde sunarken, imla kılavuzları kısaltmanın nasıl olması gerektiğine yönelik kuralları vermekte ve kısaltma biçimlerini örneklendirmektedir. Ancak imla kılavuzlarımıza baktığımızda durumun çok da bu şekilde olmadığını ve konu için gerçek bir temellendirmeye gidilmediğini görmekteyiz. İmla kılavuzlarımızda kısaltmalar gereğince incelenmemiştir ve verilen bilgiler ile örnekler

yeterli seviyeye ulaşamamıştır. Yalnızca 1996 yılında yayımlanan İmlâ Kılavuzu'nda ilk defa 'Kısaltma Dizini' başlığında bir kısaltma dizisine yer verilmiştir. Eserde sık kullanılan yerli ve yabancı isimlerin kısaltmaları belirtilmiştir. Ancak burada da kelime sayısı oldukça azdır (Kalfa, 2005, s.206-207). Bu da göstermektedir ki kısaltmalar henüz geniş çaplı olarak incelenmemiş, kısaltmanın nasıl yapılacağı da belli kurallara bağlanamamıştır. Genel geçer kuralların olmaması kelimeler için değişik kısaltma örneklerinin görülmesine neden olmuştur.

Kısaltmanın nasıl yapılacağını, kısaltmanın yapıldığı dilin kuralları belirler (Üstünova, Aydın, Berberoğlu Çetinoğlu, Üstünova, Akkök, Akgün, 2009, s. 397). Ancak bunun için konunun ayrıntılı olarak incelenmesi ve kurallaştırmaya gidilmesi gerekir. Bizde konu ile ilgili yapılmış çalışmanın gerek nicelik gerekse de nitelik olarak az oluşu ve genel geçer kuralların belirlenememesi farklı kısaltma örneklerine neden olur. Radyo Televizyon Üst Kurulu için RTÜK, RÜTÜK, RETÜK ya da RTÜK yazılıp RETÜK okunan biçimlerinin var olması gibi (Kalfa, 2005, s.201). Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Gerçekten de kısaltma eğiliminin toplumun her kesimine yayılması ve çoğu zaman da dil duyarlılığının göz ardı edilmesi sebebiyle kısaltma kelimeler, başlı başına bir sorun teşkil etmektedir. Sorun, dil bilginlerinin de gündemine alınmış ve kısaltma kuralları belirlenmeye çalışılmıştır.

Tam anlamıyla ortak kuralların belirlenemediği ve görüş ayrılıklarına düşüldüğü gözlenirse de genel olarak kısaltma kurallarının şu esaslara bağlı kalınması pek çok kaynak ve bilgin tarafından yinelenmiş ve bu kurallar ile yapılan kısaltmalar da doğru kabul edilmiştir:

Özel isimlerin kısaltmasında kısaltma kelime büyük harfle başlar:

TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi)

İst. (İstanbul)

Alm. (Almanca)

Kısaltılan kelime cins isim ise kısaltma küçük harfle başlar:

mec. (mecaz)

orm. (orman)

astr. (astronomi)

s. (sayfa)

Kurum, kuruluş, kitap, dergi, sözlük, ansiklopedi isimleri her kelimenin ilk harfinin alınmasıyla kısaltılır. Hece oluşturuyorsa kelime gibi okunabilirler. Ancak bazı durumlarda söyleniş kolaylığını sağlamak, akılda kalıcılığı arttırmak için kelimelerin ilk harflerinin dışında da harfler alınır. Bunda hangi kelimedenden kaç harf alınacağı, birden fazla harf alınacak kelimenin hangi kelime olacağı tamamen söyleyişe bırakılır. Bazı durumlarda da kelimelerden birinden ya da birkaçından hiç harf alınmaz. Dediğimiz gibi bu tamamen söyleyişe ilgilidir. Kuralı yoktur. Kısaltılan kelimeler özel olduğu için tüm harfler büyük yazılır. Sonuna nokta konulmaz:

PTT (Posta, Telgraf, Telefon)

ÜDK (Üniversite Denetleme Kurulu)

DİB (Diyanet İşleri Başkanlığı)

GSB (Gençlik ve Spor Bakanlığı)

ODTÜ (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)

AA (Anadolu Ajansı)

THY (Türk Hava Yolları)

TSE (Türk Standartları Enstitüsü)

EBK (Et ve Balık Kurumu)

TEK (Türkiye Elektrik Kurumu)

GAP (Güneydoğu Anadolu Projesi)

TEB (Türk Eczacılar Birliği)

GATA (Gülhane Askeri Tıp Akademisi)

TEGV (Türkiye Eğitim Gönüllüleri Vakfı, 'Tegev' olarak okunur)

KB (Kutadgu Bilig)

TS (Türkçe Sözlük)

İA (İslam Ansiklopedisi)

DOBGM (Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürlüğü)

MSB (Milli Savunma Bakanlığı)

PAÜ (Pamukkale Üniversitesi)

T.C. (Türkiye Cumhuriyeti) ve T. (Türkçe) kelimeleri hariç büyük harflerle yapılan kısaltmalar dışındaki kısaltmalarda nokta kullanılmaz. Bu kısaltmalarda noktanın devam ediyor olması yaygın kullanımın olmasından kaynaklanmaktadır. Kısaltmalar arasındaki noktalar yakın bir zamanda kaldırılmıştır. Aslında bu, kısaltma kelimenin yeni bir kelime gibi görüldüğünün de bir kanıtıdır.

Kısaltılması istenen kelimenin bir ya da birkaç harfi alınır. Alınan harflerin daha çok ilk üç harf olduğu görülür. Bu kısaltmaların sonuna nokta konur:

İng. (İngilizce)	bağ. (bağlaç)
Fr. (Fransızca)	est. (estetik)
Far. (Farsça)	fel. (felsefe)
Moğ. (Moğolca)	emn. (emniyet)
mat. (matematik)	çev. (çeviri)
huk. (hukuk)	kuv. (kuvvet)

tiy. (tiyatro)	gr. (gramer)
hak. (hakkında)	bk. (bakınız)
met. (meteoroloji)	bs.(baskı, basım)
mod. (moda)	e. (edat)
pat. (pataloji)	f.(fiil)
mim. (mimarlık)	Doç. (Doçent)
esk. (eski)	Prof. (Profesör)
imz. (imza)	Alb. (Albay)
anat. (anotomi)	Ar. Gör.(Araştırma Görevlisi)
ped.(pedogoji)	Dr. (doktor)

Birleşik kelimelerin kısaltılması ilk kelimedden üç harf, ikinci kelimenin de ilk harfi alınarak yapılır. Eğer ilk kelime iki harfli ise ilk kelimedden iki harf, ikinciden tek harf alınır. Her kelimenin ilk harfinin alınması ile de kısaltma yapılabilir. Bazı zamanlarda bu kurallara uyulmadığı ve birleşik olan kelimenin ayırıcı kelimelerinin alındığı görülür. Bu kısaltmalarda da sona nokta konur:

yerb. (yerbilim)	dbg. (dilbilgisi)
gökb. (gökbilim)	alb. (albay)
topb. (toplumbilim)	korg. (korgeneral)
ahlb. (ahlakbilim)	kora. (koramiral)
kuşb. (kuşbilim)	ora. (oramiral)
dbl (dilbilimi)	org. (orgeneral)
vb. (ve benzerleri)	tuğg. (tuğgeneral)
yy. (yüzyıl)	tümg. (tümgeneral)
vs. (ve saire)	

Tek heceli kelimelerin kısaltılmasında ilk harf alınır ve sona nokta konur: c. (cilt),
a. (ad) vb.

Yön bildiren kelimelerin kısaltılması ilk harfinin alınmasıyla yapılır ve harfler
arasına ve sonuna nokta konmaz:

K (kuzey)	G (güney)
B (batı)	KB (kuzeybatı)
D (doğu)	GB (güneybatı)

Yön bildiren kelimelerin kısaltılmış biçimi büyük harf ile gösterilmektedir. Oysa bu
kelimeler uzun hallerinde kullanıldığında küçük harfler ile yazılmaktadır. Zülfikar, bu
durumun sebebini bu kısaltmaların yazımında Batı dillerinin örnek alınması olarak gösterir
(Zülfikar, 2004,s.765).

Birden fazla isimden oluşan ülke isimlerinin kısaltılması baş harflerin kullanımıyla
yapılır:

- ABD (Amerika Birleşik Devletleri)
- KKTC (Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti)
- BAE (Birleşik Arap Emirlikleri)
- GK (Güney Kore)
- KK (Kuzey Kore)
- BB (Büyük Britanya)

Uluslararası kısaltmalar anlaşma kolaylığı esasıyla özgün şekillerini korurlar:

FBI (Federal Bureau of Investigation)

CIA	(Central Intelligence Agency)
FIFA	(Federation Internationale des FootballAssociations)
OECD	(Organization for Economic Cooperation and Develoipment)
NATO	(North Atlantic Treaty Organization)
NASA	(National Aeronautics and Space Administration)
WHO	(World Health Organization)
UNESCO	(United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization)
UNICEF	(United Nations International Children)
OPEC	(Organization of Petroleum Exporting Countries)
WTO	(World Trade Organization)
TEM	(Trans European Motor Way)
HSBC	(Hong Kong and Shanghai Banking Corporation)
BBC	(British Broadcasting Corporation)
CNN	(Cable News Network)
FIFA	(Federation Intertationale des Football Associations)
ADSL	(Asymmetric Digital Subscriber Line)
UHF	(Ultra High Frequency)
CD	(Compact Disc)
DVD	(Digital Versatile (Video) Disc)
PC	(Personal Computer)
CV	(Curriculum Vitae)
UN	(United Nations)
VIP	(Very Important Person)

Kişi isimlerinin nasıl kısaltılacağına yönelik net bir karar yoktur. Çoğunlukla isimlerde kısaltmaya gidilirken bazı durumlarda isim ve soyisimlerinin birlikte kısaltıldığı

görülür. H. Taner, H. T. gibi. Ancak ikinci tür kısaltmaya genellikle ismin verilmek istenmediği durumlarda rastlanır. Çoklukla da basın yayın organlarındaki haber yazılarında böyle bir kullanım vardır. Birden çok isme sahip kişi isimlerinde ise üç şekilde de kısaltmanın yapılması mümkündür. M. Kemal Atatürk, Mustafa K. Atatürk, M. K. Atatürk, M. K. A. gibi. İsim kısaltmalarında dikkat çeken bir diğer ayrıntı kısaltmaların nokta ile tamamlanıyor oluşudur.

Kurallar incelendiğinde bazı kısaltmalarda kuralların uygulanmayabildiği; ama bu uygunmayışın sebebinin olmadığı görülür. Kısaltmanın o şekilde benimsenmiş oluşu ve yaygın kullanım bunda etkili olabilir.

Kısaltmaların yazımında önemli bir husus kısaltmaya eklenen ek ile ilgilidir. Kısaltmaya gelen eklerde, kelime değil kelimenin kısaltılmış biçimi esas tutulur. TDK'nun şeklinde değil, TDK'nin biçiminde yazılması gibi. Bu, aynı zamanda kısaltmanın başlı başına bir kelime kabul edildiğinin de göstergesidir.

Kısaltma yapılırken daha önceden yapılmış olanlar dikkate alınmalıdır. Aksi halde aynı kısaltma biçimi birden fazla kelime için yapılabilir. Bu da anlam karışıklıklarına yol açabilir.

AET = Avrupa Ekonomik Topluluğu

AET = Alan Etkili Tranzistör gibi.

(Gemalmaz, <http://efrasiyap.tripod.com/yazilar/kisaltmalar.pdf> 12/02/2011 15.48).

Kısaltmalar her alan için özel olarak incelenmesi gereken bir konudur. Her alan için o alana ait terimlerin kısaltma dizisi oluşturulmalıdır. Örneğin; dilbilgisi terimleri için genel geçer bir dizinin oluşturulması son derece önemlidir:

f.	fiil
is.	isim
mec.	mecaz
sf.	sıfat
ünl.	ünlem
zf.	zarf
zm.	zamir gibi.

Kısaltmalara gereksinim duyulduğunda örneksime yolu ile kısaltmalardan yeni kısaltmaların yapıldığı görülen durumlardan biridir (Atabay ve diğ., 1980, s. 576).

Yabancı kısaltmaların okunuşu da değinilmesi gereken özelliğidir. Bu kısaltmalar iki biçimde okunabilmektedir. Bazıları kitle iletişim araçları sebebiyle özgün okunuş biçimlerini korumaktadır:FBI, CIA, ABC, BBC, CNN, MTV, HSBC, OECD, OPEC, ADSL, CD, DVD, GPRS, PC, RAM, SMS, VCD, AIDS, CV, DJ, VJ, FM, VIP, TEM, TOEFL gibi.Bazıları ise Türkçe ses kurallarıyla okunur: ABS (a-be-se), DNA (de-ne-a), RNA (re-ne-a), DDT (de-de-te), LPG (le-pe-ge), UEFA (u-e-fa), UFO (u-fo) gibi. Ancak bazı kısaltmalarda ‘e’ ünlüsü yerine ‘a’ ünlüsü ile okunduğu görülmektedir. EKG (e-ka-ge), KGB (ka-ge-be) gibi. İki biçimli okumaların görüldüğü kısaltmalar da vardır:UNESCO (u-nes-ko/ yu-nes-ko) gibi. Bazılarında da hem Türkçe hem de özgün okuma görülebilir: IMF (i-me-fe/ ay-em-ef) gibi(Gültekin, 2008, s. 70-73).

Okunuş sorunlarının en büyüğünü dil çalışmalarımızın merkezi olan TDK’nin okunuşu sırasında görmekteyiz. Kurum isminin okunuşu çoğunlukla Te-de-ka biçimiyledir ve bu okunuş oldukça geniş bir kullanıcı kitlesine sahiptir. Oysa bilindiği üzere Türkçede ifade ‘e’ ünlüsü ile yapılır. Yani sessiz harfler okutucu olarak ‘e’ ünlüsünü alır. Dolayısıyla TDK’nin te-de-ke olarak okunması gerekmektedir.

Kısaltma, her dilde görülen bir türetme yoludur ve kısaltış biçimi dillere ve dillerin özelliklerine göre değişmektedir:

Mr. (İng.)	Mister	Erkekler için
Mrs. (İng.)	Mistress	Hanımlar için
Etc. (İng.)	Etcetera	Ve benzeri
vb.(İng.)	versus	Karşılıklı, karşısında
n° (Fr.)	numéro	Numara
c.à.d (Fr.)	c'est-à-dire	Yani
VP (Fr.)	vice-président	Başkan yardımcısı
Di (Alm.)	Dienstag	Salı
Bd. (Alm.)	Band	Cilt
Abk. (Alm.)	Abkürzung	Kısaltma

Kısaltma yapılmasının başlıca sebebi hayatı kolaylaştırmaktır. Hem emekten hem de yerden tasarruf etmek amacıyla kısaltmaya eğilim artmıştır. Çağımızın insanı en büyük mücadelesini zamanı yakalama konusunda vermektedir. Bu sebeple kısaltmaya duyulan gereksinim de günden güne artmaktadır.

Kısaltma kelimelere rutin büro ve bilgisayar işlerinin yapılmasında, süreli yayınlarda hatta duyuru ve tabelalarda da fazlasıyla gereksinim duyulmuştur. Bu, hem işlerin daha kolay ve hızlı yapımının önünü açmakta hem de baskı ve çoğaltma masraflarında tasarruf sağlamaktadır. Çünkü yirmi harf yerine iki harfin kullanılması hem

baskı ve çoğaltma masraflarını %90 azaltır hem de söyleyişte %90 kolaylık sağlar (Atabay ve diğ., 1980, s. 576; Balkan, 1964, s. 34; Gemalmaz, <http://efrasiyap.tripod.com/yazilar/kisaltmalar.pdf> 12/02/2011 15.48).

Kısaltma kelimelerin bir başka işlevi de diller arası anlaşılabilirliği ve ortaklığı arttırmadır. Pek çok kısaltma kelime evrensel bir kabul görebilmektedir. Ölçü birimleri, trafik işaretleri, element adları ve daha pek çok alandaki ortak kısaltmalar dünya iletişimine katkı sağlamaktadır (Atabay ve diğ., 1980, s. 576). Kütüphanecilik ve dokümanasyon alanında da dünyanın pek çok yerindeki araştırmacıya kolaylık sağlayacak genel geçer kısaltmaların belirlenmesi milletler arası işbirliğinin de artmasını sağlayacaktır (Balkan,1964, s. 34).

Kısaltmalar, iş yeri ve ürün isimlerinde de sıkça kullanılmaktadır. Bunda zamandan ve emekten tasarruf etme düşüncesi kadar-belki de bundan da fazla- dikkat çekme, benzerlerinden ayrılma, akılda kolay yer etme ve kulağa hoş gelme gibi amaçlar gözetilmektedir (Üstünova ve diğ.,2009, s. 395). Özellikle piyasaya yeni çıkan bir ürünün isimlendirilişi, onun piyasada ne kadar yer bulacağıının da göstergesidir. Bu, aynı zamanda ürünün markalaşmasında da önemli bir rol oynamaktadır. Çünkü ürünü tanımayan ve ürünle hiçbir bağı olmayan insan, ilk olarak onu ismiyle tanıyacak, daha sonra sunumuna yönelik olumlu ya da olumsuz bir yargıya varacaktır. O halde kısaltmaya işyeri ve ürün isimlerinde fazlasıyla yer verilmektedir. Peki, bu aşama nasıl gerçekleşmekte ve bu kısaltmalar nasıl yapılmaktadır?

Kurum, kuruluş, mekan isimlerinde kısaltmanın nasıl yapılacağı o alandaki yetkili kişilerce belirlenir. Ancak görülen,ister küçük ister de büyük çaplı yatırımda olsun bu kısaltmaları yapanların dili dikkate almadığı, sadece ekonomik getirilerle hareket ettiği,

akılda kolay kalacak dikkat çekici bir kısaltma bulma yoluna gittiğidir. Dolayısıyla bu anlamda ortaya atılan pek çok kısaltma, dile uygun olmayan özellikler taşımaktadır.

Kısaltılmış mekan ya da kurum isimlerini incelediğimizde, bu isimlerin yabancı bir isme benzetme amacı güdüldüğü görülür. Böylelikle mekanın ya da kurumun yabancı olduğu izlenimi yaratılmaya çalışılmaktadır. Pek çok kısaltmada Türkçede yer almayan dil birlikleri kullanılabilir. Ya da Türkçe yapılar yabancı yapılara benzetilmeye çalışılmaktadır:

DİASANSÖR ('THE' yi anımsatarak),

MYCOM BİLGİSAYAR (MYCOM ile),

Kahve-lata (dar uzun tahta anlamındaki 'lata' kelimesi kullanılarak kısaltma kelime olmadığı halde tire işareti ile kısaltma imajı yaratılmaya çalışılmıştır. Ayrıca kelime bir kahve türü olan 'coffee latte'yi anımsatmakta böylece yabancı görünüm verilmeye çalışılmaktadır),

HBB (Eyç-bi-bi okunur. Has Bilgi Birikim'in kısaltılmasıdır.),

NTV(En-ti-vi okunur. Oysa Nergis Televizyonu'nun kısaltılmış halidir.),

D&R (Di-en-ar okunuşu kabul edilir. Oysa kelime Doğan ve Raks'ın kısaltılmasıdır)(Gültekin, 2008, s. 72-73; Üstünova ve diğ., 2009, s. 410).

Türkçe kelimelerin bu şekilde kısaltılması kanalların ya da firmaların kendi tercihleridir. Böylelikle halkta yabancı teşebbüs olduğu izlenimi verilmekte ve satışta artışın olacağı düşünülmektedir. Bu durum sosyolojik bir gerçeği de gözler önüne sermektedir. Buna göre halk, yabancı olanı yerliye tercih etmektedir.

D&R örneğinde olduğu gibi pek çok kısaltmada sembol kullanılır. Özellikle & olmak üzere +, /, x, -, %, @ gibi semboller kısaltmalarda fazlaca görülmektedir.

A&C YAPI MARKET

A+ DİZAYN

Ç%P OTOMOTİV

BURGY'S

D&M GİYİMvb.(Gültekin, 2008, s. 72; Üstünova ve diğ., 2009, s. 408-410).

Bir başka ilginç durum da kısaltma olmadığı halde kısaltılmış kelime izlenimi veren kelimelerin yapıyor olmasıdır:

B.E.S.T. GRUP BURSA

C.E.M. AJANS

M.E.R.İ.H. ELEKTRONİK

M.E.T.E. DEKORASYON DONATIM

AL-PER OTOMOTİV SANAYİ

GÜL-ÇİN

İL-AYDA TEKSTİL SANAYİ vb. (Üstünova ve diğ.,2009, s. 403).

Burada kısaltmanın ilgi çekici olma, akılda kalma gibi işlevleri gözetilmiş olsa da hem aralara nokta konulma gibi bir yanlışlığa gidilmesi hem de kısaltma olmayan kelimenin kısaltma gibi kullanılmış olması dilbilgisel açıdan yanlıştır. Kısaltmaların bu yanlış esaslara dayandırılması konunun ehli olmayan kişilere bile komik gelecek nitelikler taşımaktadır. Bu kısaltmalar 'reklamın iyisi kötüsü olmaz' benzeri bir anlayışla yapılmış ve böylelikle ürüne ya da yere dikkat çekme amaçlanmış olabilir.

Hayatımıza bilgisayarın ve cep telefonlarının girmesiyle insanlar arası iletişim de boyut değiştirmiştir. Mesaj dili dediğimiz bir dil türemiş ve bu dilde kelimeler çoğu defa kısaltılarak kullanılmıştır. Türkçede sıkça kullanılan bu kelimelere örnekler verecek olursak ortaya şöyle bir görüntü çıkar:

Selam: slm	Lütfen: ltfn
Merhaba: mrb	Teşekkür ederim: tşk
Tamam: tmm	Tebrikler: tbr
Kendine iyi bak: kib	Neredesin: nrd
Ne haber: nbr	Görüşürüz: grş
Allah'a emanet ol: aeo	İnşallah: inş
Selamün aleyküm: s.a.	Seni çok seviyorum: Sçs
Aleyküm selam:a.s.	Nasılsın: Nsl
Evet: e	Hoş geldiniz: H.g.
Hayır: h	Hoş bulduk: H.b.
Ne zaman: nzm	İyi, iyiyim: i, ii, iim
Bugün: bgn	Oğlum:oglm vb.
Yarın: yrn	

Yukarıdaki örneklerden başka kelimenin Türkçeyi yansıtmayacak ve hiçbir kurala bağlanamayacak kısaltmalar da yapılmaktadır: Öpüyorum kelimesi için kullanılan kısaltmalar: Mujk, mck, mcq; Aşkım kelimesi için kullanılan kısaltmalar: Ajkm, acqhm,aşkm; Dostum kelimesi için kullanılan kısaltmalar: Kanki, panpa, gank gibi. Bunlar aynı zamanda çocuk diline verilebilecek örnek kelimelerdir

de(<http://www.iyzi.net/teknoloji/internet-konusma-kisaltmalari.html> 16.03.2013 14.44)

Mesaj dili şüphesiz ki tüm dillerde görülmektedir. İngilizce ise mesaj dili bakımından bir hayli zengindir ve bu örnekler ilgi çekicidir. İngilizcedeki bu örneklerden bazıları şu şekildedir:

B	be	'olmak' fiili
----------	----	---------------

BBFN	bye bye for now	şimdilik alasmaladık, şimdilik eyvallah
C	see	'görmek' fiili
B4	before	önce
BRB	be right back	hemen döneceğim
CUL8R	see you later	daha sonra görüşeceğiz, (bir ara) görüşmek üzere
CYA	see ya (=you)	görüştürüz, görüşelim, hadi eyvallah
F2F	face to face	yüzyüze
F2T	free to talk	serbest ve konuşabilir durumda olmak
FYI	for your information	bilgin(iz)e sunarım; şunu bil(iniz) ki
GR8	great	harika, çok büyük, kocaman
H8	hate	nefret
HAND	have a nice day	günün(üz) güzel geçsin
L8R	later	daha sonra
IC	I see	anlıyorum, demek ki öyle
ILUVU	I love you	seni seviyorum
JK, J/K	just kidding	şaka ediyorum, ciddiye alma
LY	Love you	Seni seviyorum
MSG	message	mesaj, not
MYO	mind your own business	sen kendi işine bak, burnunu sokma
NE1	anyone	herhangi bir kimse

2NITE	tonight	bu gece
3SUM, 4SUM	threesome, foursome	üçlü, dördlü
UR, YR	your	senin
NO1	no one	hiçkimse
SPK	speak	konuşmak
MOB	mobile	mobil, hareketli, seyyar, cep telefonu
XOXOX	hugs and kisses	kucaklıyorum, öpüyorum
XLNT	excellent	mükemmel, harika
OIC	oh, I see	hımm, görüyorum / anlıyorum, demek öyle ha
SIT	stay in touch	teması koparmayalım, haberleşelim
U	you	sen, seni
X	kiss	öpücük
KWIM	know what I mean	ne demek istediğimi anlıyorsun değil mi?
RUOK	are you okay?	herşey yolunda mı? iyi misin?
SLM	Muslim greeting	İslami selam
ROTFL	rolling on the floor laughing	gülmekten yerlerde yuvarlanıyorum
PLS	please	lütfen
THKQ	thank you	teşekkür ederim
W/	with	ile
WU	what's up?	sorun ne? ne(ler) oldu?

TTYL	talk to you	seninle konuşmak
PPL	people	insanlar, kişiler
SITD	still in the dark	hala öğrenmiş, anlayabilmiş, kavrayabilmiş değilim, bir bilgi edinemedim
WB	welcome back	döndüğüne sevindim
TX, TNX	thanks	teşekkürler, sağol
WAN2TLK	want to talk?	konuşalım mı? konuşmak, anlatmak ister misin?
WKND	weekend	haftasonu
BCNU	be seeing you	görüselim, görüşmek üzere, buluşmak üzere
GAL	get a life	kendine bir hayat oluştur, doğru dürüst yaşamağa başla, çık bu bunalımdan
N/P, NP	no problem	sorun değil
PCM	please call me	lütfen beni ara (telefonla)

(<http://www.ingilizce-ders.com/ingilizce-ders/almanak/sms-kisa-mesaj.htm> 16.03.2013 s:

2.45).

İngilizce mesaj dilinde sıkça kullanılan bu kelimeler incelendiğinde bu dile ait bazı tespitleri yapmak mümkündür. Görüldüğü üzere bu dilde birden fazla kelimedenden oluşan kısaltmalarda kelimelerin baş harfleri alınabilmekte ve böylece kısaltma yapılabilmektedir. Kısaltma yapılırken rakamlardan faydalanılmıştır. İngilizcede çokça görülen bu durum bizim yabancı olduğumuz bir durumdur. Bundan başka kelimelerin kurala bağlı olmadan

bazı harflerin alınmasıyla da kısaltmalar yapılmıştır. WKND(weekend) olduğu gibi. XOXOX(hugs and kisses) kısaltması ise kelimenin harflerinin kısaltılması esasına bağlanmadan yapılmıştır. Hand kelimesi normal şartlarda el demektir. Ancak İngilizce mesaj dilinde bu kelimenin have a nice day (günüünüz güzel geçsin) anlamında kullanılması ilginçtir.

ÖRNEKSEME (ANALOGY)

Örneksleme, kelime türetme yolları içinde en az itibar edilmiş, değeri en geç anlaşılmiş olanıdır. Her ne kadar dil bilimciler bu yola ‘kural dışı türetme’ ismini verseler de dilin ortaya çıkışında örnekslemenin yeri yadsınamaz boyuttadır. Örneksleme, kelime türetme işinin en geniş halkasının ismidir.

Uydurma yolundan bahsederken bütün dillerin ve kelimelerin bu yoldan ortaya çıktığını yani tüm dillerin ve kelimelerin uydurma olduğunu ve bu anlamda kelime türetme işinin ilk aşamasının uydurma olduğunu ifade etmiştik. Bundan sonraki türetme aşaması ise örneksedir. Bu anlamda uydurma ile başat kelimeler ortaya çıkmakta, daha sonra bu kelimeler örnek tutularak başka kelimeler türetilmektedir. Bu yönden uydurma ve örneksede evrensel ve ilk türetme yollarıdır.

‘Örneksede’ terim olarak pek çok alanda tercih edilen ve kullanım alanı bulan bir kelimedir. Kelime türetme bahsi için de örneksede terimi yerine derleme, benzetme, örnekleme, kıyas, analogi gibi pek çok kelime önerilmiştir. Ancak biz, çalışmamızda kavramı daha iyi temsil ettiğini düşündüğümüz için örneksede terimini kullanacağız.

TDK tarafından Örneksede, dört grupta incelenmiştir:

“1. Madde Örneksedesi (Özümlemeli Örneksede, İç Örneksede): Çarşamba'ya bakarak pençsembih kelimesinin perşembe olması gibi.

2. Şekil, Yapılış Örneksedesi (Yaratıcı Örneksede, Dış Örneksede): Alacağım şekline bakılarak Alacaksın yerine Alacağın denmesi gibi.

3. Sözlükçe Örneksede: Yalancı kelimesinin şekline bakılarak Sahici yapılması gibi. Bu örneksede, ‘Yalandan yalancı çıkarsa sahi'den ne çıkar?’ gibi bir onartı ile yapıldığından, buna Orantılı Örneksede de denir.

4. ANLAM ÖRNEKSEMESİ: Vefakâr, fedakâr kelimelerinin taşıdıkları iyilikçi anlamlara bakılarak Cefakâr kelimesinin asıl anlamının tersine bir anlama alınması gibi ki bu, şekil bakımından birer örneksede olan ve Gramatikal Örneksede adı altında toplanan 1, 2 ve 3 numaralı örneksedelere karşı tutulmaktadır.”(Dil bilim Terimleri Sözlüğü, 1949, s. 252).

Normalde cefakâr kelimesi cefa çektiren, eziyet eden demektir. Oysa kelime vefakâr ve fadekâr kelimelerinin iyilikçi etkisiyle, eziyet veren anlamından uzaklaşarak eziyet çeken anlamına kavuşmuştur.

Osman Nedim Tuna (1986)(akt. Erenoğlu, 2006), örneksme için şöyle bir sınıflandırma yapar:

"I. İç Örnekleme

1. Gerçek örnekleme (gramatikal)

a) Ses örnekleme (fonetik): *kidin* > *kiyin*

b) Ses-şekil örnekleme: *ben-iñ-se-* > *benimse-*

c) Şekil örnekleme: Fr. mekanizasyon / atmasyon

2. Mana örnekleme: *süt beyaz / züt siyah*

3. Yanlış örnekleme (analogy fosse): +sA (bir şeyi istemek) ve +sI (...gibi saymak)

eklerinin yakınlığından meydana gelen sözler: *küçümse-* / *mühim-se*(mühim+si)

II. Dış Örnekleme (Analogie Logique): Yaratıcı Örnekleme (Logicial Analogy)

1. Şekil örnekleme: *inam / uzam, biçim / yayım, yüksün- / gereksin-*

2. Mana örnekleme: *yansı-, gerçekleş-*

III. Yazı Örnekleme: *eder >eyer / eğer, ödle > öyle / ögle".*

Pek çok kelimenin ortaya çıkışı örneksme ileler. Bunun en açık delili Türkçeye en fazla kelime kazandıran yol olan türetme yolunun örneksmeden faydalanmasıdır.

Türetmede kelime sonuna eklenen yapım eki kelimeye yeni bir anlam kazandırır. Kelime ile ekin kurduğu birlikteliğin benzerlerinin kurulmaya çalışılması örneksyerek türemeye örnek teşkil eder. Bu şekilde kazandırılan kelime sayısı azımsanmayacak boyuttadır. Hatta denilebilir ki ilk örnek dışındaki tüm örnekler örneksme yolu ileler.

-Inç eki ile kurulan sevinç, usanç, kazanç, utanç, korkunç, gülünç, iğrenç, ödünç, kıskanç kelimeleri örnek tutularak bilinç, basınç, kıvanç, inanç, ilginç, direnç, ezinç, üzünç; binit kelimesinden taşıt; ikiz kelimesi örnek tutularak üçüz, dördüz, beşiz; bıçgu, içgü, birgü (vergi) örneği ile sergi, yaygı, sevgi, saygı, duygu, görgü;-msa eki ile türetilen özümse-, küçümse- gibi örneklerden hareketle gülümse-, çekimse-, anımsa-ki özümse-, küçümse-, örneklerinin ben-im-se- örneğinden türediği düşünülmektedir- kelimeleri türetilmiştir. (Ağakay, 1962, s.12; Demir, http://www.tdkdergi.gov.tr/TDD/1968s205/1968s205_20_K_DEMIR.pdf 20/09/2011 s. 22.25; Eker, 2005, s. 413; Erenoğlu, 2006, s. 314).

Kalıplaşma için de örnek oluşturabilecek pek çok kelime yine örneksene yoluyla türemiştir: Eski Osmanlıca giyecek örneğinden yiyecek, içecek, yakacak, alacak, silecek;akıntı, süprüntü kelimeleri örnek tutularak kırıntı, döküntü, girinti, çıkıntı, esinti, çisenti vb. örnekler türemiştir (Eker, 2005, s. 413).

Birleşik kelimeler için de örneksene yapılmıştır. Örneğin; akarsu kelimesi örnek tutularak akaryakıt kelimesinin oluşumu gibi (Demir, http://www.tdkdergi.gov.tr/TDD/1968s205/1968s205_20_K_DEMIR.pdf 20/09/2011 s. 22.25).

Örneksene, ödünçleme kelimeler için de söz konusudur. Bu yol ile alınan pek çok kelime çeşitli benzerlikler kurularak örneksene kelimeler oluşturur. Türkçede de bu tip örnekler bulunmaktadır: İmaj kelimesi Fransızca ‘image’den gelmektedir. Bu kelime örnek tutularak Türkçe ‘im’ isminden ‘imge’ kelimesi, bülten olarak kullanılan Fransızca ‘bulletin’ kelimesi örnek alınarak ‘bellet-’ filinden ‘belleten’ , Arapçadan geçen ‘bu’ud’ kelimesine benzetilerek ‘boy’ kelimesine dayanan ‘boyut’, Batı kökenli ‘damper’ kelimesinden ‘döker’, Fransızca ‘matriarcal, patriarcal’ örneklerinden ana erkil, ata erkil

kelimeleri türemiştir. Günümüzde bu tip örnekler baskın dil olması gerekçesiyle İngilizcede yoğunlaşmıştır (Zülfikar, 1991, s. 159-160).

Görüldüğü gibi kelime türetme yolları da örneksemeden faydalanmakta ve kendi içlerinde örnekseyerek genişlemektedir. Örneksemenin önemi de bu noktada artmaktadır. Yani örnekseme, başlı başına bir yol olsa da aslında diğer türetme yollarının kaynağını oluşturan ve bu yolla türeyen kelime örneklerini çoğaltan bir yapı görünümündedir de.

Kelime türetme işinin zorunluluğu ve sayısız kavrama isim bulma güçlüğü, bulunan isimlerin başka isimleri genişletmesini zorunlu kılmış bu da örnekseme örneklerinin sayısını çoğaltmıştır. Gerçekten de kullandığımız kelimelerin büyük bir bölümü örnekseme yolu ile dile kazandırılmıştır. Bu, değişik türetme yolları için verilen kelime örneklerinde de bu şekildedir. Ancak örnekseme örnekleri için hangi kelimenin örnek alınarak diğer kelimelerin türetildiği her zaman saptanamamakta ve bu anlamda bu kadar geniş bir örnek alanına sahip olan örnekseme kelime örnekleri, saptanabilen kelime örnekleri ile sınırlı kalmaktadır.

Her ne kadar ‘örnekseme’ kelime türetme için kullanılıyor olsa da dilin her aşamasında örnekseme vardır. Çünkü dil, kabul edilen bir durumun örneksenmesi yoluyla diğer formlara aktarılır. Bunu cümle kuruluşlarında da görmekteyiz. Cümle düzeyinde yatay ve dikey dizilimdeki değişimlerin hepsi aslında birer örneksemedir.

Yatay dizilim cümle kuruluşudur. Bu dizilimdeki cümle örnek alınarak yeni cümleler kurulur. ‘Bugün hava güzel.’ bir cümledir. Bu cümle örnek alınarak ‘Az önce kardeşim aradı.’ Cümlesi kurulabilir. Dikey dizilim ise birbiri yerine kullanılan kelimelerin oluşturduğu yapıdır. Yani aşağıdaki iki cümlede ‘bugün ile az önce, hava ile kardeşim, güzel ile aradı’ dikey dizilimde yer alır ve bu kuruluşların hepsinde örneksemeye başvurulmuştur.

Yatay Dizilim			
Di	Kırmızı	kazağım	yıkanmış.
key	Özge	bugün	gelmedi.
Dizi	İyi	dostlarım	var.
lim	Ege Bölgesi	bugün	yağışlıymış.

Örneksene, pek çok zaman eleştiri ile karşılaşmış veyolun dili bozduğu, dilin kurallarına aykırı olduğu öne sürülmüştür. Oysa örneksene çoğu defa kendiliğinden oluşmaktadır. Bunun en güzel örneği henüz dil yeterliliğini kazanamamış çocukların örnekseneden faydalanmasıdır.

Çocukların dil edinim süreci işitme yolu ile çevreden alınan dil öğelerinin anlamlandırılıp kullanılması esasına dayanır. Yani dil, çocuk için öğrenilir bir malzemedir. Oysa pek çok çocuk var olan dil hazinesindeki kelime kuruluşlarını benzettiği başka kavramlara aktarmakta, yani örneksene yapmaktadır. Sturtevant'ın (1964) (akt. Erenoğlu, 2006) bildirdiğine göre kulak rahatsızlığı yüzünden kulağına su çekmek durumunda kalan çocuk 'suladım' anlamında 'I have been irrigated' cümlesini kullanır. Çocuk, daha sonrasında burnuyla ilgili yaşadığı sorunda ise 'I have been nosigated' cümlesini kurmuştur. Yani 'irrigated' kelimesi ile 'ear' kelimesi arasında bir ilişki kurmuş, aynı ilişkiyi burun kelimesine de aktararak yeni bir kelime türetmiştir. Sturtevant'ın verdiği bir başka örnek ise bir rahip ve üç çocuk arasında geçmektedir. Buna göre rahip birinci çocuğa ismini sormuş, aldığı Sam cevabını Samuel olarak düzeltmiştir. İkinci çocuk ismini Lern olarak vermiş, rahip yine çocuğun ismini Lemuel olarak değiştirmiştir. Üçüncü çocuk ise duyduklarından hareketle ismini Jimuel olarak değiştirmiştir. Bu iki örnek çocukların örneksene yapmalarına kanıt olması bakımından önem taşır. Ama bundan da fazlasını ifade eder: İsmi bilinmeyen ya da henüz bir isme sahip olmayan kavramalar

isimlendirirken var olan isimlerden faydalanılabilir, yani örneksme yapılabilir. Bu yönüyle örneksme temel ve olağan bir türetme yoludur.

Örneksme, benzerlik ilişkisi kurarak başka bir örneğini oluşturma durumudur. Bu anlamda bir kelime için dile getirilen özelliklerin diğerine de aktarılması esas alınır. Bu aktarım bazen şekilsel bir aktarışken, bazen de anlama dayalıdır.

Şekil benzerliği esas tutularak yapılan örneksme örneklerinden bazıları şu şekildedir:

Sağlam kelimesinden hareketle toplam; saldırı kelimesinden güldürü, bildiri; yaşıt ve eşit kelimelerinden koşut, soyut, somut; korkunç kelimesinden ilginç; yazı kelimesinden açt ve bölü; Kurultay kelimesinden Danıştay, Sayıştay, Yargıtay, çalıştay kelimeleri bu şekildeki birkaç örneksme örneğidir(Ağakay, 1962, s. 12; Erenoğlu, 2006, s. 314;Zülfikar, 1991, s. 160).

Hem şekil hem de anlam ilişkisi de örneksme örneklerini arttırır. Ekim ve ekin kelimelerinde, kelimelerden biri fiil, diğeri ise ürün anlamına gelir. Bu durumu basım, basın; yayım, yayın örneklerinde görmek mümkündür (Ağakay, 1962, s. 12).

Anlamsal aktarışı ise söz sanatlarında ve yan anlam ilişkilerinde görmekteyiz. Kapı kolu, ayakkabı burnu, torpido gözü, kalp gözü vb. Aslında bu durum örneksmenin dilin pek çok alanında hakim olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Buna göre örneksme birkaç kelime ve durumdan ibaret olmaktan çok ötedir.

Bazen de benzer kelimelerin kullanım biçimleri diğeri benzerin kullanım biçimini etkiler. Bu durumu kanıtlayacak örneği Saim Ali Dilemre (1942) (akt. Erenoğlu, 2006, s. 313) vermiştir. Fransızca yumurta anlamına gelen ‘quef’ kelimesi yumurtamsı anlamında

‘ovel’ olarak kullanılabilirdiğine göre aynı mantıkla öküz anlamındaki ‘ bouef’ kelimesi öküzümsü anlamında ‘boval’ olarak kullanılmalıdır.

Bilinçli olarak örneksme yapılması gözlenen durumlardandır. Özellikle Cumhuriyet sonrası dilde başlayan özleşme hareketi neticesinde örneksmeye de başvurulmuş ve pek çok kelime bu şekilde dile kazandırılmıştır. Örneğin; kuzey kelimesi bu dönemde güney kelimesine benzetilmek amacıyla oluşturulmuş örneksme bir kelimedir (Zülfikar, 1991, s. 159).

Örneksme evrensel bir türetme yoludur ve pek çok dil örneksme yolu ile kelime hazinesine yenilerini eklemiştir. Bu nedenle örneksmeyi kabul etmemek mümkün görünmemektedir. Nitekim buluşların isimlendirilmesinde bile örneksmeden faydalanılmaktadır.

Uydurma konusunda yeni bulunan buluşların isimlerinin uydurma olacağından bahsetmiştik. Bilindiği üzere bilimsel çalışmalar bir devam niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla bulunan bir buluşla ilgili çalışmalar sürdüğü takdirde o buluştan hareketle başkalarının yapılacağı bir gerçektir. Bu nedenle buluşların isimlendirmesinde de örneksmeden faydalanılabildiğini söyleyebiliriz. Nitekim Ağakay’ın verdiği ‘alunir’ ve ‘autobus, minibus, trolleybus’ örnekleri bunu örnekler niteliktedir. Buna göre gemi için karayı tutmak, uçak için yere inmek demek olan Fransızca ‘atterrir’ kelimesi örnek tutularak Ay’a çıkmak için ‘alunir’ kelimesi, ‘herkesin binebileceği taşıt’ anlamına gelen ‘omnibus’ kelimesi örnek tutularak ‘autobus, minibus, trolleybus’ kelimeleri türetilmiştir (Ağakay, 1962, s.12).

Aksan (1995)(akt. Erenoğlu, 2006), ‘uzak çağrışımlar’ olarak tanımladığı örneksyerek türetmeye Cemal Süreya’nın kitabına isim olarak verdiği Üvercinka kelimesini verir. Kelime güvercini çağrıştırmakta, sonuna eklenen –ka ise İslav kadın

isimlerine eklenen bir küçültme ekidir. Böylelikle kelime hem güvercini hem de İslav kadını çağrıştırmaktadır.

ÖDÜNÇLEME (BORROWING)

Ödünçleme, bir dilin kendisinde olmayan kelime ve yapıları bir başka dilden alarak kullanım alanına koymasdır. Alınan dil öğeleri bazen özümşenerek alındığı dilin ses ve şekil yapısına uydurulmaya çalışılırken, bazen de hiçbir değişiklik yapılmadan olduğu gibi kullanım alanına dahil edilir.

Ödünçleme, isim olarak ödünç alma anlamına gelir ki ödünç alınan şey, ihtiyacın bitmesi ile sahibine iade edilmek zorundadır. Oysa kullanım alanına konulan dil öğelerinin geri verilmesi gibi bir durumun olmayacağı açıktır. O halde terimin isimlendirilişinde bir sorunun olduğu ve terimin kavramı tam karşılamadığı, bazı yönlerden eksik kaldığı ortadadır. Çünkü hangi dilden alınmış olursa olsun halk ile o dil arasında duygusal bir bağın oluşması neticesinde kelime, o dilde yaşamaya devam etmektedir. Bu durum dolayısıyla terim için ‘kopyalama’, ‘alıntı’, ‘verinti’ gibi isimler de önerilmiştir. Ancak ödünçleme isminin daha fazla kullanım alanı ve kabulü görmesi sebebiyle bu terim daha çok kullanılmaktadır.

Yeryüzünde başka bir dilden etkilenmeden kendi öz kelimeleri ve yapısıyla varlığını sürdüren hiçbir dil yoktur. Her dil az ya da çok bir başka dil ile etkileşime girer ve o dilden etkilendiği gibi o dili etkiler de. Günümüzün ilerleyen teknolojisi sayesinde küçük bir köy haline gelen dünyada bu etkileşimin hızı daha da artmıştır. Dünyanınbir ucunda meydana gelen bir olay saniyelik bir zaman diliminde dünyanın diğer ucuna iletilmektedir. Bu durum kültürler ve dolayısıyla diller arası ilişkileri de arttırmaktadır. Başta internet olmak üzere televizyon gibi iletişim araçlarının etkinliğini arttırması yanında filmlerin, dizilerin, reklamların, ürünlerin ve markaların uluslararası bir sektör oluşturması da kültürlerarası ilişkiyi arttırmıştır. Kültürlerarası artan bu ilişki ağı diller arası geçişlerin de önünü açmışve ödünçleme kelime sayısını arttırmıştır.

Bir dilin bir başka dilden kelime alması yeni bir durum değildir. Bugün çeşitli dillere ait, elimizde bulunan yazılı ürünlerin en eskilerinde bile başka dillerden alınma ögelerin bulunduğu gözlenmektedir (Aksan, 2009, s. 137). Ancak günümüzde, iletişimdeki ilerleme nedeniyle diller arası ilişki ve dolayısıyla ödünçleme kelime sayısı artmıştır.

Ödünçlemeye, hızlı yaşam koşullarında daha da ihtiyaç duyulmuştur. Çünkü yeni bir kelime türetmek zor ve üzerinde çalışılması gereken bir durumdur. Özellikle günümüz dünyasında yaşanan hızlı değişimlere TDK gibi devlet bünyesindeki bir kurumun yetişmesi ne yazık ki imkansız hale gelmektedir.

Dil bilim incelemelerine göre hiçbir dil diğer bir dilden daha gelişmiş değildir. O halde diller arasındaki kelime alışverişi anlamına gelen ödünçleme, gelişmemiş bir dilin gelişme çalışması değildir. Ortada bir gelişme vardır. Ancak bu, dilin gelişmişliği değil, yönelinen toplumun ekonomik, siyasal, kültürel vb. yönlerden gelişmişliğidir. Ancak ödünçlemenin yönünü herhangi bir alanda gelişmiş bir ülkeden nispeten daha geri bir ülkeye doğru vermek gerçeği tam olarak yansıtmayacaktır. Buna göre ödünçlemenin yönünün çoğunlukla ekonomik, siyasi, kültürel alanda gelişmiş bir ülkeden ona yönelen diğer ülke diline doğru olduğunu söylemekle birlikte tersinin de mümkün olabildiğini gözden kaçırmamak gerektiğini belirtmeliyiz. Nitekim bunu örnekleyen pek çok kelime de bulunmaktadır. Örneğin Kristof Kolomb'un Haiti'de gördüğü ve salıncak yataklar anlamına gelen bir Kızıldereli kelimesi olan 'hamaka', tüm dünyaya yayılmış ve İspanyolcada 'hamaca', Fransızcada 'hamac', Almancada 'hängematte', Türkçede 'hamak' biçiminde kullanılmaya başlanmıştır (Aksan, 2009, s. 137).

Diller arası kelime alışverişini çeşitli sebeplere bağlamak mümkündür. Ancak her dilin başka dillerle ilişkisinin ve kelime alışverişinin kendine özgü olduğunu söylemek de mümkündür. Diller arası kelime alışverişinin nedenleri incelendiğinde: coğrafi yakınlık,

sosyal hayattaki değişiklik, din, teknoloji ve başka alanlardaki gelişmişlik, savaşlar gibi daha pek çok faktör sayılabilir.

Türkçenin başka diller ile kurduğu ilişkinin nedenleri incelendiğinde ilk olarak sosyal hayattaki köklü değişiklikleri görmekteyiz. Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan göç hareketleri sırasında karşılaştığı diller ile etkileşime girdiğini, özellikle göç hareketlerinin din değişikliğine uzanan kısmında bu alışverişin hızlanarak arttığını söylemek mümkündür.

Diller arası ilişkilere bakıldığında aynı dil ailesinden gelen diller arasındaki ilişkinin kuvvetli olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bunun dışındaki etkilenişlerin de olduğu; Türkçe, Arapça, Farsça, Batı dilleri ilişkisinde olduğu gibi gözlenen durumlardandır (Aksan, 2009, s. 137).

Din değişiminin ödünçleme kelime sayısını arttırdığı yadsınamaz bir gerçektir. Din değişikliği bir inanç değişikliği olmakla birlikte aynı zamanda toplumsal yaşayışta da köklü değişikliklerin yolunu açmaktadır. Budizm ve Maniheizm, sonrasında da İslamiyet, dilimizde ödünçlenen kelime sayısını ve Arapça ve Farsça etkisini arttırmıştır. Tanzimat sonrası oluşan Batılılaşma etkisi ile ise başta Fransızca olmak üzere Batı dilleri ile ilişkiler artmış ve bu dillerdeki kelimeler dilimize yerleşmeye başlamış ve günümüze değin uzanan Batı etkisi başlamıştır. Günümüzde bu etki devam etmekle birlikte teknolojik ve sosyal gelişmişliği nedeniyle İngilizceye kaymıştır.

Bir dilin kelimevarlığı incelendiğinde o dili konuşan ulusun yaşayışı, o toplumdaki kültür hareketleri ve başka uluslarla ilişkileri konusunda bilgi edinmek mümkündür (Aksan, 2009, s. 139). Bir dilin başka bir dilden aldığı kelimenin kullanım alanı ise o ülke ile kurulan ilişkinin yönünü göstermektedir. Türkçenin diğer dillerle kurduğu ilişkiye baktığımızda dilimizin daha çok bilimle ilgili kelimeleri aldığı görülür. Ve bu kelimeler

genellikle Batı dillerine aittir. Sosyal alanla ilgili kelimelerin ise daha çok Arapça ve Farsçadan geçtiğini gözlemlemekteyiz. Bu iki durum bizlere bir yandan Batı'nın bilimde, Doğu'nun da sosyal alanlarda ilerlediğini gösterirken; bir yandan da sosyal alanlarda Doğu'ya, Bilim alanında da Batı'ya döndüğümüzü göstermektedir (Ersoy, http://turkoloji.cu.edu.tr/DİL_BİLİM/huseyin_ersoy_yabanci_sozcukler_sozlukbilimsel_calisma.pdf 16/08/2011 18.18).

Ödünçleme sadece iki dil arasında gerçekleşen bir alışveriş değildir. Bazen insanlığı ilgilendiren bir buluş, icat, düşünce, tez ya da teorem üreticinin uygun bulunduğu kelime ile isimlendirilir ve tüm dünya onu o isimle tanır. Kelimenin bulunması işlemi uydurma ya da o dilin elverdiği başka bir türetme yolu olsa da o ürüne ev sahipliği yapmayan ve kelimeyi aynen alan diller için kelime, ödünçleme ile yerleşen bir kelime olma özelliğine bürünür.

Diller arası alışveriş genellikle kelime alışverişi üzerinde yoğunlaşmıştır. Dil öğelerinin alışverişi ise kelime alışverişinden oldukça az sayıdadır. Bu durum biçimsel olarak dillerin birbirlerini daha zor etkilediğini göstermektedir. Türkçede de bu etkileniş kelime etkilenişinden azdır. 'ki' ilgi adılının Farsçadan geçerek dilimizde kullanım alanı bulması bu duruma örnektir.

Karaağaç (2002)(akt. Durmuş, 2004), çalışmasında yabancı dillerden kelimelerin yazı ya da söz yolu ile diğer dile girdiğini ifade etmektedir. Söz ile yani duyma yolu ile dile giren kelimeler o dilin ses yapısına uydurulmaya çalışılmakta, bazı durumlarda da halk etimolojisi yolu ile semantik olarak o dile bağlanmaya çalışılmaktadır. Yazı yolu ile dile giren kelimeler ise değişime daha dirençli olup, eski yapısını nispeten korumaya devam etmektedir.

Ödünçleme, etkileşim halinde bulunan diller arasında gerçekleşir. Bu yönüyle birden fazla topluluğun bir arada yaşadığı yerlerde bu etkilenme çok daha fazladır. Osmanlı da pek çok ulusu barındıran kozmopolit yapısıyla pek çok ödünçlemeye sahne olmuştur. Bu dönemde pek çok dilden kelime alındığı gibi pek çok dile de kelime verilmiştir.

Türkçe için yapılan ödünçleme çalışmaları diğer ülkelerdeki çalışmalara göre gerek nicelik gerekse de nitelik açısından oldukça yetersizdir. Yapılan çalışmaların çoğu da Türkçenin başka dillerden aldığı kelimeler üzerinedir. Türkçeden yabancı dillere geçen kelimeler üzerinde ise henüz yeterince durulmamıştır. Bu alandaki çalışmaları daha çok yabancı Türkologlar üstlenmiştir. Kutlar (1998)(akt. Durmuş, 2004), çalışmasında bu araştırmaların daha çok Macarca ile ilgili olarak Macar araştırmacılarca yapıldığını bildirmektedir.

Ödünçleme yapılan kelimelerin bazıları olduğu gibi alınırken, bazıları da Türkçenin ses dizgesine uyarak dile yerleşmiştir. Ancak günümüzde etkileşimin hızı dolayısıyla aynen alımların arttığını, bunun da Türkçe için bir tehdit oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Türkçe Sözlük'ün 9. baskısında yer alan ödünçleme kelimeler üzerinde araştırma yapan Oğuzhan Durmuş, Türkçeye Türkçesine kelime veren dilleri kelime sayısına göre şu şekilde sıralamıştır:

1. Arapça	6. Yunanca	11. Macarca
2. Fransızca	7. Latince	12. Slavca
3. Farsça	8. Almanca	13. Moğolca
4. İtalyanca	9. Rusça	14. Ermenice
5. İngilizce	10. İspanyolca	15. Bulgarca

16. İbranice

17. Diğer diller

(Durmuş, 2004, s.6-18).

Türkçe Sözlük'ün içindeki 60152 madde başı kelimedenden 14264'ü başka dillerden geçmiş kelimelerdir. Bu sayı sözlüğün %23.72'sine denk gelmektedir (Durmuş, 2004, s.18).Ancak farklı sözlüklerde ödünçleme kelime sayıları da farklı verilmektedir. Yine sözlüklerde aynı kelimenin farklı kökenlere bağlandığı da görülebilmektedir. Aslında bu durum kelime kökenlerinin her zaman belirlenemediğini göstermesi bakımından önemlidir. Bazen de kelimeyi aldığımız dil, aracı konumunda olmakta o dil de kelimeyi ödünç olarak başka bir dilden almış bulunabilmektedir. Dolayısıyla köken kelimenin bulunması çoğu defa zorlu süreçleri içermekte, bu da ödünçleme çalışmalarını zora sokmaktadır.

Bilindiği kadarıyla dilimize en fazla kelime vermiş dil Arapçadır. Türklerin Araplar ile ilişkileri İslamiyet'in kabulü ile artsa da tanışıklık çok eskilere dayanmaktadır. Öyle ki Cahiliye devrinde Arap şairler şiirlerinde Türklerden bahsetmişlerdir. Türklerin Araplarca ilk olarak anılışı ise M. 6. Yüzyıla rastlamaktadır (Tülücü, 1997, s. 31).

İslamiyet'in kabulü ile Arap-Türk ilişkileri artmış, Arapça ve Türkçe arasındaki kelime alışverişi de hız kazanmıştır. Ancak büyük imparatorluklar kuran, Arabistan'ı egemenliği altına alan, halifeliği ele geçiren Türkler dillerini Arabistan'a yayabilecekken Türkçeyi yetersiz görmüş, bunun yerine Türkçe, Arapçanın etkisi altına girmiştir. Bu nedenle Arapçanın dilimizdeki etkileri Türkçenin Arapçaya etkisine göre oldukça fazladır.

Türkçe Sözlük'te 6426 tane Arapça kelime vardır. Buna göre sözlüğün %10.68'ine yakını Arapça kelimelerden oluşmaktadır. Bu oran geçmiş zamanlarda daha da fazladır. Dil Devrimi'nin etkisi ile başlayan Öz Türkçe akımı ile oran azalmıştır. Öyle ki 1931 yılında gazetelerde %51 oranında Arapça kelime kullanılmışken, bu oran 1965 yılında %26'ya düşmüştür (Durmuş, 2004, s.6).

Arapçadan dilimize geçen kelimelere örnekler: abes, abide, asi, kalem, kelime, acar, battaniye, davul, cilt, muşamba, elyaf, afakan, farfara, haliç, kafa, lehçe, mutfak, nokta, şarkı, tam, kalbur, tavla, darbuka, sandalye, kale, kırmızı, akıl, ahiret, asker, aziz, cami, ceset, naaş, ceza, darp, defter, delil, devlet, din, ezan, eşya, gayrimenkul, hakem, hakim, halk, hap, haram, helal, hukuk, hadis, kader, kelam, keramet, baytar, kesir, beşer, kıyamet, şeref, katip, lakap, zafer, maaş, mahkeme, mahrem, şarap, mecaz, sultan, meydan, vasıf, mezhep, rahmet, meşrubat, milat, nasır, nefes, med-cezir, lüzum, mucize, raks, mescit, bornoz, maşallah, meşru müdafa, muhasebe, haber, mübah, mücevher, müftü, asil, mühimmat, nabız, Müslüman, ilim, müzakere, levha, naaş, vatan, nakit, teklif, nazar, nedime, şöhret, nöbet, Ramazan, reşit, rütbe, sabır, sıfat, sahur, alet, sünnet, İslam, nikah, tazminat, tehdit, mühendis, telaffuz, temsil, Tevrat, ziyaret, ticaret, buhran, tıp, Umre, vacip, vahiy, vasiyet, vekil, vicdan, yemin, vasat, tabir, zamir, muhafız, zanaat, yakut, zekat, zenci, satranç, zina, ziynet, amin, ayet, ümmet, idman, ilahi, tamam, talimat, imdat, tazyik, imla, isim, şirket, şer, taliye, sınıf, vali, şeriat, Allah, Rab vb.

Arapçadan dilimize geçmiş kelimeler incelendiğinde bu kelimelerin artık Türkçeleştiği görülür. Bunda kullanım ve kabul yoğunluğu etkili olmuştur. Gerçekten de bu kelimelerin başka bir dilden alındığı ancak işin ehli kişilerce anlaşılabilir. Arapçadan geçen kelimelerin yapım eki alarak yeni kelimeler oluşturması da bu kelimelerin benimsendiğinin göstergesidir.

Türkçenin Arapçaya etkisine bakacak olursak başta da söylediğimiz gibi bu oran diğerine göre daha azdır. Nuri Yüce (1999)(akt. Durmuş, 2004), Suriye Arapçasında yaklaşık olarak 3000, Mısır Arapçasında 900, Sudan Arapçası'nda 300, Trak Arapçasında da 250 kadar Türkçe kelime bulunduğunu bildirmektedir. Aslında Türkçe, Arapça için daha

çok aracı dil olmuştur. Batı dillerinde olup Arapçada karşılığı olmayan pek çok kelime Türkçe aracılığıyla Arapçaya girmiştir.

Türkçeden Arapçaya giren kelimelerden bazıları:

Dukmak < tokmak

erike<öriğe (taht)

edim <edim (yumuşak deri)

ermagân <armagan (Kaymaz, 2011, s. 69-70).

Açıkgöz (2004)(akt. Yağbasan, 2010), çalışmasında:gassak (cehennemde yananların derilerinden akan irin), kusuk (kokmuş, kusunç, iğrenç, soğuk), talak (boşanmak), tul (dul, boşanmış) gibi az sayıda kelimenin günlük dilde yer etmiş Türkçe kelime örneklerinden olduğunu belirtir.

Arapçadaki Türkçe kelime sayısı Türk egemenliği ile birlikte coğrafi mevki, köy, mahalle, çarşı, bina ve iş yerine Türk isminin verilmesi ile olmuştur:

Agacık: Yer adı (Tunus)

Aksaray: Yer adı (Tunus)

Mercid-i Arif Aga: Mescit adı (Tunus)

Bulak: Semt adı (Mısır-Kahire)

Saraçhâne: Çarşı adı (Bağdar-Irak)

Sûku'l-Kebabciyya: Çarşı adı (Kebabçılar Çarşısı) (Tunus)

Hanu'l-Kabici: Han adı (Tunus)

Sabunji: Sokak adı (Fas-Sale)

Çadırci: Irak'ta aile adı

Çiçekli: Suriye'de soyadı(Kaymaz, 2011, s. 70-71).

Dilimize en fazla kelime veren Batı dili Fransızcadır. Ancak bu oran günümüzde yavaş yavaş İngilizceye kaymaktadır.

19. yüzyıl dünyasına baktığımızda Fransız kültürünün popülerliği hemen hemen bütün dilleri etkilemiş ve birçok dile Fransızca kelime girmiştir (Durmuş, 2004, s.8).Bizde ise Tanzimat ile başlayan Batılılaşma akımı sebebiyle bu dil ile olan ilişki artmış, edebiyatta ve kültürde Fransız etkisi fazlasıyla hissedilmiştir. Öyle ki bu dönemde kendi kültürümüz aşağılanmış, dilimizin anlatımının eksik olduğu görüşü dile getirilerek Fransızca söz söylemenin üstünlüğü benimsenmiştir. Aslında bu durum Türkçenin toplumsal değişimler sırasında ilk gözden çıkarılanlar arasında yer aldığını gösterir. Din değişimi ile eksik görülen Türkçe, Batılılaşma sırasında da göz ardı edilmiş, üvey evlat muamelesi görmüştür. Bu dönemde Türkçe konuşanlar cahil olmakla suçlanmış, her türlü davranışta Avrupa'nın özellikle de Fransa'nın örnek alınması gerektiği vurgulanmıştır. Bir süre sonra bu düşünce ve eğilim yaygınlaşmış ve hatta gülünç bir duruma gelinmiştir. Araba Sevdası gibi romanlarda bu aşırı tutum eleştirilerek toplumsal bilinç uyandırılmaya çalışılmıştır.

Bu dönem içinde Fransızcaya yönelik o kadar artmıştır ki Fransızlar bu yönelişe cevap olabilecek kitap yazmışlardır. Bianchi, sözlüğünün ön sözünde eserini Doğu ülkelerinde bulunan Avrupalıların ihtiyaçlarını ve Türklerin Fransızca'yı öğrenmekteki aşırı isteklerini karşılamak için hazırladığını ifade eder (Çiçek, 2004, s. 2).

Türkçe Sözlük'te yer alan Fransızca kelime sayısı ise 4645'dir (Durmuş, 2004, s. 8). Fransızcadan dilimize giren kelimelere örnek verecek olursak: filtre, roman, forum, parti, plan, volkan, general, kanal, virgül, kart, adisyon, fuar, taşeron, bale, balet, ceket, delege, entelektüel, komedi, papyon, gaf, ambalaj, ipotek, jenosit, kazak, manda (siyasi), onur, afiş, alfabe, koleksiyon, analiz, sansür, arkeoloji, basil, müze, ruj, bagaj, bandrol,

baskül, vizyon, bisküvi, bisiklet, terörist, biyoloji, bluz, krema, bobin, borsa, briyantın,kabine, büfe, sempati, bürokrasi, kanepa, etiket, kasket, şoför, konservatuvar, sentez, resepsiyon, kültür, demokrasi, egoizm, astronomi, hipodrom, endüstri, mikrop, baro, pastil, restoran, romatizma, risk, sekreter, sosyal, sistem, telgraf, tolerans, üniversite, doktora vb.

Türkçe ve Farsça coğrafi yakınlığa bağlı olarak ilk zamanlardan beri birbirini etkileyen iki dil olmuştur. Bu iki dil arasındaki etkileşim karşılıklıdır. Ancak etkilenişin yönüne baktığımızda İslamiyet'ten önce daha çok Türkçenin Farsça, İslamiyet sonrasında ise daha çok Farsçanın Türkçe üzerindeki etkisinden bahsedebiliriz.

Yeni Fars edebiyatının gelişmesinde Türklerin büyük etkileri olmuştur. Bu dönemde Fars edebiyatı Arap etkisinden kurtulmuştur. Am'ak-ı Buhârî, Necîb-i, Fergânî ile Reşîdî gibi şairler Karahanlılardan destek görmüşlerdir. Gazneli Mahmut'un Hindistan'la birlikte İran'ı ele geçirmesi ile Firdevsî, Unsurî, Ferruhî, Esedî, Minûçihri, Hakîm Senâ'î, Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân, Ebü'l-Ferec-i Rûnî gibi isimlerin sanatına yol hazırlayan Gazneliler olmuştur. Gaznelilerden başka Selçuklular ve sonradan burada kurulan Türk devletleri de İran edebiyatında etkili oldular. Bu dönemde yetişen Türk şair ve bilginleri de eserlerini Farsça yazarak Farsçanın gelişmesine hizmet ettiler (Tülücü, 1997, s.36). Orta Türkçe zamanında yazılan Codex Cumanicus ve Karahanlı dönemindeki ilk Kur'an Tercümesinde dahi çok sayıda Farsça kelimeye rastlamaktayız. Bunun yanında edat ve gramer kurallarının da dilimize girmesi Fars etkisinin yoğunluğunu göstermektedir(Durmuş, 2004, s. 9).

Türkçe Sözlük'te yer alan Farsça kelime sayısı 1363'tür. Doerfer'in yaptığı araştırma sonucunda Farsçadaki Türkçe kökenli kelime sayısı ise 1727'dir (Durmuş, 2004,

s. 9). Halit Dursunoğlu bu sayıyı 1374 olarak, Farsçaya verilen kelime sayısını ise 3000 olarak vermektedir (Dursunoğlu, 2009, s. 132).

Farsçadan dilimize geçen örnekler: çeşme, kemer, gerçi, zil, perde, her, kel, kelle, cilve, sebze, destek, sitem, peynir, namaz, pencere, kemer, abdest, peygamber, serbest, çabuk, çeyrek, ayna, azar, baca (büyük pencere anlamında), bahar, beygir, karpuz, can, çorba, damat, dümbelek, siyah, kösele, şişe, rehber, şive, destek, destan, efsane, lale, zemin, derya, çirkin, hafta (yedi sayısından), leke, ezber, taze, mintan (yarım beden), pilav, çarşaf, ateş, zindan, zımba, rehber, eyvah, patlıcan, beraber, çorap, bayrak, nergis, müjde, yahut, yadigar vb.

Bazı Farsça kelimeler, yabancı dillerden ya da Türkçeden kelimeler ile birleşerek dilimizde kullanılmıştır:

Sanki (san Türkçe kelimesi ile Farsça ‘ki’ bağlacının birleşmesi ile), serdümen (ser+timone: ser Farsça, timone ise İtalyancadır), karnabahar, kiremithane, marangozhane, patrikhane kelimeleri (Farsça+Yunanca birleşmesi ile), zoraki kelimesi (Farsça+Yunanca birleşiminden), gazhane, konsoloshane (Latince+Farsçanın birleşiminden), kuluçkahane (Slovakça+Farsçadan), günbegün (gün+be+gün), katbekat (kat+be+kat), yüzbeyüz (yüz+be+yüz), (Türkçe+Farsça+Türkçe birleşiminden) bu şekildeki örneklerdendir.

İtalyancanın etkisi ise XV-XVI. yüzyıllarda Venedik ve Cenevizlilerle olan ticari ilişkilerin artması nedeniyle başlamıştır. Bu nedenle bu dilden dilimize geçen kelimeler genellikle ticaret ve bankacılıkla ilgilidir.

İtalyancadan geçen kelime örnekleri: abluka, antika, banyo, cıvata, çapa, damacana, entrika, fanila, fatura, güverte, izbandut, istif, kadavra, lokanta, manevra, palyaço, rota, sigorta, torna, vida, ciro, pusula, kambiyo, kamara, vardiya, alabora, iskele, kadavravb.

İngilizce bugün lider dil konumundadır. Günümüzde yabancı dillerin dilimizdeki etkisinden bahsedildiğinde ilk akla gelen dil İngilizcedir. Çünkü farklı uluslardan insanların iletişim kurması İngilizce ile sağlanmakta olup, pek çok ülkede yabancı dil eğitimi İngilizce ile yapılmaktadır. Türkiye’de İngilizce ilkokul düzeyinden başlayarak yabancı dil olarak çocuklara öğretilmekte, İngilizce bilmeyenler iş bulmada sıkıntı yaşamaktadırlar.

Dünyayı etkisi altına alan İngilizce, esasında yüzyıllar boyu başta Fransızca ve dolaylı olarak Latince olmak üzere diğer pek çok dilden etkilenerek bugünkü yapısına kavuşmuştur. Ancak ilginçtir ki günümüzde durum tersine dönmüş ve İngilizce kelime aldığı diller dahil pek çok dile kelime verir duruma gelmiştir (Eker, 2005, s. 411).

İngilizcenin etkisinin bu denli yoğun oluşu Amerika’nın dünya siyasetine yön vermesi ve teknolojik üstünlüğü elinde bulundurması sebebiyledir. Gerçekten de bugün pek çok buluş, teknolojik gelişme burada gerçekleşmektedir. Bu üstünlüğün elde bulundurulması dil üstünlüğünü de beraberinde getirmiş ve tüm dünya İngilizcenin etkisi altına girmiştir.

Dilimizdeki İngilizce etkisi bir istila niteliği kazanmış ve kontrolsüzce kelime alımı anlamına gelmiştir. Durum, dil duyarlılığına sahip pek çok kişi tarafından eleştirilmişse de bir sonuç alınamamıştır. İş yeri isimlerinin bile daha ilgi çekeceği gerekçesiyle İngilizce kelimelerden oluşturulması Tanzimat döneminin Fransızca özenticiliğine benzetilebilecek bir durumdur.

Türkçedeki İngilizce etkisi 1950’li yıllarda başlamıştır. Bu dönemden önce hakim Batı dili Fransızca iken 1950’lerden sonra İngilizce etkisi başlamış ve İngilizceden pek çok kelime ve dil kalıpları alınmaya başlanmıştır.

Türkçede 446 İngilizce kelime bulunmaktadır (Durmuş, 2004, s.11). Ancak bu sayı günden güne artış göstermektedir.

Türkçedeki İngilizce kelimelere örnekler: film, futbol, hentbol, feribot, egzoz,fizibilite, hurra (yaşa), jilet (mucidi Gilette'nin adından), lider, mont, (General Montgomery'in adından kısaltılarak), radar (Radio Detecting and Ranging), akronim, skeç, tünel,bas gitar, cips, ciklet, disket, hippie, ergonomik, barkod, atom bombası (atomic bomb), düet, greyfurt, hit, baypas, bant, banknot, Anzak (Australia and New Zealand Army Corps / Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordusu), brokoli, flamingo, buldozer, gangster, dizayn vb.

İnternet aracılığıyla da pek çok İngilizce kelime dile girmiştir: Facebook, twitter, online, link, okey, cv, e-mail, exit, nick name, chat, download, multimedia, user, hacker, wap, interaktif, laptopvb.

İnternet kullanımının İngilizce karakterler ile yapılması da Türkçe için sıkıntı yaratmaktadır. Çünkü bu şekildeki kullanımlar beynin Türkçe algılamasını yavaşlatmakta, Türkçe kelimelerin bile İngilizce havası ile yazılmasına sebep olmaktadır:sheylar, chok,ilginch, Turkche, ichin gibi (Kabadayı, 2006, s. 299-300).

Türk-Yunan ilişkileri,Türklerin Anadolu'ya gelmeleri ile başlasa da yoğun ilişkilerin Osmanlı'nın Yunan topraklarını ele geçirmesi ve Yunanlıların Osmanlıya bağlı bir azınlık ulus olması ile başladığını söyleyebiliriz. Bu dönemde Türkler ve Yunanlılar aynı topraklarda yaşayan, birlikte iş yapan, komşu olan iki ulustu. Dostane ilişkilerin sürdüğü bu uzun zaman diliminde iki ulus gerek yaşayış gerekse de dil bakımından birbirini etkiledi. Ancak Fransa'da gerçekleşen İhtilal, Yunanlılarda milliyetçi bir devlet kurma isteğini uyandırdı ve bundan sonra iki ulus arasındaki ilişkiler bozulmaya başladı. Kurtuluş Savaşı yıllarında ise ilişkiler iyice gerildi. Yıllarca birlikte yaşayan bu iki ulus

savaşın karşı saflarında yer alıyordu. Özellikle Ege’de yaşanan kanlı çarpışmalar sonucunda eskinin dostu iki devlet artık birbirine düşmanlık besler hale gelmişti. Savaşın bitmesi ve antlaşma yapılması ile kanlı dönem bitse de Cumhuriyet sonrasında düzelen ilişkiler Kıbrıs, Ege Denizi, Kardak krizi, hava sahası ve azınlık sorunları ile tekrar bozuldu.

Türkçe ve Yunanca incelendiğinde bu iki dil arasında çok fazla ortak kelime olduğu görülür. Ancak kelimelerin kökenleri konusunda fikir birliği bulunamamaktadır. Çünkü kelimeler her iki ulus tarafından da sahiplenilmekte, dolayısıyla kelimenin hangi dilden diğer dile geçtiği net bir şekilde tespit edilememektedir. Bu şekilde paylaşılmayan kelimelerden bazılarını örnekleyecek olursak karşımıza şu kelimeler çıkar: döner (kyros), Hacivat-Karagöz (Hatzivati-Karagoz), lokum (lokumi), baklava (baklavas) çiftetelli (tsiftetelli-sirtaki), ayran (ariani), cacık (tzatziki), yoğurt (giourti), kebab (kebab)vb.

Kelimeler incelendiğinde kelimelerin milli kültüre dayandığı görülür. Dolayısıyla bu, iki ulusun kültürel anlamda iç içe geçtiğini göstermesi yanında patent oluşturacak ve kendilerini dünyaya tanıtabilecek kavramlar üzerinde anlaşmazlığa düştüklerini göstermesi bakımından da önemlidir.

Belirttiğimiz gibi Yunanca ve Türkçe ilişkisinde ödünçlenen kelimelerin kime ait olduğunun bulunması güç süreçlere dayanmaktadır. Ancak yoğun etkileşimin en fazla olduğu dönemin Osmanlı yılları olduğu ve gerek nüfus gerekse de etkin güç olma durumunu elinde bulundurduğu göz önüne alındığında Yunancaya geçen Türkçe kelime sayısının fazla olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Yapılan araştırmalarda da Yunancada fazla sayıda Türkçe kelime saptanmaktadır. Aksan (1996) ve Varelas (2007)(akt. Yağbasan, 2010), çalışmalarında Yeni Yunancada bulunan Türkçe kelimelerden bazılarını şu şekilde verir: bakira (bakır), kalay (kalay), ustas (usta), giumi

(güğüm), ibrik (ibrik), kazani (kazan), sefertası (sefertası), meze (meze), spet (sepet), limani (liman).

Türkçe Sözlük'teki Yunanca kökenli kelimeleri örnekleyecek olursak: anahtar, avlu, bodrum, cımbız, çetele, demet, efendi, fişkı, fidan, ızgara, izmarit, kilise, kiraz, kundak, lağım, marangoz, olta, panayır, temel, abanoz < F.âbnûs (Ar. âbanûs = abnûs) < Lat. ebenus < Yun. Ebenos, (Durmuş, 2004, s. 12). Eren ise Yunancadan Türkçeye geçen kelimeler için şu örnekleri verir: mısır, salyangoz, yığın, kibrin (sazan balığı), fiçita(palamut balığının bir türü), folluk (Yağbasan,2010, s.19-20).

Türkçe ve Yunancada ortak kullanımda pek çok kelime bulunmaktadır. Bu kelimelerin bir kısmı başka dillerden geçmiştir ve iki toplum tarafından da kullanılmaktadır. İki dilde ortak olan kelimelerden bazıları şu şekildedir:Börek (Boureki), Bulgur (Bligouri), Çay (Tsai), Ciğer (Tziyeri), Çiklet (Tsikla), Çorba (Tsorbas), Çörek (Tsoureki), Dolma (Dolamadaka), Enginar (Anginara), Fındık (Fountouki), Gazoz (Gazoz), Gül (Yioulia), Helva (Chalva), Hurma (Hurmas), İmambayıldı (Imam Baildi), Ispanak (Spanaki), Kadayıf (Kadaifi), Kaşar (Kaseri), Kavurma (Kavourmas), Kaymak (Kaimaki), Kıyma (Kimas-Kimia), Kokoreç (Kokoretsi), Limon (Lemoni), Lokum (Lukumi/Loukoumades), Mastika (Mastiha), Maydanoz (Maidanos), Musakka (Mousakkas), Patates (Patates), Patlıcan (Patlatzani), Pide (Pita), Pilav (Pilafi), Pilaki (Fasolia plaki), Rakı (Raki (Ouzo), Salata (Salada), Simit (Simiti), Sucuk (Soutzouki), Susam (Sousami), Şerbet (Serbeti), Tarhana (Trahanas), Türlü (Tourlou), Turşu (Toursi), Yahni (Yahni), Battaniye (Batania), Cezve (Tzesves), Divan (Divani), Çorap (Tsurapis), Dantel (Ntantella), Defter (Tefteri), Kalem (Kalemi), Kerata (Keratas), Kitap (Kitapi), Kolonya (Kolonia), Kuzine (Kouzina), Tepsi (Tapsi), Mangal (Mangali), Nargile (Nargiles), Kamyon (Kamioni), İskonto(Skonto), Ahmak (Ahmakis), Aptal (Abdalis),

Avanak (Avanakis), Bre (Vre), Budala (Boudalas), Cambaz (Tzambazis), Çakırkeçif (Tsakir-kefi), Çapkın (Tsahtpinis), Dalavere (Dalavere), Hovarda (Houvardas-Kouvardas), Kabadayı (Kabadais), Kalpazan (Kalpouzanos), Manyak (Manyakos), Metelik (Metaliki), Okka (Oka), Patırdı (Patirdi), Rezil (Rezili), Sersem (Sersemis), Siftah (Seftes), Şapşal (Sapsalis), Zevzek (Zeuzekis), Gemici (Gemitzis), İstiridyeye (Stridi), Buz (Bouzi), Çarık (Tsarouhi), Huni (Honi), Harem (Haremi), Kalpak (Kalpaki), İskarpın (Skarpini), Sultan (Soultan), Zarif (Zarifis), Zeybek (Zeibekikos), Zifiri (Zoferos), Zülûf (Tsouloufi), Veresiye (Verese), Yelek (Yeleki), Kamçı (Kamtsiki), Kerevet (Krevati), Gaile (Gaila), Tamah (Tamahi), Aşık (Asikis), Bahşiş (Baxisi), Gaf (Gafi), Huy (Houi), Kibar (Kibaris), Tembel (Tembelis), Karşılama (Karsilamas), Paralı (Paralis), Para (Paras), Salya (Salıa), Takım (Takimi), Hamam (Hamami), Horon (Horos), Duvar (Ntouvari), Tuğla (Touvlo), Havuz (Havuz), Ağa (Agas), Anadolu (Anatoli), Arap (Arapis), Arnavut (Arnautis), Baba (Babas), Bey (Beis), Cüce (Tsutzes), Fukara (Fukaras), Hanım (Hanoumi-Hanoumissa), Oğlan (Ts-oglanı), Kardeş (Kardasis), Hamal (Hamalis), Misafir (Musafirıs), Bacanak (Batjanakis), Bekar (Bekaris), Çelebi (Tselebis), Kemeñçe (Kementzes), Saz (Sazi), Bağlama (Baglamas), Horon (Horos), Darbuka (Ntarbuka), Davul (Ntauli), Tambur (Tambouras), Dümbelek (Toumbeleki), Zurna (Zurnas), Aforoz (Aforismos), Derviş (Dervisis), Hoca (Hotzas), Papaz (Papas), Piskopos, (Episkopos), Vaftiz (Vaftisi), Bahçe (Bahtses), Gübre (Kopria), Irgat (Ergatis), Harman (Harmani), Harita (Hartıs), Hava (Havas), Meydan (Meidani), Çırak (Tsiraki), Çoban (Tsobanis), Kalfa (Kalfas), Marangoz (Marangos) vb.

Latince bütün dilleri etkilemiş bir dildir. Bugün bilim isimlerinin büyük bir bölümü Latinceye dayanmaktadır. Dolayısıyla tüm dünya, belli bir bilim dalına ait kavramları bu dil ile öğrenmektedir. Aslında bu, bilimsel gücün dil gücünü de beraberinde

getirdiğini göstermesi bakımından önemlidir. Türkçe Sözlük'te 93 Latince kelime bulunmaktadır (Durmuş, 2004, s. 12).

Latineden geçen Türkçe kelimeleri örneklersek: abaküs, acente, Afrika, alg, alüminyum, anarşi, Avustralya, ağustos, Babil, beton, coğrafya, demans, derece, dipnot, doktrin, doçent, drama, ego, familya, fauna, folyo, hibrit, ipotek, kandil, kapari, kodeks, konsolos, kornea, koroner, krem (renk), kronik, kümülüs, larva, lotus, manda, Mars, mart, mayıs, meditasyon, mendil, menisküs, mobbing, momentum, muasırlaştırma, mukoza, ordinaryus, otomobil, paradigma, primat, forum, humus, konsolos, ortanca, tuğla, vana vb.

Türkçe ile Almanca arasındaki ilişki, Attila yönetimindeki Hun Türklerinin Orta Avrupa'ya girdiği M.Ö. 374 yılına dayansa da gerçek ilişki Haçlı Seferleri ile başlayıp, İstanbul'un fethiyle yoğunluk kazanır. Ancak bu ilişki savaşa dayalı nefret ilişkisi olmanın ötesine geçememiştir. Kanuni zamanındaki Protestanlığa yardımı içeren Augsburg Din Barışı'na kadar bu kötü seyir devam edecek, bu dönemden sonra ise ilişkiler hızla iyileşme sürecine girecektir. Özellikle III. Selim zamanındaki askeri yardımlaşma ve 1. Dünya Savaşı'ndaki müttefiklik ilişkisi, dilleri de doğrudan etkileşime sokacak ve nefret ilişkisi aksi yönde bir gelişim gösterecektir. 1960-80 yıllarındaki Almanya'ya yapılmaya başlayan Türk göçleri ile ise ilişki farklı bir boyut kazanacak, Türklerin Avrupa'da ve Almanya'da istenmeyen unsur olmasına neden olacaktır (Keleş, 2003, s. 34-39).

Almanca ve Türkçe arasındaki etkileşim özellikle I. Dünya Savaşı sırasında başlayan müttefiklik ilişkisi ile artmış, bu dönemde Türk yurdunda Alman okul ve kurumları faaliyete başlamış, bu da kültür ve dil ilişkilerini arttırmıştır. 60'lı yıllardan sonra ise Türkiye'den Almanya'ya işçi göçleri olmuş ve Almanya'da Türk nüfusu artmaya başlamıştır. Dolayısıyla iki dil arasındaki ilişki karşılıklı ve yoğun olmuştur.

Aktaş'ın bildiği üzere Almanca kelimeler için Türk Dil Kurumu'nun hazırladığı Türkçe Sözlük'te 85, Dil Derneği'nin yayınladığı Türkçe Sözlük'te 86, Kubbealtı Vakfı'nın hazırladığı üç ciltlik Misalli Büyük Türkçe Sözlük'te ise 66 Almanca kökenli kelime bulunmuştur (Aktaş,2007, s.5).

Türkçedeki Almanca kökenli kelimelere örnekler: dekan, kuruş, mavzer(mucidi olan Wilhelm vonMauser'in adından), otoban, revir, şablon, zeplin (mucidi olan Ferdinand von Zeppelin'in adından), balata, bitter, aparat, dizel (mucidi Rudolf Diesel'den gelir), fön, gen, general, gestapo, horst, graben, gnays, hamburger, kakalak, kaput, laborant, panzer, trafo, vokal, şalter, şablon, moment vb.

Almancadaki Türkçe kelime örnekleri:

Hekmek (ekmek): Almanya'da esir düşen Türk askerlerinin ekmek istemelerinden anlaşılan 'ekmek' (sözlü aktarım, yazılı olarak ispat edilmemiştir.).

Hurra! (Schlag! Lo 's): Haydi vur! (Vurha).

Aga: Efendi, ağa.

Altin:Altın, eski Rus bakır parası.

Askaris: Asker, Arapça askar'ı (Türkçe üzerinden Almancaya geçmiştir). Bugün bir polis terminolojisidir.

Atabeg: Atabey.

Bassa veya der Wascha: Paşa (artık kullanılmıyorlar, yerine Pascha geçmiş).

Begveya der Bei: Bey.

Beglerbeg: Beylerbeyi.

Bektaschi:Bektaş.

Bergama:Bergama halı (el dokusu, geometrik figürlü).

Derwisch: Derviş.

Diwan veya Divan: Devlet Danışma Kurulu.

Dolma: Dolma(yemeği).

Döner: Döner.

Efendi, Effendi: Efendi (Türk yüksek bürokratına hitabet ve unvan).

Hadschi: Hacı.

Hamam: Hamam.

Hammal: Hamal.

Hodcha: Hoca.

Ilchan: İlhan.

Irade: İrade.

Jasehmak: Yaşmak.

Jastik, yastik: Yastık.

Jatagan: Yatağan (kıvrımlı Yeniçeri palası).

Jirmilik: Yirmilik.

Joghurt: Yoğurt.

Jurte: Yurt.

Kaff: Kahve.

Karbatsche: Kırbaç.

Karbatschen: Kırbaçlamak.

Karagös: Karagöz.

Kaviar: Havyar.

Kebab: Kebap.

Kelim(der): Kilim.

Khan: Kagan, han.

Khanat: Hanlık, kağan ili.

Kiosk: Köşk, Almandada gazete, sigara vb. satılan küçük büfe.

Konak: Konak, palas; Osmanlı'da daire binası (adliye, hükümet konağı).

Kurgan: Kurgan.

Liman: Liman, Karadeniz kıyılarında denizkulağı şeklindeki sahil.

Muchtar: Muhtar.

Mudir: Müdür.

Mulla(h): Molla, Arapça asıllı mollah kelimesi de Türkçe'den geçmiştir.

Muschirr, Müschir: Müşir (müsteşar).

Pallasch: Pala.

Para: Para.

Pascha: Paşa.

Paschalik: Paşa makamı.

Pilauveya Pilaw: Pilav, kelimenin aslı Farsçadır, Almandaya Türkçeden geçmiştir.

Raki: Raki.

Saki: saki, Arapça asıllı bir kelimedir. Almandaya Türkçe üzerinden geçmiştir.

Sandal: Sandal.

Sandschak: Sancak (idari merkez).

Schakal: Çakal, aslı Sanskritçe kelime Türkçe üzerinden geçmiştir.

Schalwar: Şalvar.

Scherbet, Sorbet: Şerbet, Arapça şarba, şurba, şarab: içilen şey, yasak içki. Türkçeden sadece olumlu içecek anlamıyla geçmiş.

Selamlık: 1. Selamlık. 2. Padişahın cuma namazına gidişi.

Sofa: Sofa, sedir.

Softa: Softa, din örgencisi.

Spahi: Sipahi, Türk atlı askeri.

Sultan: Sultan. Arapça aslı sultan, Türkçeden Almancaya geçmiştir.

Taft: Taft; astar, sırma.

Turban: Türban. Farsça asıllı kelime Türkçe üzerinden Almancaya geçmiştir.

Ulema: Ulema. Arapça asıllı kelime Türkçeden geçmiştir.

Wali, Weli: Vali, Türk yöneticisi. Kelimenin aslı Arapçadır; ancak bir ünvan olarak sadece Türkçede mevcuttur. Almancaya da Türkçeden geçmiştir.

Wekil: Vekil, Türk bakan. Kelimenin aslı Arapçadır.

Wesir: Vezir (ayrıntılı bilgi için bk. Keleş, 2003, s. 40-49).

Görüldüğü üzere Almancada fazla sayıda Türkçe kelime bulunur. Bunda elbetteki Almanyaya yapılan göçler etkili olmuştur. Çünkü bu göçler ile iki ulus birlikte yaşamaya başlamış ve karşılıklı etkileşime girmişlerdir. Ancak bu karşılıklı etkileşim daha çok Almancadaki Türkçe kelime sayısının artmasını sağlamıştır. Çünkü Almanya’da yaşayan insanların Türkiye’ye gelerek Almanca kelimeleri Türkçeye aktarmaları etki boyutunun yetersizliğinden güçlü olamayacaktır. Oysa Almanya’ya giden Türkler burada kendi kültürlerini ister istemez yaşayacak ve dolayısıyla farklılığın dikkat çekiciliğinden ve sayıca fazla oluştan kaynaklanan güç ile Almancaya daha fazla kelime vereceklerdir.

Ruslar ile ilişkilere bakıldığında genellikle savaşa dayalı bir ilişkinin olduğu görülür. Rusların tarihi ‘açık denizlere inme düşüncesi’ ilişkilerin gergin zeminde seyretmesine neden olmuştur. Çöküş dönemindeki Osmanlı’nın hasta adam ilan edilip parçalanma düşüncesi gündeme geldiğinde denge politikasına dayalı olarak Rusya ile ilişkilerin geliştirilmeye çalışıldığı gözlenirse de pek işe yaramamış ve tarihi süreçte çoğunlukla Rusya, karşı saflarda yer almıştır.

Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesinde başarılı olan Türkler Çarlık Rusya’sına gönderilen yardımı engelleyince Rusya’da Bolşevikler galip gelmiş ve Çarlık

Rusya yıkılmıştır. Böylelikle savaştan ayrılan Rusya, Yeni Türk Devleti'nin kurulmasına yardım etmiş ve tarihte az rastlanılır bir barış sürecine girilmiştir.

SSCB, döneminde Rusya içerisinde pek çok Türk ulusu barınmaktaydı. Bu dönemdeki Rus baskısı dil alanında da hissedilmiş ve SSCB içerisindeki Türklerin lehçelerinde Rusçanın etkisi fazlasıyla hissedilmiştir. Ancak Türkiye Türkçesi ile Rusça etkileşimi o oranda olmamıştır.

Türkler ve Ruslar arası iletişim başlarda iki dili de bilen uzman olmadığı için Fransızca ile olmuştur (Karaman, 2009, s.1378). Ancak sonraları iki dili de bilen uzmanların yetişmesi ile iletişim güçlenmiştir. Rusçadaki Türkçe kelime sayısı fazladır. Pek çok alana ait Türkçe kelimeler Rusçaya girmiştir. Bunda Rusların Tatar, Özbek, Kazak ve Kırgız Türkleri ile etkileşimi kadar Akdeniz'e ulaşmayı amaçlamaları da etkili olabilir. Türkçe Sözlük'te 38 Rusça kelime bulunmaktadır (Durmuş, 2004, s. 13).

Türkçe Sözlükteki Rusça kökenli kelimelere örnekler: izbe (İzba), kapuska(kaputsa),semaver (samovar), şapka vb.

Rusçada geçen Türkçe kelimelere örnekler: armut, erik, güzüm (üzüm), kabaçok (kabak), kaun (kavun), busiy (boz, gri), ulubagr (ulu bayram), basma (siyah başörtüsü), ket (keten), terlik (kaftan), balta, bardak, yağmurluk, yayık, bilezik, kerevet, terpug (törpü), bubrek, başak, çavdar, burçak, arşın, tilki, balık, ayü, donuz, borsuk, isak (eşek), karga, kater (katır), keçka (keçi), kurlançuk, saksagan, saman, ağa, aksakal (duayen), bay (zengin), bekmez, dolma, ayran, bal, buza (boza), kaymak, katık (koyun sütünden yapılmış ayran), han, sancak, yarlıg (ferman), yağmur, buran (boran), tuman (duman), yar (uçurum kenarı), çekiç, kadas (kardeş) vb. (ayrıntılı bilgi için bk. Karaman, 2009, s. 1382-1390).

İspanyolca ile büyük çaplı bir kültür ve dil etkileşimi yoktur. Ancak Osmanlı döneminde soykırım nedeniyle Türk yurduna gelen Yahudilerin, dili etkilediği düşünülebilir.

Türkçe Sözlüğe İspanyolcadan giren kelimelere örnekler:palavra (palabra), sigara (cigaro), tabaka(tabaka) (sigara ve tütün kutusu), tornado (tornado) (fırtına, kasırga, şiddetli hortum)vb.

Macarca ile Türkçenin dil birliği arkaik çalışmalara bolca konu olmuştur. Genellikle çalışmalar Macarcaya geçen Türkçe kelimeler üzerinde yoğunlaşsa da Türkçe ile ilgili alıntı araştırmaları en fazla bu dil ile ilgili olarak yapılmıştır. Macarca ile etkileşim Osmanlı döneminde artmıştır.

Türkçe Sözlükteki Macarca kökenli kelimelere örnekler:kadana (katona), kopça (kopça), soba (szoba), varoş (varoş) vb.

Sırpça, Hırvatça, Makedonca olarak açıklayacağımız Slav dilleri etkisi ise yine Osmanlı'nın Batı'yı egemenliği altına almasıyla başlamıştır. Bu listeye Bulgarca'yı da ekleyebilir ve yine ilişki nedenine Osmanlı dönemindeki Bulgaristan hakimliğini verebiliriz.

Türkçe Sözlükte, Slav kökenli kelimelere örnekler:Kral, kraliçe (kralitsa)kuluçka (kloçka), pulluk < plug < Alm. pflug, vatka, vişne (vişnya) vb.

Türkçe Sözlükteki Bulgarca kökenli kelimeler: çete (çeta), çuşka (acı biber), gocuk, ıştır (yaban pazısı, ıspanakgillerden bir ot), pastav (çuha kumaşının sarıldığı top), patika, soyka (tüyleri alacalı, küçük bir karga türü) vb.

Moğol kelimeleri ise çok eski yıllardan beri, ilişkiler sebebiyle Türkçeye girmiştir. Diğer Türk dillerindeki Moğolca kelime sayısı bizim dilimize göre fazladır.

Türkçe Sözlüğe geçen Moğolca kelimelere örnekler:cebe, ceren, ceylan, cıda, cilasun, çıdam, çıdamak, giray (kerey), keşik, koşun, kurultay, maral, şölen vb.

İbranice ölü bir dil olmasına rağmen İsrail ile tekrar yaşatılmaya çalışılmıştır. Ancak dilimize giren az sayıda İbranice kelime Tevrat kökenli ve Musevilik dinine ait terminolojiden oluşmaktadır (Durmuş, 2004, s. 11-18).

İbraniceden geçen Türkçe Sözlükteki kelimeler:boliçe (boletz), haham, Havra, kabala (kabbalah), karaim (topluluk), santrafor (cent-fore)(Durmuş, 2004, s. 10-18).

Türkçe Sözlükteki Ermenice kökenli kelimeler:Avanak, ayınga (kaçak tütün), elit, haç, hoşur (değersiz, kaba), madik (1. bir oyun, 2. Argo. Dolap, hile), mertek (yapıda kullanılan kalınca sıruk), moruk (argo. yaşlı erkek, baba), mucur, tekfur, zangoç (kilise hizmeti gören veya çan çalan kimse) vb.

Bir türetme yolu olarak ödünçleme, pek çok eleştiriye maruz kalmıştır. Aslında eleştiri, ödünçlemeden çok ödünçlemenin miktarıdır. Çünkü bugün kabul edilen genel görüş, toplumlar arası ilişkiye bağlı olarak diller arası ilişkilerin de olduğu ve bu ilişkiler sonucunda ödünçlemenin yapıldığıdır. Dolayısıyla ödünçleme doğal ve olağan bir süreçtir. Ancak sorun, ödünçlemenin kontrolsüz ve hızlı oluşu sebebiyle dillerde yabancı kelime ve dil öğelerinin istilasına sebep olmasıdır.

Bugün dilimizden atamayacağımız pek çok kelime, geçmiş zamanlarda başka dillerden ödünçleme yoluyla dilimize geçmiştir. Bugün, 'kelime, davul, kırmızı, akıl, devlet, sınıf, çorba, karpuz, damat, hafta, patlıcan, çorba vb.' kelimelerin Türkçe olmadığını iddia edemeyiz. Çünkü bu kelimeler halkın ortak kabulünden geçmiş, kullanım

alanı bulmuş kelimelerdir. Ancak günümüzde teknolojinin ve küreselleşmenin etkisiyle küçük bir köy haline gelen dünyada iletişimin hızı ve etkisi de artmıştır. Bu etkileşim dilleri de etkilemekte, özellikle gücü elinde bulunduran İngilizce, dünya dillerini etkisi altına almaktadır.

Günümüzde ödünçleme dediğimizde İngilizceden geçen kelimeler akla gelmektedir. Gerçekten de özellikle Amerika'nın üstün güç olması dolayısıyla tüm diller fazlasıyla İngilizce etkisi altındadır.

Normal süreçlerde ödünçlenen kelime, aktarıldığı dilin ses ve yapı şekline uydurularak alınmaktadır. Ya da daha doğru bir ifade ile ödünçlenen kelimenin dilin ses ve yapı özelliklerine uyması istenmektedir. Ancak günümüzün hızlı dünyasında bu mümkün olmamakta ve ödünçlenen kelimeler dilin özelliklerine uyarlanmadan halkın kullanımına sokulmaktadır. Örneğin; 'facebook' kelimesi o kadar hızla dilimize girmiştir ki kelimeye Türkçe bir karşılık bulmaya zaman bile kalmamıştır. Ancak 'selfi' kelimesi yerine kullanılan 'özçekim' kelimesinde olduğu gibi Türkçe karşılık bulma gözlense de oransal olarak bu, çok daha azdır. Oysa etkileşimin bu denli yoğun olmadığı yıllarda kelimelere Türkçe karşılıklar bulunmaya çalışılmış, çoğunlukla da bu görev TDK tarafından yapılmıştır. İşte ödünçlemeye yönelik asıl eleştiri de bu hususta yaşanmaktadır. Çünkü ödünçlemenin bu kadar kontrolsüz yapılışı dilde yozlaşma yaratmakta ve dilin kendi türetme yollarına engel olarak dilin alıcı, yani pasif duruma düşmesine neden olmaktadır.

Her dili, diğer dillerden ayıran bir yapı, bir kuruluş sistemi vardır ve bu yapı kelime kuruluşunda da etkisini göstermektedir. Ancak ödünçleme kelimelerin sayısı arttıkça bu yapı ve sistem zarar görmektedir. Oysa dil, milletin ortak ürünüdür. Bu yönüyle de millidir. Bu nedenle ödünçleme kelimelerin artışı milli değerlere bir saldırı niteliği taşıyor hale gelmiştir.

Dil duyarlılığına sahip pek çok kesim ödünçlemenin yabancı dil istilasına yol açtığını belirterek ödünçlemeye karşıt söylemlerini dile getirmektedir. Şüphesiz ki buradaki karşıtlık ödünçleme kelimelerin kontrolsüzce dile yerleşmesinedir. Bu sebeple dil duyarlılığının artmasına yönelik kampanyalar düzenlenmekte, kitaplar yazılmakta, medyada buna yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Ancak ne yazık ki yapılan çalışmaların etkisi halkın geneline yayılacak bir dil duyarlılığını oluşturamamakta, dolayısıyla ödünçleme kelimeler istila halini alıp, dilimizi yozlaştırmaya devam etmektedir.

Aslında ödünçlemeyi sınırlandırma ve kontrollüce yapma çalışmaları çok önceleri başlamıştır. 1970 yılında Türk Dili Dergisi'nde 'Batı Kaynaklı Kelimelere Karşılıklar' ismiyle başlatılan çalışma yanında Cemal Mihçioğlu'nun 'Sözcüklerin Öyküsü' isimli çalışması da pek çok yabancı kökenli kelimeye Türkçe karşılıklar bulunmasına katkı sağlamıştır. Mihçioğlu'nun çalışması 600 kadar kelimenin özleştirilmesini sağlamıştır. 1993 yılında TDK'ce oluşturulan 'Yabancı Kelimelere Karşılıklar Kurulu' 1200 kelimeye Türkçe karşılıklar üretmiştir. Tüm bu çalışmalarda elde edilen kelimelerden bazıları tutunmuş bazıları ise tutunamamıştır(Erciyas, 2010, s. 1195-1196). Günümüzde ise bu konuya dikkat çekmek için 'Benimle Türkçe Konuşma! Türkçe Konuş' ismiyle duyarlılık çalışmaları yapılmaya çalışılmaktadır.

Yaşanan önemli sıkıntılardan bir diğeri de kendi ürünlerimize, mekanlarımıza, filmlerimize, dizilerimize, markalarımıza bile yabancı isim verme gereği duymamız ve böylelikle isim verilen unsurun yabancı olduğu izlenimi yaratmamızdır. Bu durum yabancı özenticiliğinin arttığıın en önemli göstergelerinden biridir ve sorunun bir dil sorunu olduğu kadar toplumsal bir algı sorunu olduğunu da göstermektedir.

Türk teşebbüsü olduğu halde yabancı isimler alan örnekleri şu şekilde gösterebiliriz: Bellona, Armonia, Dedeman Hotels & Resorts, Terrace Hotel, Marmaris

Palace, Magic Life Club, Myndos, Topkapı Palace, Koç Allianz, Beach Club, Hosta Piknik, Ice Cafe, Dürüm Land, Puzzle, Skynet İnternet Cafe, Mango, Dedem Sandwich, Vitra, Naturel, Aras Cargo, T-Shop, Orka Group, Leke Jeans, Kinetix, Seven Hill, Kollezione, Derby, Air Ties, Rent a Car, Ali Shoes, İsmet Marketing, Bulgur King, Silver Tarak Berber, Rainbow Kasabı, Cafe Marina, Asortie, World Atlantis (alışveriş merkezi), Adres (alışveriş merkezi), Optimum (alışveriş merkezi), İstanblue (konut), Ağaoğlu My World (konut), Bernardo Mutfak, Star TV, Show TV, Skytürk, Flash TV, Power Türk, Joy Türk, Show Radyo, Radyo Klas, Slow Türk, Capital Radyo vb.

Bazı zamanlarda da Türkçe kelimeler yabancı biçimler kullanılarak yazılabilir:

Köftechi, Börekchi, Dervish Cafe, Pasha Auto (oto satıcısı), Coiffeur Metin vb.

Liste daha da uzatılabilir. Gerçekten de Türk teşebbüsüne dayalı unsurların yabancı isim alışı rahatsızlık yaratacak bir nitelik almıştır. Gündelik dilde kullandığımız pek çok kelime artık yabancı kökenlidir. Ancak ne yazık ki bu durum Türkiye'nin geneline dağılmış ve küçük yerleşim yerlerinde bile mekanlara ve ürünlere yabancı isimler verilmeye başlanmıştır.

HALK ETİMOLOJİSİ (FOLK ETIMOLOGY)

Halk etimolojisi, her dilde örnekleri olan popüler bir türetme yoludur. Ancak bir türetme yolu olarak kabul görmesi ve araştırmalara konu olabilmesi geç süreçlere uzamaktadır.

Halk etimolojisi, tamamen halkın yaratıcılığında ve o dilin kendine has yapısından kaynağını alan bir türetme yoludur. Halk etimolojisi örneklerine her dilde rastlanır. Bu yönüyle yol, evrensel nitelikler taşımaktadır. Ancak oluşum şeklinin dilin olanakları çerçevesinde olması ve kaynağını tamamen halktan alması yönüyle milli unsurlar taşır.

Halk etimolojisi, anlamlandırılmayan unsurların anlamlandırılması çalışmasıdır ve genellikle yeni duyulan ve çoğunlukla söyleyişi zor olan bir kelimenin yakıştırma yolu ile bir kavrama isim oluşudur.

Halk etimolojisi diller arası ilişkinin bir sonucudur. Çünkü halk etimolojisi, anlamı bilinmeyen yabancı bir kelimenin bilinen bir anlama bağlanması ve yorumlanması sürecidir. Bir nevi halkın kelimeyi özümseme ve var olan bir koda dönüştürerek yerleştirme eylemidir. Bu yönüyle de ödünçlemeden ayrılır.

Halk etimolojisi ile türeyen kelimelerin incelenmesi bir dilin kelime yapım sürecinin incelenmesi kadar o kelimeyi yaratan halkın yaşayışı ve hayatı yorumlayışı hakkında da bilgiler verir. Bu yönüyle halk etimolojisi hem filolojik hem de folklorik

bilgiler sunup, ilgili alanlardaki çalışmacıların ortak konusudur. Ancak halk etimolojisi filolojik yönüyle önyargı ile karşılandığı için ötelenmiş ve kabul süzgecinden geçememiş bir türetme yolu olmuştur. Kabul görmeyişindeki en önemli neden biçimsel yönden dilin yapısına uymayan nitelikler taşımasıdır. Halk etimolojisi, bizde çokça söylenen ‘galat-ı meşhur lügat-ı fasihten evladır’ sözünün uygulamaya konulmuş halidir aslında.

Dil ve toplum kenetlenmiş bir ilişki içerisinde. Dilin temeli toplum olmakla birlikte aslında etkileşimin çift yönlü olduğunu söylemek mümkündür. Yani dil ve toplum birbirini karşılıklı olarak etkilemektedir. Dolayısıyla dil çalışmalarını toplum çalışmalarından ayırmak mümkün değildir. Bu yönüyle halk etimolojisi, dil ve toplum ilişkisini en yoğun hissettiğimiz türetme yollarından biridir.

Dil bilim anlamında halk etimolojisinin kabul edilip araştırmalara konu edilmesi geç süreçlere rastlamaktadır. Batı’da konu ile ilgili yapılan çalışmalar 19. Yüzyılın ortalarında başlamasına rağmen bizde yakın zamana kadar herhangi bir ciddi ve sistematik çalışmaya rastlanmamaktadır.

Batı’da halk etimolojisi kavramını ilk defa kullanan ve 1852 yılında *Über Deutsche Volksetymologie* çalışmasıyla konuya ilk kez eğilen kişi Försteman olmuştur. Försteman’dan sonra konu ilgi çekmiş ve H. Seintal, Karl Gustav Andresen, A. Smith Palmer, Hermen Paul, Wilhelm Wundt, John Kjedderquist, Ferdinand de Saussure, A.F. Lenkova gibi araştırmacılar konu ile ilgili çalışmalar yapmışlardır (Köksal, 2007, s. 26).

Türkiye’de ise halk etimolojisi, biçimsel anlamda doğru temeller üzerine oturmadığı ve dilin kurallarına her zaman uymadığı gerekçesiyle kabul görmemiş, bu niteliğiyle de bu şekilde türeyen kelimelere itibar edilmeyerek konu, araştırmalara dahil edilmemiştir. Bu sebeple, ilgili ilk kaynaklar folklorik eserlerdir. İbni Bibi, *Müsameretü’l-ahbar*, *Âşıkpaşa-zade Tarihi*, *Neşri Tarihi* gibi eserler, vakfiyeler, şer’iyye sicilleri, bölge

tarihleri, eski dil ve edebiyat metinleri, çeşitli nitelikteki sözlükler, seyahatnameler, yer adları üzerinde yapılan araştırmalar ve halk arasında derlenmiş olan efsaneler bunlara birkaç örnektir. Konuya doğrudan ya da dolaylı olarak eğilen eserlerden bazıları ise: Ahmed Ziyaüddin'in Mecmuan (1319) adlı galatât kitabı ile ibni Kemal'in Tercüme-i Galatâtü'l-avam'ı, I. Fikri'nin Lûgat-ı Garîbe'si (1307), Ziya Gökalp'ın Türkçülüğün Esasları (1339) vb. Ancak bu eserler hem sayıca az hem de nitelikçe yeterli değildir. 1957 yılında ise Andreas Tietze, Oriens dergisinde yayınlanan Die Formalen Veränderungen an Neuren Europäischen Lehnwörtern in der Türkischen Volkssprache isimli makalelerinde, İslavcadan ve Batı dillerinden alınan kelimelerin, Türkçede geçirdikleri şekil değişiklikleri dolayısıyla bazı örneklere yer vermiştir. Bu konuyu doğrudan inceleyen ise Doğan Aksan olmuştur. Daha sonraları da Hasan Eren, H. Berberian, Semavi Eyice ve daha başkaları tarafından da yapılan yer, mahalle, semt ve insan isimleri araştırmalarında halk etimolojisi örneklerine rastlamak mümkündür (Köksal, 2007, s. 26).

Halk etimolojisi diller arasındaki ilişkiye dayanan bir türetme yoludur. Bu nedenle bir dildeki halk etimolojisi örneklerinin çokluğu, o dilin yabancı diller ile ilişkisinin çokluğuna; bir dilin diğer diller ile ilişkisinin çokluğu da o dildeki halk etimolojisi örneklerinin çokluğuna işaret eder. Türkler de konargöçer yapılarıyla eski dönemlerde pek çok ulusla ve dolayısıyla dil ile karşılaşmış bir ulustur. Anadolu'nun vatan edinilmesinden sonra da gerek buradaki uluslarla gerekse de cihat anlayışı ve ticari ilişkiler nedeniyle karşılaşılan uluslarla ve dilleriyle ilişki içerisine girilmiştir. Bu yoğun ilişki ağı Türkçedeki halk etimolojisi örneklerini çoğaltmıştır. Kemik, Türkçedeki yabancı dil öğelerinin alındığı dilleri şu şekilde gruplandırmıştır:

1. Altay dillerinden alınmışlar
2. Çin dilinden kalanlar

3. Hindo- Avrupa dillerinden alınanlar
4. Sami dillerinden alınanlar (Kemik,2009, s.217).

Türkçenin yabancı diller ile yoğun ilişki içinde olması ve dolayısıyla halk etimolojisi örneklerinin çokluğu bu konunun araştırılmasını zorunlu ve önemli kılmaktadır. Ancak özellikle tarihin eski devrinde yapılan etimolojik örneklerin saptanması yoğun ve zorlu bir çalışmayı gerektirmektedir.

Halk etimolojisi çeşitli şekillerde yapılabilmektedir. Bunlardan biri sadece ses benzerliğinin gözetilip, anlam boyutunun göz ardı edilmesi yoluyla olur. Bu tip örneklerde halk, işittiği ve anlamını bilmediği bir kelimeyi anlamlandırır. Başka bir yol, kelimenin bir efsaneye dayandırılmasıdır ki pek çok yer ismi böyle bir etimolojik kökene dayandırılır. Bunların bir kısmı doğru olmakla birlikte bir kısmı da gerçekleri yansıtmamaktadır. Bu nedenle bu tip örnekler daha duyarlı araştırılmalıdır. Bazen de halk etimolojisi anlamsal boyutta gerçekleşir. Buna göre dilin ve anlatılmak istenilen şeyin özelliklerinden yararlanılarak yabancı unsurla yerli unsur arasında anlam ilgisi kurulabilir. Korkmaz (1995)(akt. Kemik, 2009), ‘euphemismus’ ismini verdiği ve hoş gitmeyen isimlerin değiştirilmesi anlamına gelen halk etimolojisi yolundan bahsetmektedir. Bir başka halk etimolojisi yapma yolu köken dilde özel bir anlamı olan bir kelimenin diğer dile yine o anlamla ilgili; ancak genel bir anlama isim olacak şekilde kullanılmasıdır. Köksal, bu durum için ‘bilinçli etimoloji’ tabirini kullanır (Köksal, 2007, s. 30) ve Karaağaç (2005)(akt.Köksal, 2007), çalışmasında buna ‘dumdum’ örneğini verir. Buna göre dumdum, Hindistan’daki tüfek kurşunu üretilen bir şehrin ismidir. Kelime Türkçeye ‘tüfek kurşunu’ olarak girmiştir.

Dilimizde yer alan ve halk etimolojisine örnek olan kullanımları genel bir bakış açısıyla incelemeye çalışalım:

Balyemez: İtalyanca orta menzilli top anlamına gelen ‘palla e Mezza’ kelimesinden dilimize girmiştir. Kelime yapılırken anlam karşılığı düşünülmemiş, sadece ses benzerliği esas alınmıştır.

Pişmaniye: Farsça ‘peşmine’ yünlü kumaş demektir. Tatlı biçimsel olarak yüne benzetildiği için bu isimle anılmıştır. Ancak halk, kelimeyi ses benzerliği ile bir yiyen bir de yemeyen pişman anlamıyla düşünmüştür.

Turfanda: Bu kelime Uygur bölgesindeki Turfan şehrinden değil Farsça taze sebze ve meyve anlamındaki ‘ferheng’ kelimesinden gelmektedir.

Pırasa: Kelime Farsça ‘özellği çok’ anlamındaki ‘pür-hassa’ kelimesinden gelmektedir.

Maydanoz: Kelime Latince ‘makedonission’ kelimesinden gelmektedir. Kelime Farsçaya mideyi okşayan yapı anlamında mide-nuvaz olarak geçmiştir.

Hoşmerim: Farsça ‘hoş merhem’ den gelmektedir. Halk bu kelimeyi şu kıssaya bağlamıştır: Hanım kocasına peynir tatlısı hazırlamış ve yedikten sonra kocasına ‘Hoş mu erim?’ diye sormuştur. Hikayeye göre kelime bu cümleden türemiştir.

Körfez: Yunanca ‘kolpos (korphos)’ kelimesinden girmiştir. Kelime kucak anlamına gelmektedir.

Anahtar: Yunanca ‘anaktora’, Rumca ‘anoikterion’ kelimelerinden girmiştir. Bu kelimelerin anlamı kapı, sandık gibi nesnelere açmaya yarayan araçtır.

Harita: Kelime Yunancadaki kağıt anlamındaki ‘kharti’ kelimesinden gelmektedir. ‘Khartes’ de kağıt, harita, vesika demektir. Ses özelliği ile dilimize harita olarak girmiştir.

Izgara: Yunanca üzerinde öteberi kızartılan şey anlamındaki ‘eskhara’ gelimesinden gelmektedir.

Kerata: Boynuz anlamındaki ve Yunanca kökenli ‘keraton’ kelimesinden gelmektedir.

Mıknatıs: Eski Yunancadaki ve Manisa taşı anlamındaki ‘magnêtês lithos’ kelimesindeki ‘magnêtês’ kelimesinden gelmektedir.

Gancelli: Kıbrıs’ta kullanılan bir kelimedir. Kelime İtalyancadan geçmiştir. Bahçe kapısının üst kısmındaki sürgü ele benzetilmiştir ve nesne kanca eli anlamında ‘gacelli’ biçiminde kullanılır olmuştur.

Verigo: Kıbrıs’taki bir üzüm türünün adıdır. Üzümün adını alışıyla ilgili bir hikaye anlatılmaktadır. Buna göre: bir İngiliz üzümü yemiş ve ‘very good’ demiştir. Buradan üzümün adı verigo olarak kalmıştır.

Ya herru ya merru: Gökçeoğlu (2004) (akt.Köksal, 2007), herru kelimesinin Arapça havlamak, merru da gitmek anlamına geldiğini belirtir. Yani kelime ‘havlayıp gitti’ anlamına gelmektedir. Türkçede ise kelime ne olursa olsun umrumda değil anlamlarına gelmektedir.

Boykot: Köksal (2004), (akt.Köksal, 2007), çalışmasında kelimenin İrlanda Toprak Birliği’nin kararına uymayan Charles Boycott’tan geldiğini bildirmektedir.

Kalas: Karaağaç (2005) (akt.Köksal, 2007), kelimenin Osmanlı zamanında Eflak-Boğdan denilen bugünün Romanya’sının Galantz iskelesinden getirilen kalın biçilmiş uzun tahtaya verilen isim olduğunu belirtir.

Meşe: Farsçada ‘bişe’ kelimesi küçük orman demektir. Azerbaycan’da kelime meşe diye okunur ve orman demektir. Türkçede ise meşe bir orman ağacı türüdür.

Pezevenk: Farsça asıllı ‘pazubend’ kelimesi pazı bağı anlamındadır. Ancak sonrasında halk arasında argo bir kelime haline gelmiştir. Pazubend kelimesi koç için de kullanılır. Bu yüzden Kıbrıs’ta koçum kelimesi hoş karşılanmaz. Oysa Türkçede bu bir iltifat olarak kabul edilir.

Keriz (kerhiz): Kelime Türkiye Türkçesinde kanalizasyon, pis su akıntısı anlamındadır. Azerbaycan’da içme suyu kanalına bu isim verilmiştir. Keriz silkelemek aptalın parasını almak anlamında kullanılır. Keriz sırığı da ceviz silkmeye yarayan sırığın ismidir.

Adamcıl: Türkiye Türkçesinde insanları seven anlamında kullanılsa da Azerbaycan Türkçesinde adam kanı içen, vahşi anlamlarına gelmektedir.

Macar Kavmi: Evliya Çelebi, kelimenin ‘dört Adem’ anlamındaki ‘Men Çariz’ kelimesinden geldiğini belirtmiştir (ayrıntılı bilgi için bk. Köksal, 2007, s.27-33; Kemik, 2009, s. 225).

Halk etimolojisi çoğunlukla yabancı ismin yerlileştirilmesi demek olsa da bazı zamanlarda salt bir yakıştırma ile öz dildeki bir versiyondan başka bir versiyona dönüşme anlamına da gelmektedir. Sertkaya’nın halk etimolojisi için verdiği ‘şeftali kebabı’ kelimesinin bu durumu örneklediğini düşünmekteyiz. Çünkü bu kelime, yemeği bulan kişi olan ‘Şef Ali’ isminin ‘şeftali kebabı’ haline dönüşmesi anlamına gelmektedir (Sertkaya, 2012, s. 48). Görüldüğü üzere halk etimolojisi Türkçe bir kelimenin kendi içerisindeki başka bir forma dönüşümünü de örneklendirir.

Yer isimlerinde halk etimolojisine fazlaca yer verilmiştir. Bunda yerin ismini efsanevi niteliklere bağlama amacı da etkili olmuştur. Bu tip örneklerden birçoğu sonradan yapılmış yakıştırmalar olsa da gerçek nitelikler taşıyan da pek çok örnek bulunmaktadır. Halk etimolojisi kapsamında değerlendirilen yer isimlerinden bazıları şu şekildedir:

Tahtakale: Arapça Taht-ı kal'a kelimesinden geçmiştir. Kelimenin anlamı kale altı ya da kalenin altıdır. Ancak kelime ses benzerliğiyle dilimize Tahtakale olarak geçmiştir.

Hasankeyf: Arapça kale anlamındaki 'hısn' kelimesi ile 'keyfa' kelimesinin birleşmesinden oluşan Hısnkeyfa, Türkçeye Hasankeyf olarak girmiştir.

Keçiören: Bu kelime de küçük anlamındaki 'kiçi' ve yerleşim yeri anlamındaki 'ören' kelimelerinden oluşmaktadır. Yani kelime küçük yerleşim yeri demekken bu şekilde söylenerek halk etimolojisi yapılmıştır.

Kıbrıs: Bakır anlamına gelen 'kopran' kelimesinden gelmektedir. Kıbrıs İtalyanlar tarafından bol bakır yatakları nedeniyle bu şekilde adlandırılmıştır. Kıbrıs Türkleri kelimeyi 'Gıbrıs', İngilizler 'Cyprus', Araplar da 'Kıbroş' biçiminde ifade etmişlerdir.

Lefke: kelime kavak anlamındaki 'lefkios' kelimesinden gelmektedir. Anlatışa göre kavak ağaçlarının bol bulunduğu bu yerde bir çiftlik kurulmuş ve bu isim verilmiştir. Sonrasında da evlerin sayısı artmıştır. Böylelikle yerleşim yerinin ismi 'Lefkios'tan 'Lefke'ye dönüşmüştür.

Konya: kelimenin aslı Bizans zamanındaki İkonía'dan gelir. Bizde ise 'kon ya!' ünlemine bağlanmıştır.

Niksar: Evliya çelebi kelimenin yeni hisar anlamındaki 'nik-hisar'dan geldiğini belirtmiştir.

Gordion: kelimenin Frigya hükümdarı Gordios'tan geldiği görüşü yanında kördüğüm kelimesinden geldiği görüşü de mevcuttur (Köksal, 2007, s. 25-35). Buna göre şehrin adil ve sevilen kralı ölünce yerine geçecek kimse kalmamıştır. Sonunda yeni kralın şehre yük arabasıyla girecek ilk kişi olması kararlaştırılmıştır. Sabah olduğunda şehrin kapıları açılır ve ilk giren kişi de kral ilan edilir. Kral olan kişi kağnısını boyunduruğu ile Jüpiter Mabedi'ne hediye eder. Ancak boyunduruk arabanın okuna dolanır ve Midas dahil hiç kimse bunu çözememektedir. Bu boyunduruğu çözen kişinin Anadolu ve Orta Asya'ya hakim olacağı görüşü halk tarafından inanılan bir efsaneye dönüşür. Bu boyunduruğu Ancak Büyük İskender çözer. Şehrin ismi de bu efsaneye dayandırılır.

Ağrı Dağı: Hz. Nuh'un bu dağı görünce 'ne ağır dağ' demesinden geldiği söylenir.

İpsala: Asıl olarak kelimenin Thrakların en önemli boyu Odryslerin Kypsela kentinden geldiği düşünülse de bununla ilgili kesin bir bilgi de aslında yoktur. Seyhatname'de ise Evliya Çelebi, kelimenin 'ibtidā şalā' kelimesinden geldiğini belirtmektedir.

Giresun: Köksal bu ismin Fatih'in Mehmet Paşa'ya 'Giresun' fermanına bağlandığını belirtmiştir. Evliya Çelebi de bu ismin 'giresin' kelimesinden geldiğini bildirmektedir.

Bursa: Evliya Çelebi kelimeyi 'bulursa' kelimesine bağlamıştır. Umar ise kelimenin kral isimleri olan Prousa'dan ya da Prousius'tan gelebileceğine yönelik görüşlerin doğru olamayacağını düşündüğünü, kelimenin Luwi Kökenli ve 'hisar yapısı kenti' anlamındaki 'Pr(ia)-uw(a)-assa'dan gelmiş olacağını bildirmektedir.

İstanbul: Bu kelimenin kent anlamındaki 'Poli' kelimesinin Rumca 'Poli'ye, Poli'de' anlamındaki söylenişi olan 'eis tin Poli' kelimesinin Türk ağzına uydurulması

olduğu sanılmaktadır. Evliya Çelebi ise bu ismin şehirde bulunan Müslüman çoğunluktan geldiğini belirten ‘İslamı bol’ kelimesinden geldiğini belirtmektedir.

Kastamonu: bu şehrin ismi pek çok hikayeye dayandırılmıştır. Bunlardan ilki, burada yaşayan ve buradaki en eski kavim oduğuna inanılan Gasgaslar kabilesinin başkenti Tumana kelimesinin Gasların başkenti anlamında ‘Gas Tumana’ isminden geldiği görüşüdür. Bir diğeri Homeros’un İlyada’sına dayandırılır. Buna göre Kastamonu Kommerler tarafından kurulmuştur ve Kommerlerin şehri anlamında ‘Karsan Komencu’ denilmiş sonrasında isim Kastamonu’ya dönüşmüştür. Bir başka hikaye de şu şekildedir: 12. Yüzyılda burada Kommenoslar bulunmakta ve kelime Komenosların kalesi anlamındaki ‘Gastru Komen’ kelimesinden oluşmaktadır. Yine Kastamonu kelimesinin burada yaşayan Kestan kabilesinin şehri anlamındaki ‘Kestan polis’ten geldiği düşünülmektedir. Şehrin isminin kaleyi kuşatmak isteyen bir Türk’e aşık olan Bizans tekfurunun kızı Moni’nin kale anahtarını aşık olduğu Türk’e attığı sırada onu yakalayan tekfurun ‘Kastın neydi Moni?’ sözlerinden geldiği de rivayet edilen hikayelerdendir.

Kuzguncuk: Kelime Kuzgun Baba kelimesinden gelmektedir.

Üsküdar: Evliya Çelebi kelimenin ‘eski yerleşim yeri’ anlamındaki ‘eskidâr’ kelimesinden geldiğini ve bunun bir galat-ı meşhur olduğunu söylemiştir. Yine kelimenin ham ya da tabaklanmış deri anlamına gelen ‘skitos’ kelimesinden türeyen ‘hrisopolis’ den geldiği yönünde görüşler de bulunmaktadır.

Erzincan: Evliya Çelebi ismin nereden geldiğini ‘Lügât-ı Fârisi’de câna erici demekdir. Ya’ni Erzâni ma’nâsına da gelir’ şeklinde açıklamıştır.

Ankara: Şehrin isminin üzümü bol anlamındaki ‘Engüriye’ kelimesinden geldiği düşünülmektedir (ayrıntılı bilgi için bk. Kemik, 2009, s. 219-214; Köksal, 2007, s. 25-35;

Önder,1955, s. 67-69, 87-89; Umar, 1993, s. 344, 350, 679-

680;<http://hanonu.blogcu.com/kastamonu-ismi-nereden-gelmektedir/1425501> 06.01.2013

s: 16.52).

Halk etimolojisi bazen, belki de çoğunlukla bireysel bir yakıştırmaya dayanmaktadır. Çünkü geçmişten gelen halk etimolojisi örneklerinin ilk kim tarafından ve nasıl ortaya çıktığını bilemiyoruz. Bu ortaya çıkış bazı zamanlarda geniş kitlelerce olabildiği gibi, bazı zamanlarda da bireysel teşebbüsler ile olmuş olabilir. Bu şekilde bireylerin yaptığı halk etimolojisi örneklerine şu örnekleri verebiliriz:

Logici: Ankara'da mantı dükkanı açmak isteyen bir şahıs, turist de çekmesini istediği için mekanına İngilizce bir isim bulmak ister ve sözlükten mantı kelimesinin anlamına bakar. Ancak kelime sözlükte yer almamaktadır. Bunun üzerine mantık anlamına gelen 'logic' kelimesinden son harfi silince mantı kelimesinin kalacağını düşünen mekan sahibi 'logi' kelimesine Türkçede meslek isimi yapan -cı ekini getirerek mantıcı kelimesini oluşturduğunu zannederek mekanına 'logici' ismini verir (Sertkaya, 2012, s. 49).

KARMA (BLENDS)

Karma kelimesi birleştirme, karıştırma anlamlarına gelmektedir. Kelime türetme yolları açısından karma ise iki ya da daha fazla kelimenin hecelerinin ya da parçalarının birleştirilerek yeni bir kelime oluşturulması sürecidir. Yani iki ya da daha fazla kelimenin tamamının değil bir bölümünün birleştirilmesi söz konusudur. Bu yönüyle karma, birleşme ve kısaltma yollarını içine alan bir görünüm sergilemektedir. İki ve daha fazla kelimedenden oluşması birleşmeyi, kelimelerin tamamı ile değil de kısaltımı ile yapımı da kısaltmayı anımsatır.

Karma kelimesi terim için oldukça uygun bir isimdir. Çünkü iki süreci de temsil eder. Bunlardan ilki kelimelerin karılması, karıştırılması, birleştirilmesi boyutudur. İkinci uygunluk boyutu ise karmanın hem birleşme hem de kısaltma yollarının harmanlandığı, karıldığı bir yol olmasından gelir. Bu anlamda iki farklı türetme yolu birleşerek yeni bir türetme yolunu oluşturmuştur. Şenel ise terim için terimin oluşma yoluna uygun isimler bulunabileceğini bildirerek kopyap (kopyala + yapıştır), kısbir (kısaltma + birleştirme), kesbir (kesip + birleştirme), keskopyap (kes + kopyala + yapıştır), böl yap (böl + yapıştır), paryap (parçala + yapıştır), bölbir (bölme + birleştirme), parbir (parçalama + birleştirme) isimlerini önerir(Şenel,2009, s.108).

Karma kelimeler daha çok iki kelimenin birleşiminden oluşmaktadır. Ancak az da olsa daha fazla kelimenin de karma kelimeyi oluşturduğu gözlenebilmektedir.

Karma yoluyla yapılan kelimelere örnek verecek olursak karşımıza şu kelimeler çıkar:

Yaysat < yayın satış	Gelgit < gelip gitmek
Arge < araştırma geliştirme	Bilsat < bilip satmak
Örtbas < örtüp basmak	Eltel < el telefonu
Çekyat < çekip yatmak	Kanka / kanki < Kan kardeşi
Kapkaç < kaptı kaçtı	Akbil < akıllı bilet
Gerzek < geri zekalı	Belgeç < belgegeçer
Yapboz < yapıp bozmak	Yazboz < yazıp bozmak

Eker, askerlik terimlerinin ya da idari görev isimlerinin türetiminde karmadan faydalandığını bildirir:

- Albay < alay+bay (< beg: bay, bey)
- Yarbay < yardım(cı) + bay
- Tugay < tuğ + albay
- Tuğgeneral < tuğ + general
- Tümgeneral < tümen + general
- Korgeneral < kolordu + general
- Orgeneral < ordu + general
- Ordonat < ordu + donatım
- Şarbay < şar+bay (şar: kent, şarbay: belediye başkanı)
- İlbay < il+bay (vali)
- Urbay < ur+bay (ur: kent) (Eker, 2005, s. 407; 2007, s. 205-212).

Örneklere görüldüğü gibi bugün kullandığımız pek çok askeri terim karma yolu ile oluşmuş kelimelerdir. Dil Devrimi yıllarında idari isimlerin de bu şekilde kurulduğu görülse de bu isimler yaygın kullanıma geçememiştir.

Dil Devrimi ile yabancı kelimelere yerli karşılıklar bulunmaya çalışılmış ve bu amaçla pek çok kelime türetme yolundan faydalanılmıştır. Ancak bu yollardan hepsi kabul görmeyip, pek çoğu eleştiriyile karşılanmıştır. Ancak isim olarak ortaya konulmasa da TDK, karma kelimeleri kabul etmiş ve bu yol ile oluşmuş örneklere yer vermiştir. Özellikle yeni türetme yollarını ince eleyip sık dokuma anlayışını benimseyen TDK'nin bu yolla kurulmuş kelimelere yer veriyor olması, bu yolla oluşacak kelime sayısının da arttırılmasında önemli rol oynayacaktır. Karmanın kabul görüşünde TDK tarafından kabul edilen birleşme ve kısaltma yollarına dayanması etkili olmalıdır.

Karma kelimeler, dikkat çekici özellikler taşımaları yönüyle pek çok markaya, mekana, şirkete, iş yerine de isim olmaktadır.

Alpen Pvc Sistemleri: Alper + pencere

Bilay Ticaret:(Beyaz Eşya):Bilal + Ayten

Do-Rem İç Çamaşırları: Doğan + Kerem

Güncem Takı ve Butik: Günce + Ecem

Serkay Zeytin Pazarlama:Serdar + Kaya

Şener Giyim: Şener + Erdoğan

Mu & SA Kuaför Salonu: Musa + Sacide

DESA < Deri Sanayi

DETEKS < Deri Tekstil Sanayi

ENKASİS < Endüstriyel Kapı Sistemleri

İNPET < İnşaat Petrol

MO&DE Mobilya Dekorasyon

NER-PA Nergis Pazarlama

OK-LAS < Okyanus Lastik

PENKA < Pencere Kapı

PENKON < Penguen Konsantre

SABO < Sarılar Boya (Kaya,

http://dogankaya.com/fotograf/sivasta_isyeri_adlari.pdf 12.10.2014 s: 20.30; Şenel,2009, s.106; Üstünova ve diğ.,2009,s. 400-401).

Marka, mekan, şirket ya da iş yerine karma yolu ile oluşmuş bir isim vermek son dönemlerde fazlasıyla karşılaşılan bir durum olmuştur. Bunda karma kelimelerin ilgi çekici, merak uyandırıcı ve benzerlerinden ayırıcı nitelikler taşıması yanında tüm bu istenilir niteliklere kolayca ulaşma imkanı vermesi de etkili olmuştur. Gerçekten de karma yolu ile ilgi çekici ve farklı kelimeler türetilirken, bu türetme işlemi çok çaba sarf etmeden gerçekleşir. Bu yönüyle de büyük bir kolaylık sağlamaktadır. Bu kolaylığın fark edilmesi özellikle marka, mekan, iş yeri gibi isimlerinin bulunmasında ilerleyen dönemlerde daha fazla karma kelime örneklerinin türemesini sağlayacaktır. Bunlardan başka markalaşma sürecinde de karma yolundan faydalanılmaktadır. Örneğin Bolu, çikolatası için karma bir marka ismi belirlemiş ve çikolata ‘Bolçi’ ismi ile piyasaya sürülmüştür.

Kişi isimlerinde de karmadan faydalandığı olmuştur:

Nursel: Baba adı: Nuri +Anne adı: Selma(Şenel,2009, s.106) gibi.

Eray: Baba adı: Ercan + Anne adı: Aygün (Sertkaya, 2012, s. 65).

İnsan isimlerinde karmadan faydalanılması, isimlerin karma ile oluştuğu anlamına gelmeyebilir. Nitekim yukarıdaki isimlerin kelime anlamları, karma anlamından başka bir

anlamı içerir. Bu kelimelerin karma kelime sayılabilmesinin sebebi bu kişilere bu isimlerin verilmesindeki niyettir. Örneğin; Eray ismi ‘ay gibi parlak erkek’ demektir. Ancak örnekte kelime, amaçlı olarak oluşturulmuş ve bu yönüyle karmaya başvurulmuştur.

Bu durum için Sertkaya’nın verdiği bir başka örnek de Futbolcu Suat Mamat’ın kızı Günsu’nun isim hikayesidir. Buna göre Mamat, maçta olduğu için kızının doğumunda bulunamaz. Maçta golleri Güngör ve Suat isimindeki oyuncular atar. Bu sebeple kızın ismi Güngör ve Suat’ın ilk hecelerinin birleşiminden ‘Günsu’ olur (Sertkaya, 2012, s. 65).

Karma kelime örnekleri bilinçli ve istedik bir çabanın sonucunda ortaya çıkar. Yani kendiliğinden ve süreç içinde gerçekleşen bir türeme değildir. Bu noktada bireysel çaba devreye girer ki bu da kelime türetmede bireylerin de etkili olduğunu ve tüm halka yayılabilecek bir kelimenin birey teşebbüsüne bağlı olabileceğini gösterir. Bu özelliğe bağlı olarak bazı kelimelerin ilk olarak kaç yılında, nerede yapıldığı bilgisine ulaşılabilmektedir. Yapımına yönelik bilgi sahibi olduğumuz karma kelimelere birkaç örnek verebiliriz:

Smog >smoke + fog. Kelime ilk kez 1905 yılında Londra’da kullanılmıştır.

Motel >motor + hotel. Kelime ilk kez 1925 yılında United States’te kullanılmıştır. Bu kelime bu yolla türediği bilinen en ünlü kelimedir.

Brunch >breakfast + lunch. Kelime ilk kez 1896 yılında kullanılmıştır.

Breathalyser>breath + analyser. Kelime ilk kez 1960 yılında United States’te kullanılmıştır (Şenel,2009, s.107-108).

Karma yolu da pek çok türetme yolumuz gibi birçok dilde görülen bir türetme yoludur. Bu yönüyle evrensel bir türetme yolu olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle İngilizcede çok fazla karma kelime vardır. Bunlardan birkaçı şu şekildedir:

Modem	modulator+ demodulator
O'clock	of (the)+ clock
Pixel	Picture + element
Telethon	telephone + marathon
Electrocute	electronic + execute
Because	by + cause
Cellophane	cellulose + diaphane
Fortnight	fourteen + nights
Goodbye	god + be (with) + ye
Clash	clap + crash
Ditsy	dizzy + dotty
Flop	flap + drop

(<http://www.montgomerycollege.edu/~steuben/blendwords.htm>29.03.201322.41)

Redox	reduction+oxidation
Glasphalt	glass+asphalt
Radar	radio detecting and ranging
Yuppy	young urban Professional+y
Radial	radial+tire
Jet	jet+airplane (EKER,2005, s. 407).

Yukarıda verilen karma kelime örnekleri bu türetme yolunun pek çok dilde görüldüğünü göstermesi yanı sıra ödünçleme yapıp kullandığımız kelimelerin bir kısmının da bu yolla türemiş olduğunu göstermektedir: yuppy, jet, radar, motel gibi.

KALQUE

Kalque, çok eskiden beri yapılıyor olsa da bugüne değin incelenmemiş ve kaynaklarda yer almamış bir kelime türetme yoludur. Bu nedenle bu yol ile ilgili nitelikli ve kapsamlı bir çalışmaya da henüz ulaşılamamaktadır. İsim olarak da net bir belirleme henüz yapılmamıştır. Nurettin Demir ve Emine Yılmaz hazırladıkları ‘Türk Dili El Kitabı’ isimli kitapta kalque için ‘kopyalama’ ifadesini kullanmışlardır (Demir ve Yılmaz, 2010, s. 204-205).

Kalque, bir dildeki kelimenin başka bir dile aktarılması olayıdır. Bu aktarım çoğu defa, olduğu gibi yani değiştirilmeden yapılan bir aktarımdır. Bir nevi çeviri anlayışına dayanır. Bazı zamanlarda ise kelime, yabancı dilin etkisi ile başka anlamları içerecek şekilde genişler. Yani kelime daha önceden kullanılmadığı bir anlamda kullanılmaya başlar ve bu kullanım değişimi, yabancı dilin etkisi ile olur. Dolayısıyla kalque, diller arası ilişkilerin bir sonucudur. Bu yönüyle ödünçleme ve halk etimolojisiyle benzer yönler taşır. Ancak ödünçlemede ve halk etimolojisinde olduğu gibi kelime alışverişi değil, anlam alışverişi söz konusudur.

Gerçekten de kalque, bir anlam alışverişi olayıdır. Kullanımda olan kelimelerin kullanımda olmayan anlamlar kazanması sürecidir. Kelime, alındığı dilden olduğu gibi

alınmayıp eklendiği dilin kendi biçim ve anlam süzgecinden geçmekte, dolayısıyla diller arası eş-güdümü sağlamakla birlikte milli öğeler de taşımaktadır.

Nurettin Demir'in ifadesiyle kopyalama, yabancı ismi ile kalque araştırma konularına dahil edilmiş ve kapsamlı çalışmalara konu olmuş bir türetme yolu ve kavram değildir. Oysa bu yolu literatüre ekleyen Mainz Üniversitesi, Türkoloji ordinaryusu, Prof. Dr. Dr. h. c. Lars Johanson, modeli Türkçeden hareketle geliştirilmiş ve başka dillerdeki durumların açıklanması için de kullanmıştır. Johanson, 'genel' ve 'seçilmiş' adı altında iki tür kopyalamanın olduğunu belirtir ve birincisinde bir dile ait unsuru bütün yönleriyle başka bir dile kopyalamanın var olduğunu, ikincisinde ise malzeme, anlam, bağlanma veya sıklık gibi yapı özelliklerinden bir ya da birden fazlasının kopyalandığının anlaşıldığını belirtir (Demir, 2003, s. 38-40).

Dilimizdeki kalque örneklerinden bazıları şu şekildedir:

Honey moon: bal ayı > balayı	Rattlesnake: çingiraklı yılan
Role map: yol Haritası	Playground: oyun alanı
Rail Way: Hava Yolu	Headache: başağrısı
Laptop: dizüstü	Sea Power: deniz gücü
Bookworm: kitap kurdu	Prime Minister: başbakan
Tightrope: gergin ip	Open Minded: açık fikirli
Nobody: hiç kimse	Airport: havalimanı
Raindrops: yağmur damlası	Campground: kamp yeri
Sunshine/Sunlight: gün ışığı	Anyplace: herhangi bir yer
spaceship: uzay gemisi	Anything: herhangi bir şey
Shipwreck: gemi enkazı	Anywhere: herhangi bir yerde
Shoestring: ayakkabı bağcığı	Backpack: sırt çantası

Battleship: savaş gemisi	Homework: ev ödevi
Bedroom: yatak odası	Moonlight: ay ışığı
Birthday: doğum günü	Outlaw: yasadışı
Classmate: sınıf arkadaşı	Playroom: oyun odası
Clockwise: saat yönü	Popcorn: patlamış mısır
Bookshelf: kitap rafı	Sandbag: kum torbası
Briefcase: evrak çantası	Sandcastle: kumdan kale
Campfire: kamp ateşi	Woodwork: ağaç/ahşap işi
Fingerprint: parmak izi	Woodpile: odun yığını
Dishwasher: bulaşık makinesi	Weekend: haftasonu
Dishwater: bulaşık suyu	Wheelchair: tekerlekli sandalye
Everyday: hergün	Warship: savaş gemisi
Eyeball: göz yuvarlağı	Wallpaper: duvar kâğıdı
Footprint: ayak izi	Toothbrush: diş fırçası
Fourfold: dörtkat	Tombstone: mezar taşı
Earache: kulak ağrısı	Teacup: çay fincanı
Doorbell: kapı zili	Starlight: yıldız ışığı
Grandfather: büyük baba	Stomachache: mide/karın ağrısı
Grandmother: büyük anne	Railway: demiryolu
Groundnut: yer fıstığı	Hailstorm: dolu fırtınası
Heartbeat: kalp atışı	Hookworm: kancalı kurt
Honeycomb: bal peteği	Jawbone: çene kemiği
Heartbroken: kalbi kırık	

Fransızca da *prevoire* kelimesinde ‘pre’, ‘ön’; ‘voire’, ‘görmek’ demektir. Bu şekilde kelime Türkçeye öngörü olarak girmiştir (Demir ve Yılmaz, 2010, s. 205)

Kalque, her dilde görülebilen bir türetme yoludur. Dilimizdeki örnekleriyle karşılaştırma yapmamızı sağlayabileceğinden İngilizcedeki bazı kalque örneklerini şu şekilde verebiliriz:

beer garden (bira bahçesi) – Almanya – Biergarten

blue-blood (mavi kan) – İspanyolca – sangre azul

commonplace (sıradan) – Latin – locus commūnis

flea market (Pazar) – Fransızca – marché aux puces

free verse (serbest nazım) – Fransızca – vers libre

loanword(yabancı sözcükler) – Almanca – Lehnwort

long time no see (görüşmeyeli uzun zaman oldu) –Çin– hǎo jiǔ bu jiàn

pineapple (ananas) – Flemenkçe – pijnappel

scapegoat (günah keçisi) –İbranice– ez ozel

wisdom tooth (yirmilik diş)–Latin– dēns sapientiae

(<http://www.brighthubeducation.com/esl-lesson-plans/60060-formation-types-coinages-nonce-loanwords-and-calques/> 23.02.2013 s: 21.17).

Türkçedeki ve İngilizcedeki örnekler incelendiğinde kelimelerin birleşik yapılar taşıdığı görülür. Buna göre kalquenin birleşik kelimelere dayandığını söylemek mümkün görünmektedir.

Demir, bu yolun sosyal olarak üstün durumdaki bir dilin zayıf koda kopyalanması biçiminde olacağını belirtir (Demir, 2003, s. 38). Bunun her zaman bu şekilde olmayacağını söylemekle birlikte genel olarak yönün bu şekilde olduğunu kabul etmek gerekir. Çünkü kalque yolu ile kelime türetme bilinçli bir çabanın sonucudur. Bu bilinçli çaba da daha çok sosyal üstünlüğü olan dile doğrudur.

ÇOCUK DİLİ (BABY TALK)

Dilin oluşumu ve ilk dilin ne olduğu daima merak edilmiş bir husustur. Bu konuda değişik görüşler olsa da ne yazık ki elimizde kanıtlanabilir bir veri bulunmamaktadır.

Eski zamanlarda da dil oluşumu merak edilmiş ve ilk dilin hangisi olduğu saptanmaya çalışılmıştır. Giriş bölümünde de belirttiğimiz gibi genellikle efsanelere dayalı dil oluşum hikayelerinin anlatıldığı bu dönemlerde ilk dillerin de o efsaneyi üreten halkın dili olduğu görüşü savunulmuştur. Örneğin; Çin mitolojisinde bir su kaplumbağasının üzerindeki şekilleri imparatora öğretmesi ve böylelikle yazının ve dilin oluşması, Hint mitolojisinde tanrı Brahma'nın kendi görünüşlerinden biri olan ve insan dilinin tanrısı sayılan 'Vak' aracılığıyla dili yaratması, Babillilerde yarı balık yarı insan bir varlığın sudan karaya gelerek insanlara yazıyı öğretmesi gibi. Yine bir başka görüşe göre Mısır hükümdarı dil oluşumunu gözlemlemek için bir deney yapmak istemiş ve iki çocuğun hiçbir dil ögesi ile karşılaşmayacağı bir ortamda büyümelerini sağlamıştır. Hiçbir dil ögesi ile karşılaşmayan bu çocukların ilk kelimesi 'bekos' olmuştur. Bu kelime ise Frig dilinde 'ekmek' demektir. Bu tarz hikayeler oldukça fazladır. Ancak hiçbirinin bilimsel bir dayanağı yoktur. Yine dil oluşumu ile ilgili bir başka görüş dini temellidir. Buna göre ilahi kitaplarda ilk insan Adem ile birlikte dilin de ortaya çıktığı bildirilir.

İnsonoğlu konuşabilme yetisi ile doğmuştur. Fiziksel bir sorun olmadığı sürece insan derdini, düşüncesini konuşma ile aktarır, diğer insanlarla iletişim kurar.

Dilin gelişimi ile ilgili çok fazla kuramdan bahsedilse de öne çıkan ve kabul edilen kuram sayısı birkaç tanedir. Bunlardan ilki dil gelişimini davranışçı bir yaklaşımla ele alır. Buna göre bebekler dili taklit ve pekiştirme yoluyla edinirler. Kendilerini sonuca ve istenilir özelliğe ulaştıracak sesler tekrar edilerek öğrenilir. Diğer öğrenme yolu ise sosyal öğrenmedir. Buna göre ise bebek, etkileşime geçtiği kişileri –ki bu daha çok anne ve babadır- model alarak dili öğrenir. Yine burada pekiştirme önemli bir rol oynamaktadır. Üçüncü yaklaşım ise Psiko- Linguistik yaklaşımdır. Bu yaklaşım dil gelişimini hem biyolojik hem de psikolojik temellerle bağlar. Yaklaşımın temsilcisi Noam Chomsky'dir. Chomsky, dilin olgunlaşma ile ilgili olduğunu ve beynin belli bölümlerinin yeterli olgunluğa eriştiğinde dil ediniminin kazanılacağını bildirir. Eski görüşlerden farklı olarak da önce cümle yapısının kavrandığını dile getirir. Bugün dil gelişiminde genel kabul Chomsky'in görüşüdür.

Fiziksel bir sorunu olmadığı müddetçe her bebek konuşabilme kapasitesi ile doğar. Yani konuşabilme yeteneği evrensel bir yetenektir. Yapılan araştırmalar bebeklerin genel olarak aynı dil gelişim süreçlerinden geçtiğini göstermektedir. Bu gelişim süreçleri şu şekilde belirlenmiştir:

Agulama – Babıldama Evresi (0–6 aylar):Bebekler bu dönemde ihtiyaçlarının karşılanması için bilinçsizce sesler çıkarır.

Heceleme Evresi (6–12 aylar):Bu dönemde konuşma organları olgunlaşmıştır. Ba-ba An-ne gibi basit heceler çıkarır.

Tek Sözcük Evresi (12–18 aylar):Konuşmada kritik dönemdir. Tek kelimeyle(Morgem) çok şey anlatılır. ‘Kedi’deyince ‘Kediyi çok severim’ anlamına gelebilir.

Telegrafik Konuşma (18–24 aylar):Bebekler bu dönemde iki kelimeyi birleştirirken bağlaç kullanmaz. ‘Anne su’ gibi.Bu dönemde kullandığı kelime sayısı artar.

İlk Gramer Süreci (24–60 aylar):Bebek artık kurallı ve gramere uygun konuşur. Dili hızla gelişir. Anlamlı cümleler kurmaya başlar.

Çocuklar ilk başta isimleri, daha sonra ise fiilleri öğrenir. Diğer türlerin öğrenilip cümle halinde konuşma düzeyine erişme ise daha geç süreçlere rastlar.

Dil gelişim aşamaları evrensel nitelikler taşır. Dünyanın her yerinde çocuklar bu gelişim aşamalarından geçerek dillerini edinirler. Bu yönüyle dil öğrenimi evrensel nitelikler taşısa da öğrenilen dil millidir.

Kelime türetme yolları bağlamında çocuk dili ise çocukların dile yaptığı katkının araştırılması anlamına gelir. Çocuk dili: Çocukların belli birtakım seslerden, basitleştirilmiş kurallardan, örneksemelerden yararlanarak kullandıkları dil anlamına gelir. Çocuk dili, insanoğlunun dil mekanizması ile doğduğunu ve bu mekanizmanın da etkisi ile kelime türetebildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Örnekseme konusunda da dile getirdiğimiz gibi çocukların örnekseme kapasitesi çok yüksektir. Bilinen örneklerden hareketle yeni kelimelerin türetilmesi çocuk için var olan kelime hazinesi ile anlatılamayacak durumlarda yaşanan sıkıntının çözümlenmesi anlamına geleceğinden kurtarıcı durumundadır. İlhan, çocukların bu özelliklerinden hareketle yaptıkları örneklere değinmiştir: kravat için ‘takma’, susadım kelimesinden hareketle ‘kolasadım’, kolanın köpürerek taşması veya sütün kaynarken taşması sırasında

ortaya çıkan olayla bağlantılı olarak ‘köpürcük’, yenik veya yenilmiş yerine ‘kaybedik’, soğumuş yerine ‘sıcamış’ örneklerini verir (İlhan, 2005, s. 158). Kelimeleri hem çocuk dilini hem de örneksmeyi örneklendirir. Dolayısıyla çocuk dili ve örneksme kuvvetli bir ilişki içinde olan iki türetme yoludur.

Çocuklarda görülen ve aşırı kurallaştırma denilen durum da çocukların dil ediniminde var olan yapıların başka durumlara aktarılışını örnekler. Örneğin; kırtasiyeci, saatçi, gözlükçü örneklerinden hareketle bakkalci, kasapçı vb. kelimeleri de türetir.

Çocuk dili denildiğinde akla gelen isimler genellikle sese, sesin ritimselliğine dayalı ve çoğunlukla ses tekrarını içeren kelimelerdir. Çocuk diline örnek oluşturacak kelimeler incelendiğinde bunların büyük çoğunlukla hecelerin ya da kelimelerin tekrarlanmasına dayandığı görülür. Bunda elbetteki söyleyiş kolaylığı etkili olmuştur. Bu türde çocuk diline dahil edebileceğimiz kelime örneklerini şu şekilde verebiliriz: cici, mama (mamma), meme, ninni, nine, kaka vb. Verdiğimiz bu örnekler genel dile geçmiş kelimelerdir. Bugün kelimelerin belirttikleri kavramlar örneklerdeki gibi isimlendirilmekte ve sözlüklerde de bu şekilde yer almaktadır.

Çocuk dili dediğimizde akla gelen şey, bu dilin çocuklar tarafından üretildiğidir. Bu genel görüş büyük oranda gerçeklik payı taşısa da bazı kelimelerin çocuklar ile iletişim halindeki kişiler tarafından, çocuklar tarafından daha iyi anlaşılacağı ve sevileceği gerekçesiyle oluşturulduğu düşüncesi de mantıklı görünmektedir.

Genel söyleyişte başka kelimeler ile karşılanırsa da şu kelimelerin de çocuk diline örnek teşkil ettiğini söyleyebiliriz:

Gagak (tavuk), cik cik (kuş), mö (inek), me (koyun, kuzu), hav hav (köpek), nen nen (battaniye, bazen de uyumak anlamında), ah! (kötü, fena), bibi (yumurta), pisi (kedi),

cıs (sıcak, yanar), day day (yürümek), dette (vurmak, dövmek), dan dan (tüfek, silah), pat pat (motosiklet), çuh çuh (tren), düt düt (araba ya da korna anlamında), ham (yemek, ısırarak), uu (Soğuk), Hoppa (atlamak, hoplamak), atta (Gezmek), kış (bıçak, kesmek), ee (uyumak), Oo (Güzel), dende (değnek), eh etmek (dövmek) vb.

Bazen bazı çocukların kendilerine has bir dil oluşturdukları da görülür. Bu durumdaki çocuklar varlıklara kendi belirledikleri isimleri koymakta ve anlaşma zorunluluğundan yakınlarına da bu isimleri kabul ettirmektedirler.

Verilen örnekler dışında her ne kadar büyükler tarafından söylenmiş olsa da biçimsel yönden çocuk dilini örneklediği için ‘pampış’ ve ‘ciciş’ kelimelerinin de çocuk diline örnek teşkil ettiğini belirtebiliriz. Yine kısaltma konusunda da belirttiğimiz öpüyorum kelimesi için kullanılan: mujk, mck, mcq; aşkım kelimesi için kullanılan: ajkm, acqhm, aşkm; dostum kelimesi için kullanılan: kanki, panpa, gank gibi kısaltmalar da çocuk diline örnek oluşturmaktadır (<http://www.iyzi.net/teknoloji/internet-konusma-kisaltmalari.html> 16.03.2013 14.44).

SONUÇ

Geçmişten günümüze değin dil, canlı yapısıyla ve değışip dönüşme özelliğıyle dikkat çekmiştir. İlk dilin ne olduğı, dilin oluşumu, dilin kendi içerisinde yaşadığı değışim süreci ve diğer dillerle kurduğı iletişim daima merak uyandırmış ve çalışmalara konu olmuştur.

İnsanın en temel ihtiyaçlarından biri, diğer insanlarla iletişim kurmadır. Bu ihtiyaç, dil ile karşılanır. Yani dil oluşumu bir zorunluluktur. İnsan, isteklerini, beklentilerini, duygularını, amaçlarını dil ile diğer insanlara aktarır.

Bugün kabul edilen görüş dil oluşumunun kelime ile başladığıdır. Tek bir kelimenin yargı bildirdiğı dönemden yargıların cümle ile bildirildiğı döneme geçilmiş ve böylelikle günümüzdeki diller oluşmuştur. Buna göre günümüzde yargılar cümle ile bildirilmektedir ve cümleler kelimelerden oluşmuştur. Bu sebeple kelime, dil için son derece önem taşımaktadır.

Dil ve insan ilişkisi son derece kenetli bir yapıdadır. İnsanın tarih içerisinde yaşadığı tüm değişimler dilde de kendini hissettirir. O halde dil, aynı kalmayıp sürekli bir değişim süreci yaşar.

Dilin yaşadığı değişim aşamalarından biri –belki de en yoğunu- kelimeler bazında gerçekleşmektedir. Buna göre kelimeler tek başına değişip dönüştüğü gibi, karşılığı olmayan kavramlar için de yeni kelimeler türetilir.

Bir dilin varlığını sürdürebilmesi zamanın gerisinde kalmamasına, zamanın gerektirdiği kavramlara yeni kelimeler türetebilme gücünü gösterebilmesine bağlıdır. Bu sebeple kelime türetebilme bir dil için son derece önemlidir. Bu önem dolayısıyla bu çalışmada kelime türetme konusu ele alındı.

Çalışmada amaç, Türkçede görülen kelime türetme yollarını inceleyerek, bu yolların esaslarını belirleme ve Türkçede görülen örneklerine değinmedir. Bu kapsamda çalışmada: türetme, birleştirme, uydurma, kalıplaşma, tarama, derleme, kısaltma, örneksime, ödünçleme, halk etimolojisi, karma, kalque ve çocuk dili başlıkları altında türetme yolları incelenmiştir. Türetme yolları incelenirken başka dillerde de örnekleri olan yollar için karşılaştırma sağlayabilmesi için o dillerdeki örneklere de değinilmeye çalışılmıştır.

Yapılan inceleme sonucunda Türkçenin en fazla, sonuna gelen ekler aracılığıyla türediği tespit edilmiştir. Bu oranda, Türkçenin sondan eklemeli yapısı ve bu şekilde türetmeye meyilli oluşu yatmaktadır.

Bir diğer kelime türetme yolu birleştirmedir. İki ya da daha fazla kelimenin birleşerek yeni bir kelime oluşturması demek olan birleştirme ile türetme kadar çok olmasa da pek çok kelime türetilmiştir.

Uydurma, özellikle Dil Devrimi ile gündeme gelmiş bir türetme yoludur. Bu dönemde dilin millileştirilmesi amaçlanmış ve yerleşik yabancı kelimeler yerine Türkçe kelimeler önerilmiştir. Bu kelimelerin bir kısmı kabul edilmiş, bir kısmı ise edilmemiştir. İşte bu dönemde, yapılan bu türetme işlemlerine ve bulunan kelimelere yönelik eleştiriler, kelimelerin uydurma olmasına yönelik olmuştur. Oysa uydurma, aynı zamanda uygun olanı bulma, yakıştırma demektir. Ancak kelime bu anlamıyla düşünülmediğinden yol da pek çok eleştiriye maruz kalmıştır. Bugün kabul edilen görüş bütün dillerin uydurularak türediği ve dil oluşumunun ilk aşamasının uydurma olduğudur. Dolayısıyla ilk ve asli türetme yolunun uydurma olduğu söylenebilir.

Kalıplaşma ise dilin esneklik özelliğini ve kurallara uygun işlemediğini gösteren en önemli kelime türetme yoludur. Buna göre çekim eki olarak bilinen bir ek eklendiği kelimeye yapım eki işlevi görür ve eklendiği kelimeye yeni bir anlam kazandırır. Bu yol ile sayılı kelimeler türetilmektedir.

Tarama ve derleme, Türk Dil Kurumu'nun kurulmasından sonra başlayan özleşme çalışmaları sırasında gündeme gelmiş iki türetme yoludur. Tarama: kullanımdan düşmüş kelimelerin kitaplardan ve yazılı eserlerden bulunarak kullanıma kazandırılması, derleme ise: halk söyleyişinde devam ettiği halde genel kullanımdan düşmüş kelimelerin bulunarak halkın genelinin kullanımına sunulması işlemidir. Tarama ve derleme çalışmaları ile pek çok kelime dile tekrardan kazandırılmış ve dilin millileştirilmesi yolunda önemli bir adım atılmıştır.

Kısaltma, az çaba yasaının bir gereği olarak emekten ve masraftan tasarruf yapmak amacıyla ortaya atılmış bir türetme yoludur. Kısaltma, bir türetme yolu olarak ortaya çıkmamıştır. Ancak kısaltılmış kelimelerin ayrı birer kelime gibi algılanmaya başlanması,

ilgi çektiği düşünülerek pek çok mekana, ürüne de kısaltma isimler bulunması gibi sebeplerle kısaltma, bir türetme yolu olarak ele alınmaktadır.

Örneksime, kuraldışı olduğu gerekçesiyle tepki ile karşılanmış bir türetme yoludur. Bir örnekten hareketle diğer örneklerin yaratılması demek olan örneksime, uydurmadan sonra en temel kelime türetme yoludur. Buna göre uydurma ile başat kelimeler, bu başat kelimelerin örnek tutulması ile de yeni kelimeler türetilmektedir.

Ödünçleme, bir dilin bir başka dilden kelime almasına dayanır. Alınan kelime, alındığı şekliyle kullanılabildiği gibi girdiği dilin ses sistemine uyarak da kullanılabilir. Ödünçleme, hem kelime olarak hem de türetme yolu olarak pek çok eleştiriyle karşılanmıştır. Kelime bazında yapılan eleştiri ödünçleme kelimesinin, ödünç alma anlamına gelmesi dolayısıyladır. Buna göre alınan kelimelerin geri verilmesi gerekir. Çünkü ödünç alma, geri vermeyi zorunlu kılar. Ancak kelimeler için böyle bir durum olmayacağı açıktır. Diğer eleştiri ise ödünçleme kelimelerin dilde yozlaşma yarattığının düşünülmesinedir. Özellikle günümüzde teknolojinin etkisiyle giren İngilizce kelimeler, dile zarar verdiği gerekçesiyle eleştirilmektedir.

Halk etimolojisi yabancı bir kelimenin yakıştırma yolu ile bir kavrama isim yapılma durumudur ve çeşitli şekillerde yapılabilmektedir. Bunlardan biri sadece ses benzerliğinin gözetilip, anlam boyutunun göz ardı edilmesidir. Diğer bir yol kelimelerin bir efsaneye dayandırılması ile yapılır. Bazen de yabancı unsur ile yerli unsur arasında anlam ilgisi kurulabilir. Bir başka yol da özel bir anlamı olan bir kelimenin diğer dile o anlamla ilgili genel bir anlamla girmesidir. Halk etimolojisi diğer dillerle kurulan ilişkinin bir sonucudur.

Karma, iki ya da daha fazla kelimenin parçalarının alınarak yeni bir kelime türetilmesi demektir. Bu yönüyle hem birleşik kelimelere hem de kısaltmaya benzer.

Günümüzde özellikle marka ve mekan isimlerinde ilgi çektiği gerekçesiyle sıkça karma kelime kullanılmaktadır.

Kalque, varlığı eski olsa da yeni yeni tanınan bir türetme yoludur. Bu nedenle kalque, incelenmiş bir konu değildir.

Kalque, bir nevi çeviri anlayışıyla yabancı bir dildeki kullanımın olduğu gibi, değiştirilmeden aktarılmasıdır. Bazen de kullanımda olan bir kelime, yabancı dilin etkisiyle eskiden olmayan anlamları içerecek şekilde genişler.

Kalque de halk etimolojisi ve ödünçleme gibi diğer dillerle kurulan ilişkiye dayanır. Ancak onlardan farklı olarak kelime alışverişi değil anlam alışverişi söz konusudur.

Çocuk dili, çocukların dil gelişim seyrinin incelenmesi anlamına gelir. Buna göre çocuklar dil edinebilme özellikleriyle doğar ve bu özellik onlara kelime türetebilme yetisini de verir. Bugün ölçünlü dilde pek çok çocuk dili örneği kelime bulunmaktadır. Bu da çocukların dile katkısını göstermesi bakımından önemlidir.

Bir dilin varlığını sürdürebilmesi kelime türetme gücüne bağlıdır. Yeni kavramlara kelime türetemeyen bir dil varlığını kaybeder, öz yapısından uzaklaşır.

Dilin öz yapısından kaynaklı kelime türetme yolları olduğu gibi yabancı diller ile ilişkiler sonucu dile girerek kelime türetimini sağlayan yollar da bulunmaktadır. Bu da bize yalnızca kelimelerin değil, yolların da alışveriş halinde olduğunu göstermektedir.

Kelime türetme yolları incelendiğinde bu yolların da sürekli değiştiği, var olan kelime türetme yollarına yenilerinin eklendiği görülür. Buna göre kalque, kalıplaşma, karma, kısaltma gibi yollar eskiden olmayan; ancak zaman içerisinde ortaya çıkan kelime türetme yollarıdır. Bu da göstermektedir ki dilin değişimi sadece kelime boyutunda değil

kelime türetme yolları boyutunda da gerçekleşmektedir. O halde kelime türetme yolları da değişebilmekte, eskiden kelime türetilmesini olanaklı kılan bir yol türetme gücünü kaybedebileceği gibi, yeni türetme yolları da dile girerek kelime türetimini sağlayabilmektedir.

KAYNAKLAR

Kitapları

Adalı, O. (2004). *Türkiye Türkçesinde biçim birimler*. İstanbul: Papatya Yayıncılık Eğitim.

Aksan, D. (2009). *Her yönüyle dil, ana çizgileriyle dil bilim 1. 2. 3. ciltler*(5. Baskı).

Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 439.

Atabay, N., Özel S. ve Kutluk İ. (2003). *Sözcük türleri* (2. Baskı), İstanbul: Papaya Yayıncılık.

Atalay, B. (1946). *Türkçe'de kelime yapma yolları*. İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.

Demir, N. ve Yılmaz, E. (2010). *Türk dili el kitabı* (5. Baskı). Ankara: Grafiker Yayınları.

Eker, S. (2005). *Çağdaş Türk dili* (3. Baskı). Ankara:Grafiker Yayınları.

Eker, S. (2007). *Türk dil bilimi bakımından tarihî askerî terminoloji*.Ankara: Grafiker Yayınları.

Hatipoğlu, V. (1974). *Türkçenin ekleri* (2. Baskı).Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hengirmen, M. (2002). *Türkçe dilbilgisi*(4. Baskı).Ankara: Engin Yayınevi.

İmer, K. (2001). *Türkiye’de dil planlaması: Türk dil devrimi*(2. Baskı).Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

İncil, Yuhannaya Göre. Bab, 1/1-2.

Karahan, L. (2004). *Türkçenin söz dizimi* (7. Baskı).Ankara: Akçağ Yayınları.

Kemik, F.(2009). Evliya Çelebi Seyahatnamesi’ndeki halk etimolojisi örnekleri üzerine. (1. Baskı) İçinde N. Tezcan, (Haz.),*Çağının sıradışı yazarı Evliya Çelebi* (217-228).İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Korkmaz, Z. (2000).*Türkçede eklerin kullanılış şekilleri ve ek kalıplaşması olayları*(4. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kur’an-ı Kerim. Bakara, 2/31-33.

Levend, A. S. (1972). *Türk dilinde gelişme ve sadeleşme evreleri*(3. Baskı).Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

Önder, A. R. (1955). *Yaşayan Anadolu efsaneleri*. Kayseri: Yeni Erciyes Yayınları.

Öztürk, R. (1994). *Yeni Uygur Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tevrat, Eski Ahit. Bap, 3/20-21.

Türk Dil Kurumu. (1949). *Dil bilimterimleri sözlüğü*.Ankara: TDK.

Umar, B. (1993). *Türkiye'deki tarihsel adlar*.İstanbul: İnkılap Yayınları.

Zülfikar, H. (1991). *Terim sorunları ve terim yapma yolları*.Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 569.

TEZLER

Erdem, S. (2011). *Derleme ve tarama sözlüklerindeki ortak maddelerin karşılaştırılması (fiil)*.(Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi. (Tez no: 306700)

Gülsevin, S. (1992). *(Kâmus-ı Türki'ye göre) Türkçede yapım ekleri I: fiilden isim yapan ekler*(Yayımlanmış yüksek lisans tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.

Öztürk, A. Ö. (2008). *Dil devrimi sonrası Türkiye Türkçesine giren Türkçe kelimelerin söz varlığına etkileri*.(Yayımlanmış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

Sırtı, E. (2011). *Türkiye Türkçesi ağızlarındaki birleşik kelimeler ve Türkçenin zenginliği bakımından önemi*.(Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi. (Tez no:286489)

SÜRELİ YAYINLAR

Ağakay, M. A. (1962). Örnekseme üzerine. *Türk Dili ve Edebiyat Dergisi*, 12 (133), 12-13.

Akalın, Ş. H. (2002). Atatürk döneminde Türkçe ve Türk Dil Kurumu. *Türk Dili*, 60,1-58.

Akar, A. (2003). -GAn sıfat-fiil eki.*Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)*,14, 103-115.

- Aksan, D. (1973). Bir sözlük: Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü VI (tanıtma-eleştiri). *Türk Dili*, XXVII/254, 224-226.
- Aksoy, Ö. A. (1964). Gazetelerden:DerlemeSözlüğüüzerine.*Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*Roman Özel Sayısı – II,XIV(159), 294-296.
- Aksoy, Ö. A. (1981). Uydurma.*Türk Dili*, 13 (350), 457-462.
- Aktaş, A. (2007). Türkçede Almanca kaynaklı kelimeler.*Türk Dili*, 522-528.
- Andreas, T. (1993). Tarama Sözlüğü.*Türk Dilleri Araştırmaları* 3, 267-270.
- Atabay, N., Çam, A., Özel, S. (1980). Türkçede kısaltmalar sorunu.*Türk Dili*, 348, 576-581.
- Balkan, B. (1964). Süreli yayın adlarının kısaltılması.*Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, 13 (1-2), 34-42.
- Belgil, V. (1977). Uydurmacılık suçlaması.*Türk Dili*, 36 (312), 266-268.
- Buran, A. (1996). Derleme Sözlüğü'ne katkılar.*Türk Dili ve Edebiyat Dergisi*, 1996/II (535), 38-43.
- Çağatay, S. (1948). Eski Osmanlıcadafiil müştakları II partisipler.*DTCF (Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi) Dergisi*, 5 (2), 525-552.
- Çiçek, A. (2004). Türkçeye giren Fransızca kökenli bazı kelimeler üzerine bir inceleme. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 24, 1-9.
- Delice, İ. (2002). Yüklem olarak Türkçede fiil.*Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26 (No:2), 185-212.

Demir, K. (1968). Öz Türkçe üzerine: Asıl uydurmacı onlar. *Sinema Özel Sayısı*, XVII (196), 538.

Demir, N. (2003). Popüler dil tartışmalarına dil ilişkileri açısından bakış.

Cumhuriyetimizin 80. Yılında Türkçemiz, Ankara Ticaret Odası, 37-44.

Demirci, K. (Bahar 2008). Dilbilgiselleşme üzerine bir inceleme. *Bilig*, 45, 131-146.

Durmuş, O. (2004). Alıntı kelimeler bakımından Türkçe Sözlük. *Atatürk Üniversitesi*

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 26, 1-21.

Dursunoğlu, H. (2009). Türkiye Türkçesindeki Farsça sözcükler ve kullanım şekilleri.

Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13 (1), 131-142.

Ediskun, H. (1960). Dilde uydurmacılık. *Türk Dili*, 10(111), 134-137.

Erciyas, O. (2010). Özleştirme çalışmaları ışığında Türk Dil Kurumu Özleştirme

Kılavuzu. *Turkish Studies-International Periodical For the Languages, Literature*

and History of Turkish or Turkic, 5/3, 187-1197. www.turkishstudies.net

sayfasından elde edilmiştir.

Erdoğdu, A. (1983). Uzay dili ve yaşayan dil uydurması. *Türk Dili*, 377, 284-287.

Erenoğlu, D. (2006). Dilde örnekseyerek türetme ve Türkçedeki örnekleri. *Türk Dünyası*

İncelemeleri Dergisi, VI (2), 311-315.

Gözaydın, N. (2004). Dil ve halk bilimi derlemeleri üzerine. *Türk Dili*, 626, 115- 122.

Gülensoy, T. (1998). Anadolu Ağzları Derleme Sözlüğü'ne katkılar. *Türk Dili Dil ve*

Edebiyat Dergisi, 1998/I(553), 14-16.

- Gültekin, B. (2008). Yabancı kısaltmaların okunuşu üzerine. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, XCVI (679), 70-73.
- Hatipoğlu, V. (1974). Türkçede eklerin kökeni. *Türk Dili*, 29(268), 331-340.
- İlhan, N. (2005). Çocukların dil edinimi, dil gelişimi ve dile katkıları. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13, 155-160.
- İlhan, N. (2009). Türkçede ek+kök / kök+ek kaynaşmasıyla ortaya çıkan ekler. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4/8, 1535-1557. www.turkishstudies.net sayfasından elde edilmiştir.
- Kabadayı, O. (2006). Ağ ortamındaki Türkçeye genel bir bakış. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, XCI (652), 298-314.
- Kalfa, M. (2005). Dilimizde kısaltma sorunu. *Türk Dili Dergisi*, 639, 201-207.
- Karahan, L. (1996). Anadolu ağızlarında kullanılan bazı zarf-fiil ekleri. *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXXI-1, 2, Ankara, 205-236
- Karaman, E. (2009). Rusçadaki Türkçe ödünçlemeler. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4/3, 1375-1392. www.turkishstudies.net sayfasından elde edilmiştir.
- Karasoy, Y. (2004). Türkçede –ma (-me) ekinin yeri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 16, 1-14.

- Kaymaz, Z. (2011). Türkçenin Arapçaya etkileri üzerine bazı tespitler. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6/1, 69-73. www.turkishstudies.net sayfasından elde edilmiştir.
- Keleş, N. (2003). Türk dili ve kültürünün Alman dili ve kültürüne etkileri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 21, 33-51.
- Koç, R. (2007). Türkçede birleşik kelimelerin yazımı ile ilgili tartışmalar ve çözüm önerileri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 15 (2), 693-706,
- Koraş, H. (2002). Derleme Sözlüğüne ilaveler. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 12, 171-209.
- Korkmaz, Z. (1998). Türkçede birleşik fiiller ve anlam kaymaları. *Türk Dili*, 559, 1-14.
- Köksal, H. (2007). Halk etimolojisinde yer alan bazı kelimelerle ilgili yakıştırmalar. *GAU J. Soc. & Appl. Sci.*, 3 (5), 25-35.
- Levend, A. S. (1952). Tasfiyecilik-uydurmacılık. *Türk Dili*, I(9), 497-499.
- Levend, A. S. (1954). Yine tasfiyecilik ve uydurmacılık sözleri. *Türk Dili*, III(32), 443-444.
- Levend, A. S. (1965). Uydurma nedir? Uydurmacılık niye derler?. *Türk Dili*, XV (169), 1-4.
- Öztürk, E. (2009). Mersin yörüklerinden Derleme Sözlüğü'ne katkılar. *Türk Dili ve Edebiyat Dergisi*, XCVII (689), 405-411.
- Safa, P. (1951). Dil Devriminde uydurma ve zorlama. *Türk Dili*, 1, (3), 135-138.

- Savran, H. (2009). Derleme Sözlüğü'ndeki kalıplaşmış ad-fiillerin ve sıfat-fillilerin yazı dilinde kullanılabilirlik durumları. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1, 51-92.
- Sertkaya, O. F. (2012). Etimoloji nedir –ne değildir ve isimden isim yapan +ay/+ey eki üzerine. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 19 (1), 43-72.
- Şanlı, C. (1999). Anadolu ve Rumeli ağızlarından Derleme Sözlüğü'ne katkılar II. *Türk Dili*, 572, 670-680.
- Şarlı, M. (2002). Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü'nde, Garib-nâme'deki tanıklığına başvurulmamış Türkçe kelimeler. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13, 225-237.
- Şenel, M. (2009/1). Kes-kopyala-yapıştır; yeni kelime türet. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 99-109.
- Tietze, A. (1993). Tarama Sözlüğü. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 3, 267-270
- Tosun, Y. (2007). Birinci Türk Dili Kurultayı ve Ceyhan yörük ağız kelimelerinin Derleme Sözlüğü'ndeki kullanımları. *Türk Dili*, XCIII (669), 573-579.
- Tülücü, S. (1997). Arapça ve Farsçanın Türkçeye tesiri. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13, 31-32.
- Üstüner, A. (2001). Çağatay Türkçesinde -rdA / -ArdA / -UrdA zarf - fiil eki. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 163 – 170.
- Üstünova, M., Aydın, H., Berberoğlu Çetinoğlu, G., Üstünova, K., Akkök, M., Akgün, N. (2009). İş yeri adlarında Türkçenin kullanımı. *Turkish Studies-International*

Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 4/8
395-411. www.turkishstudies.net sayfasından elde edilmiştir.

Vardarlı, E. (1983). Derleme ve Tarama Kolu çalışmaları (1932-1983). *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, XLVII (382),345-354.

Yağbasan, M. (2010). Kültürlerarası iletişim bağlamında Türkçe ve Yunanca'daki ortak sözcüklerin değerlendirilmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (1), 367-388.

Yılmaz, A. (1983). Yeni Tarama Sözlüğü. C. Dilçin , (Düz.), *Türk Dil Kurumu Yayınları*: 503, 415-420.

Zülfikar, H. (2004). Doğru yazalım doğru konuşalım (enderuncular, tasfiyeciler, yeni lisancılar, tabî tekâmülcüler, öz Türkçeciler, uydurmacılar üzerine). *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, LXXXVIII (632),763-769.

Zülfikar, H. (2006). Birlesik, bileşik, bitişik, mürekkep, etken, etkin, sabık, cellatın, celladın üzerine,doğru yazalım doğru konuşalım. *Türk Dili*, 656, 172-173.

Zülfikar, H. (2011). Düünden bugüne Türkçe/ terim türetmede fiilden ad yapan -ı (-i,-u, -ü) ekinden yararlanma üzerine. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi* CI (716), 140-146.

İnternet

<http://www.tdk.gov.tr> 04.07.2014 s: 20.00.

<http://www.brighthubeducation.com/esl-lesson-plans/60060-formation-types-coinages-nonce-loanwords-and-calques/> 23.02.2013 s: 21.17.

<http://tdkterim.gov.tr/bts/01.12.2012> s: 22.31.

<http://www.tdk.gov.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFAAF6AA849816B2EF2858DA18F4388CDD>12/12/2011s: 20.00.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=77 21.12.2012 s: 22.58.

<http://www.tdkterim.gov.tr/tarama/05.12.2011> s: 20.45.

Gemalmaz, E. (2011, Aralık 2). Kısaltmalar.

<http://efrasiyap.tripod.com/yazilar/kisaltmalar.pdf> sayfasından elde edilmiştir.

<http://www.iyzi.net/teknoloji/internet-konusma-kisaltmalari.html> 16.03.2013 s: 14.44.

<http://www.ingilizce-ders.com/ingilizce-ders/almanak/sms-kisa-mesaj.htm> 16.03.2013 s: 02.45.

Demir,K. (2011, Eylül 9).Olaylar gerçekler (öz Türkçe

örnekseme).http://www.tdkdergi.gov.tr/TDD/1968s205/1968s205_20_K_DEMIR.pdf sayfasından elde edilmiştir.

Ersoy, H. (2011,Ağustos 16). Türkçedeki yabancı sözcüklerin kullanım alanı bilgileri ve düşündürdükleri (sözlükbilimsel bir çalışma).

http://turkoloji.cu.edu.tr/DILBILIM/huseyin_ersoy_yabanci_sozcukler_sozlukbilimsel_calisma.pdf sayfasından elde edilmiştir.

<http://hanonu.blogcu.com/kastamonu-ismi-nereden-gelmektedir/1425501> 06.01.2013 s: 16.52.

<http://www.montgomerycollege.edu/~steuben/blendwords.htm>29.03.201322.41.

Kaya, D. (2014, Ekim 12). Sivas'ta işyeri adlandırmaları ile ilgili bazı tespitler.

http://dogankaya.com/fotograf/sivasta_isyeri_adlari.pdf sayfasından elde edilmiştir.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5472

[34aa0f7ca6.39861018](http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5472)03.11.2014 s:21.00.

Kişisel Bilgiler	
Adı	Kerime
Soyadı	Paylan
Doğum yeri ve tarihi	Manisa 1986
Uyruğu	TC
İletişim adresi ve telefonu	Kerime_paylan@hotmail.com 0 (506) 930 55 18
EĞİTİM	

İlköğretim	Celal Şükrü Sayın Soy İlköğretim Okulu- Atatürk İlköğretim Okulu
Ortaöğretim	Ahmet Altan Anadolu Lisesi
Yükseköğretim (Lisans)	Pamukkale Üniversitesi
Yükseköğretim (Yüksek Lisans)	Pamukkale Üniversitesi
Yabancı dil	
Yabancı dil adı- SINAV ADI- Sınavın yapıldığı ay ve yıl İngilizce-ÜDS-21.03.2010	Alınan puan 41.250
Mesleki Deneyim	
2010-2015	Dadağlı İlköğretim Okulu Türkçe Öğretmenliği (Manisa/ Sarıgöl)

TEZ KONTROL LİSTESİ

	KONTROL EDİLDİ
Tez düzeni tez yazım kılavuzuna uygun düzenlenmiştir	
Sayfa boşlukları uygun düzenlenmiştir	
Tüm metin Times New Roman yazı stili çift satır aralıklı 12 punto ile yazılmıştır	
Sayfa numaraları kâğıdın sağ üst köşesine yazılmıştır	
Metin içindeki başlıklar APA sitiline uygun düzenlenmiştir	

İçindekiler, tablolar ve şekiller listeleri tez yazım kılavuzuna uygun düzenlenmiştir	
Tezde bulunan tüm tablolar gereklidir	
Tüm tablo başlıkları tez yazım kılavuzuna uygun yazılmıştır	
Tüm şekil başlıkları tez yazım kılavuzuna uygun yazılmıştır	
Tüm tablo ve şekillere metindeki bölüm sırasına göre numara verilmiştir	
Tablolar APA sitiline uygun hazırlanmıştır	
Metin içindeki tüm alıntılar uygun şekilde belirtilmiştir	
Metin içerisinde verilen tüm kaynaklar, kaynakça listesinde bulunmaktadır	
Kaynak gösterimleri tez yazım kılavuzuna uygun düzenlenmiştir	
Kaynakça listesi APA sitiline uygun düzenlenmiştir	

Kerim Demirci